

3 Vad innebar 1990-talet för ungdomars livsvillkor?

Martin Börjeson

3.1 Inledning¹

3.1.1 Ett dramatiskt årtionde

I början av 1990-talet ökade arbetslösheten i Sverige dramatiskt; mellan tredje kvartalet 1991 och tredje kvartalet 1992 i det närmaste fördubblades arbetslösheten för alla åldersgrupper. Ungdomarna drabbades dock hårdast och 1994 var över 14 procent av kvinnorna respektive 18 procent av männen mellan 16–24 år öppet arbetslösa. Tolv procent var engagerade i olika arbetsmarknads-politiska åtgärder.

Skillnaderna mellan olika åldersgrupper formulerades emellertid inte bara i kvantitativa termer. Ungdomars svårigheter sades också innebära en kvalitativ skillnad, så till vida att det kärva arbetsmarknadsläget ledde till att ungdomarnas inträde i vuxenlivet försköts, och därmed; att ungdomstiden (ytterligare) förlängdes. I direktiven till den utredning om ungdomars levnadsvillkor och framtidsutsikter som tillsattes i december 1992 hette det att arbetet "skall resultera i konkreta förslag till åtgärder, även av sektorsövergripande karaktär, för att underlätta unga människors etablering i samhället. Särskilt gäller detta i fråga om ungdomars inträde på arbets- och bostadsmarknaderna" (Dir. 1992:107, s. 6).

Under slutet av 1990-talet skedde en betydande ekonomisk återhämtning, vilket bl.a. innebar att arbetslösheten föll kraftigt inom ungdomsgruppen. I denna situation framstår det som angeläget att närmare undersöka vilken betydelse utvecklingen under 1990-talet haft för ungdomars livsvillkor i ett längre perspektiv, liksom att se till i vilken mån den ekonomiska krisen haft mer långsiktiga konsekvenser för ungdomarna.

---

¹ Ett tack till Gunnel Boström, Monica Hultin samt Martin Hörnqvist som bistått med bearbetningar av ULF- respektive AKU-material.

3.1.2 Frågeställningar och disposition

Det övergripande syftet med detta kapitel är att presentera en översikt över ungdomars välfärd, och hur denna förändrats under 1990-talet. Av detta följer att framställningen i huvudsak är deskriptiv, och den bygger framför allt på tillgänglig statistik och redan befintlig forskning. Med utgångspunkt från denna översikt diskuteras också i vilken mån förändringarna av ungdomars livsvillkor är resultatet av långsiktiga samhällsförändringar, eller om de snarare är resultatet av mer kortsiktiga förändringar som kan sättas i samband med den ekonomiska krisen under 1990-talet. Likaså ställs frågan om det är möjligt att se att den ekonomiska krisen fått långsiktiga konsekvenser för de som var unga vid 1990-talets början. Det bör redan nu understrykas att bägge dessa frågor är allt för omfattande för att det skall vara möjligt att besvara dem på något uttömmande sätt inom ramen för ett enskilt kapitel, och den diskussion som förs kring dessa frågor bör snarare ses som en strävan att närmare precisera frågeställningar och vägval vilka framstår som centrala för en framtida kunskapsuppbyggnad inom området.

Kapitlet är i det fortsatta upplaget så att avsnitt 3.2 ägnas en översiktlig beskrivning av ungdomars villkor på ett antal centrala välfärdsområden, och av eventuella förändringar under 1990-talet. Den bild som framträder kan sammanfattas så att ungdomars arbetskraftsdeltagande minskat kraftigt under decenniet, något som också inneburit att stora delar av ungdomsgruppen fått minskade ekonomiska resurser. Dessa förändringar kan dels sättas i samband med att allt fler ungdomar under längre tid befinner sig i utbildning, dels med de ökade arbetslöshetstalen bland ungdomar under 1990-talets krisår. I avsnitt 3.3 formuleras ett antal frågeställningar som är centrala för att förstå vad utvecklingen under decenniet inneburit för ungdomars livsvillkor, och med utgångspunkt från i första hand befintlig forskning diskuteras kunskapsläget när det gäller dessa frågeställningar. Avslutningsvis, i avsnitt 3.4, sammanfattas den diskussion som förts.

En viktig fråga när det gäller ungdomars välfärd under 1990-talet – som inte behandlas i kapitlet – är utvecklingen på välfärdstjänstområdet. Det gäller framför allt förändringarna inom utbildningsväsendet, men också inom t.ex. missbruks- och kriminalvård m.m. Att dessa områden inte behandlas är naturligtvis en brist, och helt enkelt resultatet av att det varit nödvändigt att göra vissa avgränsningar.

3.2 Ungdomars välfärd under 1990-talet – en översikt

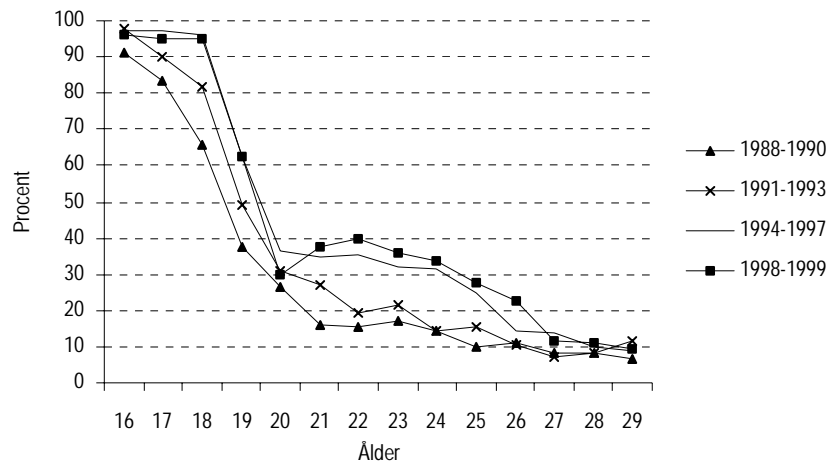
I ett tidigare betänkande från kommittén (Fritzell & Lundberg 2000) redovisas en analys av välfärdens förändring under 1990-talet. Denna bygger på en redogörelse för hur enskilda människors faktiska levnadsförhållanden förändrats under decenniet på ett antal centrala områden, där underlaget för beskrivningen utgjordes av data från Statistiska centralbyråns undersökningar av levnadsförhållanden (ULF). I en annan underlagsrapport till kommittén (Åberg & Nordenmark 2000) användes samma material för att analysera hur arbetslöshetskrisen påverkade olika grupper i befolkningen.

Genom att man i dessa studier också såg till förändringarna för olika åldersgrupper kan de användas för en översikt av hur ungdomsgenerationens välfärd utvecklats under 1990-talet. I detta avsnitt skall vi, som en utgångspunkt för den fortsatta diskussionen, presentera en kortfattad sammanfattning av de övergripande dragen i utvecklingen under decenniet. Underlaget för denna beskrivning utgörs av material från ULF och från de två ovan nämnda studierna, vilket i några fall kompletterats med material från andra källor.

3.2.1 Utbildning och arbete

Som framgår av Figur 1 (nedan) har andelen ungdomar som befinner sig i studier ökat kraftigt under decenniet. Ökningen är särskilt kraftig bland 18–19-åringarna. En viktig faktor bakom denna utveckling är den s.k. gymnasiereformen i början av 1990-talet som innebar att gymnasieskolans samtliga program blev treåriga, en annan är det ökade antalet platser inom såväl gymnasieskolan som högskolan. Men även bland ungdomar i 20–24-årsåldern ökade andelen studerande påtagligt under perioden, framför allt under mitten och slutet av decenniet.

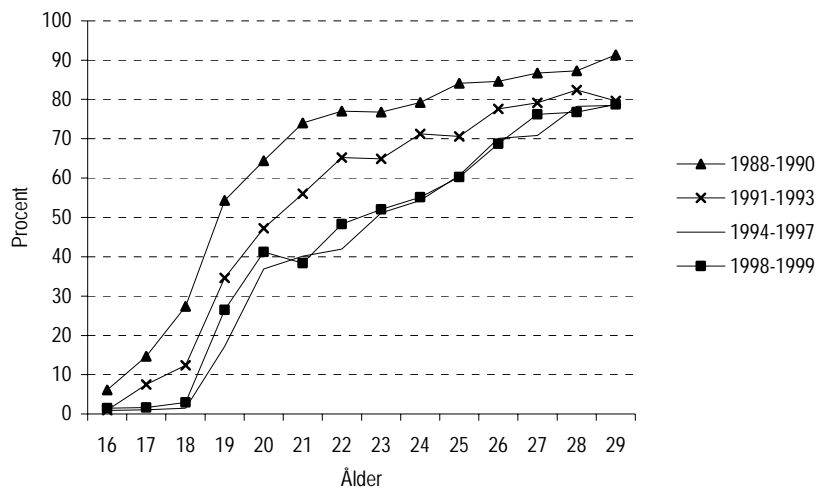
Figur 1. Andelen studerande i olika årsklasser 1988–1990, 1991–1993, 1994–1997 respektive 1998–1999

Källa: SCB, ULF-materialet.

Utvecklingen att allt fler ungdomar under längre tid befinner sig i utbildning har också inneburit att arbetskraftsdeltagandet bland ungdomar minskat under perioden. Som framgår av Figur 2 minskade andelen anställda i så gott som alla åldersgrupper under krisåren 1991–1993 och minskningen fortsatte under de närmast följande åren. Mellan perioderna 1994–1997 och 1998–1999 förefaller en stabilisering ha skett, men fortfarande var andelen anställda bland 29-åringarna cirka 10 procentenheter lägre 1998–1999 än tio år tidigare.

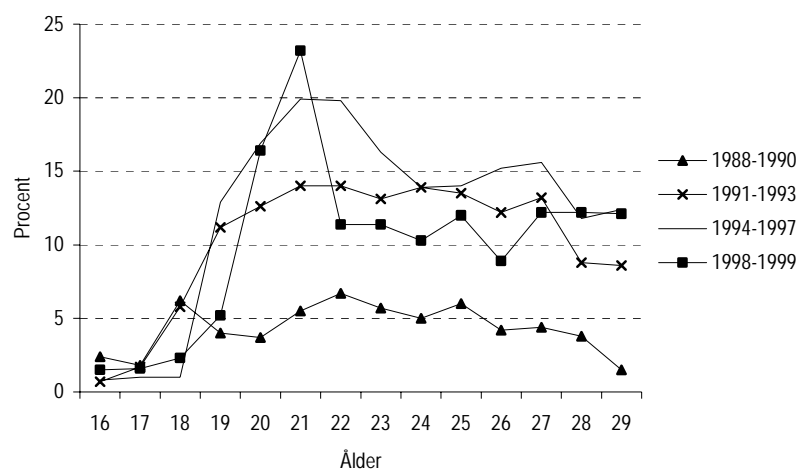
Figur 2. Andelen anställda i olika årsklasser 1988–1990, 1991–1993, 1994–1997 respektive 1998–1999

Källa: SCB, ULF-materialet.

Till detta kommer att arbetslöshetstalen bland ungdomar i början och mitten av 1990-talet ökade kraftigt, se Figur 3 (nedan). Andelen arbetslösa är högst bland 21-åringarna, och det oavsett om vi ser till förhållandena 1991–1993, 1994–1997 eller 1998–1999. Från och med 1998–1999 faller arbetslöshetstalen bland ungdomarna, men för samtliga årsklasser ligger de kvar på en väsentligt högre nivå än 1988–1990.

Figur 3. Andelen arbetslösa i olika årsklasser 1988–1990, 1991–1993, 1994–1997 respektive 1998–1999

Källa: SCB, ULF-materialet.

3.2.2 Ekonomi och boende

Ungdomars minskade arbetskraftsdeltagande framstår som den viktigaste förklaringen bakom den påtagliga försämringen av ungdomars ekonomiska situation som redovisas i Fritzell & Lundberg (2000). För ungdomar upp till 24 år har inkomsterna fallit, såväl i absoluta tal som i relation till andra åldersgrupper, och det gäller oavsett om man ser till den sammanräknade eller disponibla inkomsten. För gruppen 25–34 år har förändringarna varit mindre (och gruppens sammanräknade inkomst har t.o.m. ökat något under perioden), men utvecklingen har varit avsevärt sämre än för andra åldersgrupper.

Fritzell & Lundberg (a.a.: 78–81) visar också att andelen som upplever stora ekonomiska svårigheter är väsentligt större bland de yngre, och att skillnaderna mellan åldersgrupperna ökat under 1990-talet. Under 1990-talet ökade också ungdomars socialbidragstagande kraftigt och Salonen (2000) har visat att mellan 30–40 procent av 1990-talets ungdomskullar vid något tillfälle under decenniet uppbar socialbidrag. I detta sammanhang framstår det dock

som viktigt att understryka att även om ungdomar är den åldersgrupp där det är vanligast att ha uppburit socialbidrag, är ungdomars *långvariga* socialbidragstagande lägre än för befolkningen som helhet (Socialstyrelsen 1999).

Människors boende är i hög grad sammankopplat med deras ekonomiska situation. *Dels* påverkar den enskildes ekonomiska ställning vilka möjligheter han/hon har på bostadsmarknaden, *dels* utgör boendekostnaderna för de flesta en betydande del av den enskildes levnadsomkostnader.

För många ungdomar är frågan om möjligheterna att över huvud taget flytta från föräldrahemmet till ett eget boende viktigast. I ett flertal rapporter, bl.a. från Hyresgästernas Riksförbund (1997), har hävdats att kvarboendet hos föräldrarna bland unga ökat under 1990-talet. Det finns dock ingen officiell statistik som kan bekräfta utvecklingen.² Enligt den senaste folk- och bostadsräkningen bodde 30 procent av ungdomarna i åldern 20–24 år kvar i föräldrahemmet 1990. För att skatta utvecklingen därefter är vi hänvisade till bearbetningar av registret över totalbefolkningen (Rtb). För 1994 respektive 1996 var siffran drygt 36 procent, men troligen är denna uppskattning av andelen kvarboende något överskattad då de som eventuellt bor i samma fastighet men inte i samma bostad som föräldrarna folkbokförs på samma fastighet som föräldrarna. En samlad bedömning är att kvarboendet ökat något under 1990-talets första hälft, men att förändringen varit mycket liten. Data från befolkningsstatistiken tyder på att detta mönster också varit giltigt för slutet av decenniet. Drygt hälften av ungdomarna i åldern 18–24 år var vid årsskiftet 1998/1999 skrivna hos någon eller båda föräldrarna, vilket innebar en ökning med cirka två procentenheter för samma åldersgrupp jämfört med två år tidigare och en procentenhet sedan året innan (Ungdomsstyrelsen 1999:32).

I vilken mån ungdomar har möjlighet att flytta hemifrån torde i hög grad påverkas av deras ekonomiska situation, men ungdomars möjligheter påverkas också av det rådande läget på bostadsmarknaden. Boverket följer bostadsmarknadsläget för ungdomar i samband med sin årliga Bostadsmarknadsenkät till kommunerna. År 2000 var det 35 procent av kommunerna som uppgav att det var

² Enligt folkbokföringslagen ska man numera vara folkbokförd i den kommun (i den församling och på den fastighet) där man är bosatt, dvs. regelmässigt vistas. Denna lagändring (som skedde 1991) har sannolikt medfört att fler ungdomar idag skriver sig på studieorten än vad som tidigare var fallet, men det finns inga säkra uppskattningar av omfattningen av denna förändring. För en genomgång av olika uppskattningar av kvarboendets omfattning, se Ungdomsstyrelsen (1997).

brist på bostäder av det slag ungdomar efterfrågar. Det var något fler än året före och betydligt fler än antalet kommuner med bostadsbrist generellt sett (se Bostadsmarknadsenkäten 2000, pressmeddelande från Boverket).

I Fritzell & Lundberg (2000) redovisas två andra välfärdsaspekter av människors boende, nämligen andelarna som i ULF-materialet uppgivit att de inte äger sin bostad respektive är trångbodda enligt norm 2.³ När det gäller de yngre åldersgrupperna är det i första hand den senare av dessa indikatorer som framstår som relevant, och andelen är också högst i åldersgruppen 25–34 år. Fritzell & Lundberg pekar vidare på att skillnaderna mellan åldersgrupperna har ökat under 1990-talet, framför allt genom att andelen trångbodda bland de äldre minskat ytterligare men också genom att det skett en viss ökning av trångboddheten bland de yngre (Fritzell & Lundberg 2000:81–85).

3.2.3 Fysiskt och psykiskt välbefinnande

En indikator på ungdomars fysiska välbefinnande är hur många som uppger att de har långvarig sjukdom, besvär eller olycksfall, något handikapp eller annan svaghet. Som framgår av Figur 4 har andelen ungdomar som redovisar denna typ av problem ökat under 1990-talet; ökningen är tydligast bland ungdomar i åldrarna 20–24 respektive 25–29 år och framför allt bland kvinnor. En liknande utveckling kan iaktas för befolkningen som helhet, men andelen som redovisar att de har långvarig sjukdom är väsentligt mindre bland ungdomar än i andra åldersgrupper (jfr Fritzell & Lundberg 2000:95).

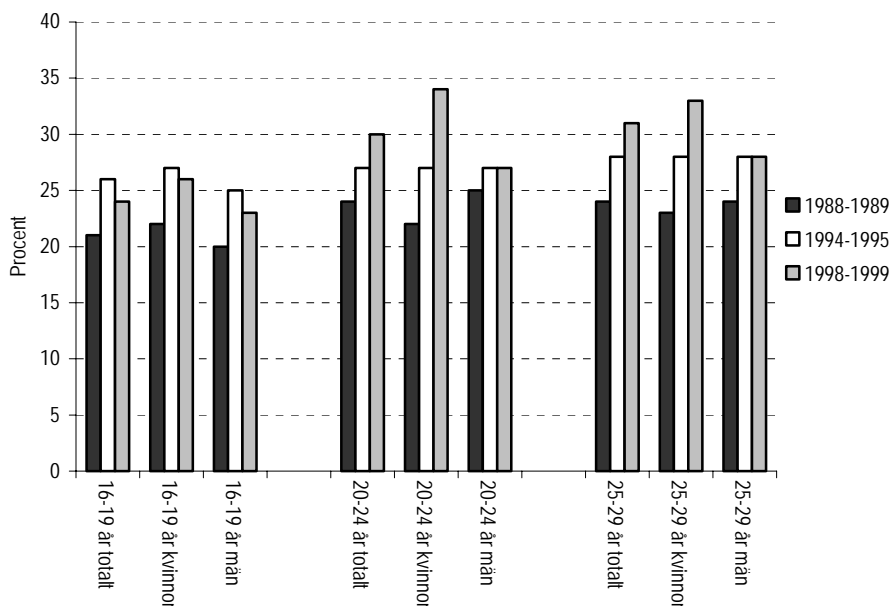
Under 1990-talet har dock andelen äldre som uppger att de har dålig hälsa (s.k. "självs kattad ohälsa") minskat avsevärt, medan utvecklingen för de yngre varit i stort sett oförändrad (Socialstyrelsen 2001a: 46–47), vilket skulle kunna tala för att utvecklingen varit olika för olika åldersgrupper. Det är dock viktigt att påminna om att hälsotillståndet är starkt beroende av ålder, liksom att hälsopanoramata ser olika ut i olika åldersgrupper vilket komplicerar direkta jämförelser.

---

³ Norm 2 innebär att som trångbodd räknas de som lever i ett hushåll där det finns fler än två personer per rum (kök och vardagsrum oräknade).

Figur 4. Andelen i olika åldersgrupper (män resp. kvinnor) som uppgivit att de har långvarig sjukdom, besvär eller olycksfall, något handikapp eller annan svaghet

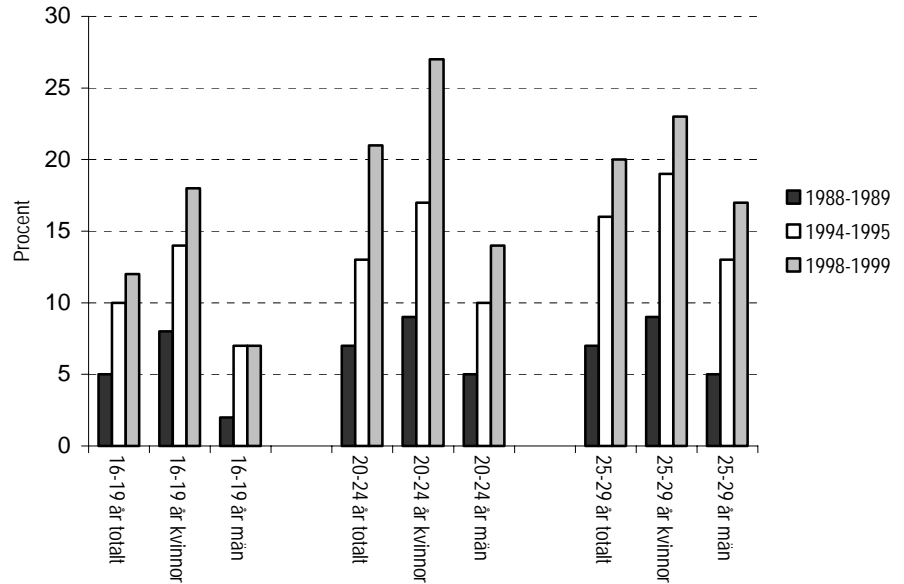

Källa: SCB, ULF-materialet.

Om förändringarna under 1990-talet när det gäller ungdomars fysiska välbefinnande framstår som små, förefaller det dock mer uppenbart att utvecklingen under decenniet inneburit mer påtagliga förändringar när det gäller ungdomars psykiska välbefinnande. Andelen som redovisat att de upplever oro, ångslan eller ångest har ökat bland alla åldersgrupper (Figur 5, men som framgår av Fritzell & Lundberg (2000:99–104) har ökningen varit väsentligt kraftigare för ungdomar. Särskilt tydlig har den varit bland unga kvinnor. Så ökade andelen som uppgav att de hade ångslan, oro eller ångest bland kvinnor i 20–24-årsåldern från nio procent 1998–1999 till 27 procent 1998–1999. Hagquist m.fl. (2000) påvisar en liknande utveckling under tidsperioden. När det gäller självmord respektive självmordsförsök är det dock inte möjligt att påvisa någon ökning av det slag som gällde för psykisk ohälsa. Framför allt bland män i 20–24-årsåldern har det i stället skett en påtaglig minskning av

antalet självmord (men även för andra grupper har antalet självmord minskat om än i mindre grad, se Hagquist m.fl. 2000).

Figur 5. Andelen i olika åldersgrupper (män resp. kvinnor) som uppgivit att de har ängslan, oror eller ångest

Källa: SCB, ULF-materialet.

3.2.4 En samlad bild

Ett försök till sammanfattning av vår kunskap om hur ungdomars livsvillkor förändrats på 1990-talet kan formuleras på följande sätt: andelen ungdomar i förvärvsarbete har minskat kraftigt, dels på grund av att fler ungdomar gått igenom längre utbildningar, dels på grund av högre arbetslöshet i ungdomsgruppen. Som ett resultat av detta har ungdomsgruppens inkomster fallit, såväl i absoluta tal som i relation till andra åldersgrupper. På områden som är nära relaterade till den enskildes ekonomiska situation, som t.ex. boendet, har ungdomars välfärd försämrats under 1990-talet. När det gäller ungdomars hälsa förefaller ungdomars fysiska välbefinnande inte ha genomgått några stora förändringar under decenniet, medan

tillgängliga data om ungdomars psykiska välbefinnande tyder på påtagliga försämringar.

Om vi ser ungdom som en *livsfas* är det framför allt ungdomars allt senare etablering på en av vuxenlivets viktigaste arenor, arbetsmarknaden, som framstår som påtaglig. Vår kunskap om vilka konsekvenser denna förskjutning av etableringen har för ungdomarnas livschanser i ett längre tidsperspektiv är dock mycket begränsad. Om vi ser ungdom som en *social kategori* är det framför allt de förbättrade möjligheterna till utbildning respektive de försämrade möjligheterna på arbetsmarknaden som påverkat ungdomsgruppens livsvillkor.

3.3 Hur skall man förstå förändringarna av ungdomars livsvillkor under 1990-talet?

3.3.1 Några centrala frågeställningar

Som framgick av den översiktliga bild av ungdomars välfärdsutveckling under 1990-talet som presenterades i avsnitt 3.2, har ungdomars livsvillkor gått igenom betydande förändringar under decenniet. Inte minst har andelen bland ungdomarna som har en stabil förankring på arbetsmarknaden minskat, medan andelen arbetslösa och – framför allt – andelen studerande ökat kraftigt. Frågan är vad denna utveckling har för konsekvenser, dels för ungdomars välfärd på andra områden (social förankring, hälsa etc.), dels för ungdomars framtida livsvillkor.

Dessa frågor låter sig dock inte besvaras på något enkelt sätt. För att klarlägga i vilken mån ungdomars förändrade utbildnings- och arbetsmarknadsdeltagande har konsekvenser också på andra områden, och för att studera förekomsten av olika orsakssamband, är det nödvändigt att ha tillgång till longitudinella material som gör det möjligt att följa ungdomar över tid. Det är vidare nödvändigt att kunna följa ungdomars villkor i takt med att de blir äldre, och helst också att kunna jämföra villkoren för olika årskullar, för att klarlägga i vilken mån förändringarna under 1990-talet har konsekvenser för ungdomars livsvillkor i ett längre tidsperspektiv. Det finns dock mycket få longitudinella studier som studerat ungdomars livsvillkor på sådant vis och vår kunskap om dessa frågor är därför starkt begränsad.

När vi söker kartlägga hur ungdomars livsvillkor förändrats under 1990-talet är det dessutom viktigt att se till i vilken mån olika förändringar är resultatet av långsiktiga utvecklingstendenser, eller om de snarare skall sättas i samband med de kraftiga konjunkturförändringarna under decenniet. För att det skall vara möjligt att särskilja dessa olika typer av förändringar är ett längre tidsperspektiv nödvändigt. Slutligen framstår det som viktigt att inte betrakta ungdomar som en homogen grupp, utan att också se till förekomsten av skillnader mellan olika grupper av ungdomar.

Sammanfattningsvis är det möjligt att formulera ett antal frågor vilka som framstår som centrala när det gäller hur ungdomars livsvillkor förändrats under nittioalet:

- Till att börja med framstår det som viktigt att försöka värdera i vilken mån de förändringar som kan iakttas är av långsiktig karaktär, eller om de är mer kortsiktiga och framför allt hänger samman med den ekonomiska krisen under 1990-talet.
- Det framstår också som viktigt att undersöka i vilken mån det finns viktiga skillnader inom ungdomsgruppen, och i vilken mån förändringarna på olika områden påverkat olika ungdomar på olika sätt.
- Med utgångspunkt från att 1990-talet inneburit påtagliga förändringar när det gäller ungdomars utbildnings- respektive arbetsmarknadsdeltagande är det också viktigt att se till huruvida dessa förändringar har konsekvenser för deras välfärd inom andra områden och för deras framtida livsvillkor.

I det fortsatta skall vi diskutera kunskapsläget när det gäller ungdomars livsvillkor med utgångspunkt från dessa frågeställningar. Till att börja med redogörs översiktligt (i avsnitt 3.3.2) för den diskussion som förts om ungdomars allt mer utdragna etableringsprocess, och vi beskriver hur ungdomars etablering på arbetsmarknaden förändrats under 1990-talet. Därefter refereras (i avsnitt 3.3.3) ett antal studier som undersökt skillnaderna mellan olika grupper av ungdomar, varefter det följande avsnittet (avsnitt 3.3.4) redogör för kunskapsläget när det gäller konsekvenserna av ungdomars allt senare etablering för deras välfärd på andra områden och för deras framtida livsvillkor.

3.3.2 En förlängd ungdomstid?

I en underlagsrapport till Generationsutredningen redovisade Statistiska centralbyrån en bred kartläggning av ungdomars levnadsförhållanden, med särskilt fokus på deras etablering i vuxenlivet. I rapporten hävdades att utvecklingen under 1970- och 1980-talet inneburit en påtaglig förlängning av ungdomstiden, och slutsatserna formulerades tämligen drastiskt:

Etableringen i vuxenvärlden sträcker sig över en allt längre tidsperiod, den avslutas senare, och antalet ungdomar som befinner sig i en mellanställning, mellan barndom och ett självständigt liv som vuxen, ökar. Det rör sig om en allt mer utbildad, allt äldre och allt större ungdomsgrupp, och dess materiella levnadsvillkor släpar allt mer efter de äldres. (SOU 1994:73, s. III)

En av de studier som jämfört villkoren för olika ungdomsgenerationer under mellan- och efterkrigstiden är Martin Hörnqvists "Att bli vuxen i olika generationer" (1994). I denna kartlägger Hörnqvist, med utgångspunkt från Levnadsnivåundersökningarna (LNU), tidpunkten för de fyra stora händelserna på vägen mot vuxenlivet för fem generationer. Dessa fyra händelser, eller rollövergångar, är att avsluta sin utbildning, att etablera sig på arbetsmarknaden, att bli sammanboende respektive att bli förälder. Han redovisar också i tabellform (för män respektive kvinnor) i vilken ordningsföljd dessa rollövergångar skett för fem generationer; tjugo-, trettio-, fyrtio-, femtio- respektive sextiotialister.

Av hans analys framgår att det i särklass vanligaste mönstret i vuxenblivandeprocessen – för både män och kvinnor och i alla generationer – är att först avsluta sin utbildning för att därefter etablera sig på arbetsmarknaden, bli sammanboende och till sist förälder. Det förefaller emellertid som om detta mönsters dominans har försvagats. Det finns en tendens att en mindre andel i yngre generationer avslutar sin utbildning innan de inleder övriga faser. Likaså har andelen som inleder sitt första sammanboende innan de avslutat skolgången ökat. Hörnqvist betonar dock att skillnaderna mellan generationerna framför allt finns i den *ålder* då övergångarna till vuxenlivet görs och i sin studie redovisar han uppgifter om tre av dessa övergångar. Vad gäller tidpunkten för sammanboende pekar hans data mot att senare generationer blivit sammanboende allt tidigare. En motsatt tendens gäller tidpunkten för föräldraskap där (framför allt de kvinnliga) sextiotialisterna avsevärt skiljer sig från tidigare generationer genom att andelen

bland dessa som föder barn i unga år är mycket låg. Hörnqvists data talar för att vuxenblivandet förskjutits uppåt i åldrarna i vissa avseenden samtidigt som senare ungdomsgenerationer i andra avseenden (till exempel vad gäller sammanboende) tycks bli vuxna allt tidigare. I en avslutande kommentar argumenterar Hörnqvist också för att bilden inte är entydig, utan att vi bör rikta vårt intresse mot de olika villkor ungdomar möter då de söker etablera sig på vuxenlivets arenor.⁴

Det är emellertid möjligt att hävda att vissa arenor är viktigare än andra genom att etableringen där även möjliggör tillträde till andra. Framför allt gäller detta arbetsmarknaden, i och med att ett arbete för de allra flesta är en förutsättning för en självständig ekonomi. På detta område finns också flera studier som ger ytterligare stöd för den analys Hörnqvist redovisat. I sin avhandling *Springpojkar och språngbrädor. Om orsaker till och åtgärder mot ungdomars arbetslöshet* (1991) undersökte Lena Schröder (med utgångspunkt från arbetskraftsundersökningarna, AKU, för åren 1964–1987) i vilken ålder ungdomar på 1980-talet övergick från ett "tonårs-" till ett "vuxenförhållande" till arbetsmarknaden, dvs. när de hade ett högt arbetskraftsdeltagande och när arbetena till största delen var långa deltider och heltider. Hennes slutsats var att ungdomar i 20–22-årsåldern befann sig i ett övergångsskede mellan ett "tonårs-" och ett "vuxenförhållande" till arbetsmarknaden och att det var först vid 23-års ålder som ungdomarna kunde betraktas som "vuxna ur arbetsmarknadssynpunkt".

Ungdomars etablering under 1990-talets krisår

Vid Prognosinstitutet vid Statistiska centralbyrån har det genomförts ett flertal studier för att belysa ungdomars etablering på arbetsmarknaden under 1990-talet. Inom ramen för detta arbete har man utvecklat en modell där man definierat såväl en *inträdesfas* som en *etableringsfas* i ungdomarnas arbetsmarknadskarriärer.⁵ I en av dessa studier (Hultin 2001) definierades inträdesåldern som den ålder vid vilken 50 procent av en födelsekohort hade blivit eller var sysselsatt, medan etableringsålder på motsvarande sätt definierades

⁴ En liknande slutsats formuleras av Wyn & Dwyer (1999) utifrån en bred genomgång av ett antal internationella studier av ungdomars övergång till vuxenlivet.

⁵ Detta innebär att man analyserar ungdomars rörelser mellan sammanlagt fyra positioner; förutom de två ovan nämnda kan ungdomarna också befinna sig *utanför* arbetsmarknaden respektive vara *etablerade*.

som den ålder vid vilken 75 procent av kohorten var sysselsatt. Med denna enkla ansats fås en tydlig beskrivning av den förändring som skett under 1990-talet vad gäller ungdomarnas situation på arbetsmarknaden.

I Tabell 1 och 2 (nedan) redovisas andelen sysselsatta i olika åldersgrupper för åren 1987–2000 för män respektive kvinnor. I tabellerna har uppgifterna för de år då ungdomarna uppnår inträdesåldern (50 procent sysselsatta) respektive etableringsåldern (75 procent sysselsatta) markerats med fetstil, vilket innebär att tabellerna också ger en grafisk illustration av hur inträdes- respektive etableringsåldern förändrats under decenniet.

Tabell 1. Andel sysselsatta män i olika åldersgrupper 1987–2000. Inträdesålder (mer än 50 procent sysselsatta) respektive etableringsålder (mer än 75 procent sysselsatta) för respektive år är markerade med fetstil

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
16	20,9	23,4	28,0	28,5	23,1	16,5	12,8	14,7	13,3	12,6	12,9	13,3	15,0	15,8
17	29,0	32,8	35,1	34,2	29,5	22,3	16,8	14,9	17,5	16,7	14,1	14,6	17,2	20,4
18	53,8	54,9	58,1	54,4	45,7	36,8	23,3	23,3	23,8	23,3	22,2	22,4	23,7	26,2
19	68,5	66,4	67,5	68,1	60,3	47,7	34,5	30,7	35,0	30,4	30,6	36,7	40,2	42,4
20	68,0	71,1	72,5	69,9	67,0	50,6	39,0	37,3	41,4	41,5	38,7	46,2	48,8	50,7
21	75,1	76,0	80,1	78,9	71,4	62,1	49,1	49,0	48,4	50,3	49,6	52,9	57,9	61,0
22	79,1	83,2	82,5	83,2	77,8	67,9	56,1	56,6	55,9	55,1	56,8	60,1	64,1	62,8
23	80,7	83,6	83,8	85,2	81,2	70,5	63,7	61,5	62,5	60,8	62,4	63,0	66,0	70,0
24	82,7	86,6	86,5	86,4	81,0	74,7	65,6	65,6	68,5	65,7	67,6	66,4	66,7	71,5
25	84,9	85,9	88,6	87,2	84,4	76,2	67,5	69,9	71,5	67,3	70,8	74,0	73,2	73,0
26	89,1	86,4	87,6	88,2	84,9	80,7	74,8	73,0	77,1	75,1	70,8	76,1	77,6	77,9
27	89,3	90,1	89,3	91,1	86,1	80,3	77,6	74,4	77,5	77,5	78,1	77,4	81,2	79,7
28	89,9	91,7	91,4	90,3	88,2	83,4	78,5	77,6	81,2	80,1	79,7	79,2	83,0	84,7
29	90,7	91,8	91,7	92,1	87,9	83,4	77,2	78,7	81,7	82,1	80,4	83,5	83,9	84,9
30	92,1	93,1	92,7	91,4	89,3	83,6	79,1	78,6	81,1	81,4	81,5	82,8	82,6	84,2
31	92,8	93,4	93,3	91,7	89,8	85,5	78,6	80,1	81,6	82,7	81,3	83,6	85,8	85,2
32	92,2	92,8	94,7	93,8	91,4	86,3	80,6	78,7	82,9	83,1	82,4	82,4	83,8	86,1

Källa: SCB, AKU (årsmedeltal).

Tabell 2. Andel sysselsatta kvinnor i olika åldersgrupper 1987–2000. Inträdesålder (mer än 50 procent sysselsatta) respektive etableringsålder (mer än 75 procent sysselsatta) för respektive år är markerade med fetstil

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
16	26,3	29,4	32,7	29,2	24,1	18,1	13,1	12,1	13,2	12,2	12,2	13,9	14,7	16,1
17	36,2	37,3	39,5	38,7	33,7	27,2	19,6	18,4	20,6	19,4	17,1	20,9	22,0	26,7
18	56,6	57,2	59,3	56,9	52,0	43,1	29,6	27,2	29,8	26,4	26,0	27,1	31,8	36,0
19	71,9	73,5	73,0	72,4	67,4	55,4	40,5	39,4	41,6	38,5	35,6	39,2	46,1	46,3
20	72,1	73,0	76,1	75,6	68,7	61,0	47,6	45,8	46,9	41,4	40,7	43,5	48,7	52,0
21	74,7	76,3	78,3	76,1	73,4	61,7	53,5	52,3	51,1	48,6	45,3	47,0	47,8	53,7
22	76,9	78,0	78,7	77,9	73,4	68,2	59,2	53,4	53,7	51,5	51,0	51,6	52,0	54,1
23	78,4	81,9	80,5	79,4	76,0	69,1	61,5	61,8	56,5	53,7	57,3	57,1	57,0	59,7
24	81,6	81,4	84,1	82,7	76,2	74,8	66,8	65,2	64,6	59,9	59,0	61,4	61,7	62,0
25	84,5	81,8	83,7	82,6	78,8	72,1	69,7	66,9	69,4	65,9	61,0	64,3	66,9	68,8
26	86,6	85,5	85,8	84,8	80,1	76,1	73,7	69,7	70,6	69,6	65,7	67,4	69,9	72,5
27	84,7	87,6	84,3	85,3	84,1	78,7	72,5	72,9	70,9	71,2	68,8	70,8	72,1	75,4
28	85,8	88,0	87,6	86,1	85,4	80,5	75,8	72,3	74,4	72,3	72,0	68,8	74,9	74,9
29	86,9	89,4	88,6	86,8	85,1	81,8	76,4	75,4	75,1	73,8	74,2	72,7	74,7	78,4
30	86,4	88,5	89,4	88,0	84,6	82,2	76,8	74,7	77,0	75,7	71,4	75,4	78,0	79,5
31	87,4	88,1	88,2	87,2	86,8	84,5	77,6	74,2	76,1	77,1	75,0	75,2	76,4	80,5
32	88,2	87,2	89,3	90,9	85,8	84,6	80,2	77,2	74,4	76,5	75,6	77,3	78,7	78,3

Källa: SCB, AKU (årsmedeltal).

Som framgår av tabellerna låg såväl inträdes- som etableringsåldern stilla för män mellan 1987 och 1990. För kvinnor var inträdesåldern oförändrad under dessa år, medan etableringsåldern minskade. Under 1990 och 1991 inleddes dock en period som innebar en ökad inträdes- respektive etableringsålder för både män och kvinnor.

För männen ökade inträdesåldern med 3–4 år, och etableringsåldern med 5–6 år, under perioden fram t.o.m. 1993. Därefter skedde en stabilisering som präglade utvecklingen fram till 1997. För kvinnornas del har förändringarna gått i samma riktning som männens men varit något fördröjd. Detta belyser tydligt den positiva "eftersläpning" som skedde på arbetsmarknaden för kvinnornas del, dvs. att de först något senare än männen drabbades av krisens effekter. Ökningen av inträdesåldern under perioden 1991–1993 var inte heller lika kraftig, men samtidigt fortsatte ökningen fram till 1996–1997. Kvinnornas etableringsålder ökade

kraftigt till omkring 28 år 1993, och ökningstendenserna höll i sig fram till 1997 (jfr Hultin 2001: 6–7).

Om vi ser till de sista åren under 1990-talet framgår dock att såväl inträdesålder som etableringsålder sjunkit något under perioden 1998–2000. Detta avspeglar att det förbättrade konjunkturläget också påverkat ungdomars etableringsmönster. Utvecklingen är tydligast för de unga kvinnorna, där etableringsåldern sjunker cirka tre år (till omkring 27 år) och där inträdesåldern sjunker cirka två år (till omkring 20 år). För de unga männen minskar inträdesåldern ungefär ett år, medan minskningen av etableringsåldern synes vara oförändrad. Sammantaget innebär detta att skillnaderna mellan könen minskat under de sista åren av decenniet. Samtidigt framstår det som viktigt att understryka att den minskning av ungdomars inträdes- respektive etableringsålder som kan noteras under 1990-talets avslutande år inte alls motsvarar den ökning som skett under början och mitten av decenniet, vilket innebär att ungdomars etableringsålder sammantaget ökat påtagligt under perioden.

De studier som refererats ovan visar att ungdomars etablering på arbetsmarknaden under 1990-talet förskjutits uppåt i åldrarna, men också; att det rör sig om en långsiktig förändring som inleddes långt tidigare. I detta sammanhang framstår det som relevant att tala om detta som en bakomliggande orsak som tillsammans med arbetslöshetskrisen under 1990-talet påverkade ungdomars livsvillkor. För att bedöma vilken betydelse 1990-talet haft för ungdomars livsvillkor framstår det därför som viktigt att klarlägga hur dessa båda utvecklingstendenser tillsammans bidragit till att påverka ungdomars villkor.

3.3.3 Skillnader mellan olika grupper av ungdomar

Hittills har vi i huvudsak behandlat ungdomar som vore de en homogen grupp. Det är emellertid viktigt att se till skillnaderna mellan olika grupper av ungdomar, och härigenom kommer vi också ett steg närmare en förståelse av vad förändringarna under 1990-talet inneburit för ungdomarna.

Till att börja med är det viktigt att understryka att även om såväl unga män som kvinnor kommit att etablera sig allt senare på arbetsmarknaden, har utvecklingen under 1990-talet inneburit att framför allt de unga kvinnornas inträde respektive etablering förskjutits allra mest. Denna utveckling beskrivs också i skriften *Social*

rapport 2001 (Socialstyrelsen 2001b), där man kartlagt olika åldersgruppers anknytning till arbetsmarknaden. Bland de unga är kvinnorna i åldern 25-29 år de som under 1990-talet hade de största arbetslöshetsproblemen: var tredje kvinna i denna ålder hade år 1997 frekventa arbetslöshetsproblem mot ungefär var femte bland jämnåriga män. Den stora ökningen av arbetslösa bland kvinnorna 25-29 år har emellertid inte i första hand påverkat den grupp som tidigare haft en stabil förankring på arbetsmarknaden (den s.k. kärnarbetskraften), utan framför allt dem med deltid eller en instabil anknytning till arbetsmarknaden. Detta kan möjligtvis tyda på att det finns ett samband mellan det familjearbete som många i denna åldersgrupp utför och en ökande svårighet att komma tillbaka till arbetsmarknaden efter föräldraledigheten (Socialstyrelsen 2001b:59-60).

I *Social rapport 2001* analyseras också vilka kvinnor som förlorade sitt arbete under perioden 1992–1997. Enligt dessa analyser hade varken familjeformen eller eventuella tillökningar i familjen under perioden särskilt starka samband med förlusten av positionen i kärnarbetskraften. För såväl ensamstående kvinnor med barn som kvinnor som fått ytterligare barn under perioden var sannolikheten dock väsentligt högre att gå från att ha en instabil anknytning till arbetsmarknaden, till att ha frekventa arbetslöshetsproblem (Socialstyrelsen 2001b:66).

I *Vid sidan av – om ungas inträde på arbetsmarknaden* (Ungdomsstyrelsen 1998) redovisas en kartläggning av vilka ungdomar som mer än andra riskerar att långvarigt befinna sig utanför arbetsmarknaden, liksom i vilken mån faktorer som kön, nationell bakgrund, utbildningsnivå samt föräldrarnas socioekonomiska status påverkat ungdomars möjlighet att nå en förankring på arbetsmarknaden och därmed en självständig försörjning. Denna longitudinella kartläggning baserades på ett ungdomsurval ur den sociala databasen vid EpC/Socialstyrelsen. Urvalet omfattande 54 860 personer födda från och med 1965 till och med 1976. Undersökningen omfattade åren 1992–1996, vilket innebar att ungdomarna under denna period var 16–31 år gamla. Under denna period gjordes mätningar av *långtidsarbetslöshet* (minst sex månader under kalenderåret anmäld som arbetssökande vid arbetsförmedlingen) respektive *förekomst av socialbidrag* (där den unge själv var s.k. registerledare) vid tre tillfällen: 1992, 1994 och 1996.

Resultaten visade att risken under undersökningsperioden ökade för unga kvinnor (jämfört med unga män) att vara långtidsarbets-

lösa, och ett liknande mönster gällde för socialbidragstagande. Ungdomar med kortare utbildning löpte en större risk att bli långtidsarbetslösa, och skillnaderna ökade markant under perioden. Skillnaderna mellan ungdomar födda i Sverige och utomlands var dock relativt begränsade och de gällde endast unga män som hade en överrisk på cirka 25 procent jämfört med svenskfödda att bli långtidsarbetslösa.

De ungdomar som har haft det svårast under perioden är de vars föräldrar också lever under instabila sociala förhållanden. Dels gäller detta föräldrarnas socioekonomiska situation i strikt mening som deras utbildning, yrkesställning och inkomster. Men kartläggningen visade också att ett mer svårtolkat förhållande som föräldrarnas civilstånd påverkade risken för den unge att bli långtidsarbetsökande. Ungdomar med ogifta föräldrar riskerade långtidsarbetslöshet i större utsträckning än de med gifta föräldrar. Dessa resultat ligger väl i linje med de som redovisas av Blomskog & Schröder (1999) respektive Soidre (1999), och som baseras på samma datamaterial som den ovan refererade studien. Blomskog & Schröder analyserar inflödet i långa arbetslöshetsperioder under 1992 för ungdomar mellan 20–24 år, och de visar att familjebakgrund har stor betydelse för ungdomars arbetslöshet. Om fadern eller modern har en postgymnasial utbildning eller en årsinkomst över 100 000 kronor minskar ungdomarnas inflöde i arbetslöshet. Föräldrarnas arbetslöshetsersättning eller socialbidrag har motsatt effekt. Den kraftigaste effekten uppstår av att fadern uppburit socialbidrag, då pojkarnas inflöde i en lång arbetslöshetsperiod ökar med nästan 70 procent. I nästa steg studerar de om ungdomarnas utbildningsnivå har någon inverkan på deras arbetslöshetstider och om sambandet mellan föräldrars förhållanden och ungdomars arbetslöshet modifieras via utbildningssystemet. För pojkarnas del finns det inga som helst skillnader mellan de som enbart har grundskoleutbildning och de som har tvåårig gymnasieutbildning när det gäller inflödet i en lång arbetslöshetsperiod. Flickor med tvåårig gymnasieutbildning har dock ett lägre inflöde i arbetslöshet än de som enbart har grundskola. Längre utbildningar minskar arbetslöshetsrisken för både pojkar och flickor. Det samband som finns mellan föräldrarnas situation och barnens arbetslöshet kvarstår dock så gott som oförändrat efter att vi beaktat ungdomarnas utbildningsnivå. Utbildningssystemet har således inte kunnat kompensera för inflytandet från familjebakgrunden. Slutligen belyser de vikten av arbetslivserfarenhet för ungdomars arbetslöshetsrisker.

Resultaten antyder att perioder av längre arbetslivserfarenhet minskar risken för att bli arbetslös, medan sannolikheten för den grupp som haft kortare anställningsperioder snarast var högre än för övriga.

Soidre (1999) undersöker de ungdomar som under 1992–1995 vid något tillfälle registrerades som arbets sökande i AMS register. Under första delen av 1990-talet var detta en erfarenhet som en stor del – mer än 60 procent – av ungdomsgenerationen omfattade. Kontakterna med arbetsförmedlingen var dock inte jämnt fördelade, och Soidres resultat stärker ytterligare slutsatsen att föräldrarnas arbetsmarknadsstatus har betydelse för ungdomarnas situation. Faderns arbetslöshet spelade betydligt större roll för sönerna än för döttrarna, medan mödrarnas betydelse i detta avseende förefaller väga lika tungt för unga män och unga kvinnor. Att vara född utomlands visar sig vara till klar nackdel för de unga männen, men nästan inte alls för de unga kvinnorna. Generellt sett tenderar dock de unga kvinnorna att möta större problem på arbetsmarknaden än män i motsvarande ålder. De löper större risk att bli arbetslösa och långtidsarbetslösa, och de har också svårare att komma igen i reguljärt arbete efter en period hos arbetsförmedlingen.

De studier vi ovan refererat omfattar i stort sett 1990-talets första hälft, vilket innebär att de ger oss kunskap om vilka grupper som drabbades hårdast av den ekonomiska krisen. Resultaten tyder på att skillnaderna mellan olika grupper av unga i huvudsak följer liknande mönster som för befolkningen i stort. Lågutbildade drabbades hårdare än de med längre utbildning, ungdomar som vuxit upp i familjer med svagare social position var mer utsatta än ungdomar med bättre uppväxtförhållanden, ungdomar med utländsk bakgrund hade en sämre ställning än Sverigefödda osv.⁶ Detta utesluter inte att ungdomars etableringsprocess skulle ha förändrats, men det talar mot att tidigare mönster för social stratifiering skulle ha förändrats på något avgörande sätt. Underlaget för att avgöra dessa frågor i någon mer definitiv mening är alltför begränsat, men de resultat vi lyft fram ligger väl i linje med de som formulerats i flera internationella studier (se t.ex. Furlong & Cartmel 1997).

---

⁶ När det gäller invandrarungdomars villkor är vår kunskap starkt begränsad. Förhållandevis få studier har ägnats deras situation, och många gånger är möjligheterna att analysera t.ex. skillnader mellan olika invandrargrupper i praktiken obefintliga.

Slutligen skall det understrykas att de studier vi refererat till inte omfattat senare delen av 1990-talet, vilket innebär att vi inte kan bedöma huruvida det mönster vi beskrivit också präglat 1990-talets sista år. Under 1998–2000 var utvecklingen på arbetsmarknaden generellt sett positiv för ungdomsgruppen, men i vilken mån de ungdomar som drabbades hårdast under 1990-talets krisår också hade det svårare när den ekonomiska utvecklingen åter tog fart är ännu för tidigt att säga.

3.3.4 Begränsade kunskaper om konsekvenserna av ungdomars senare etablering

Den tredje och sista av de frågeställningar som formulerades i inledningen av detta avsnitt rörde vilka konsekvenser förändringarna under 1990-talet har haft, dels för ungdomars välfärd på andra områden, dels för deras framtida livsvillkor. Som påtalats flera gånger är möjligheterna att besvara dessa frågor starkt begränsade, men vi skall avslutningsvis föra en kort diskussion med utgångspunkt från några nedslag i den forskning som ändå kan utgöra en utgångspunkt för en framtida kunskapsuppbyggnad inom detta område.

Även om det t.ex. inom både den samhällsvetenskapliga- och folkhälsovetenskapliga forskning som bedrivits under senare år rätt en bred uppslutning kring att arbetslöshet är en av de viktigaste riskfaktorerna bakom social utsatthet och/eller ohälsa, innebär det inte att det finns några enkla samband mellan ungdomars arbetslöshet å ena sidan och ekonomisk och social marginalisering å den andra. Utifrån en komparativ studie av arbetslöshet bland ungdomar i sex europeiska länder menar Furlong & Cartmel (2000) att relationen mellan arbetslöshet och utsatthet inom andra områden präglas av nationellt specifika institutionella förhållanden. Frågor som förekomsten av försörjningsstöd och/eller arbetsmarknads-politiska åtgärder, liksom hur dessa är utformade, spelar en avgörande roll för i vilken mån arbetslösheten också får vidare konsekvenser.

I flera studier har hävdats att den ekonomiska utsatthet som arbetslösheten resulterar i utgör en orsak bakom försämringar när det gäller ungdomars hälsa och/eller sociala förhållanden (se t.ex. Kieselbach m.fl. 2000). Hagquist (1997; 2001) visar att de ungdomar som upplever oro för familjens ekonomiska situation också

redovisar en sämre självskattad hälsa jämfört med ungdomar i övrigt. På liknande sätt visar Hagquist (1997) också på ett tydligt samband mellan arbetslöshet bland ungdomar och brister när det gäller deras psykiska välbefinnande, och även på detta område framstår ungdomarnas begränsade ekonomiska resurser som en viktig faktor för att förstå hur detta samband verkar.

På liknande sätt är underlaget för att uttala sig om de långsiktiga konsekvenserna av ungdomars villkor under ungdomsåren mycket bristfälligt. I de sociala rapporter som Socialstyrelsen publicerat 1994, 1997 och nu senast 2001, har man kartlagt vilka grupper som har en ansamling av problem och en viss varaktighet i problem-bilden. Förutom ensamstående föräldrar och invandrare hör ungdomar till den grupp där en ansamling av problem är vanligast förekommande. Det kan konstateras att en liknande bild framträder i samtliga rapporter, vilket innebär att samma grupper under slutet av 1980- och större delen av 1990-talet var de mest problemtyngda. Samtidigt visar resultaten inte på att ansamlingen av problem skulle följa ungdomarna i takt med att de blir äldre, vilket tyder på att ungdomarnas utsatthet framför allt är resultatet av problem som är förknippade med deras etablering i vuxenlivet.⁷

För att kunna undersöka vilken betydelse villkoren under ungdomsåren har för den enskildes framtida levnadsförhållanden är det som tidigare påpekats önskvärt att göra detta med hjälp av longitudinella material som gör det möjligt att följa enskilda individer över tid. I en ännu opublicerad studie från projektet *Att bli vuxen* som bedrivs på Sociologiska institutionen vid Umeå universitet studerar Annika Westberg de långsiktiga konsekvenserna av ekonomisk utsatthet under ungdomsåren. Undersökningspopulationen (1 505 individer) utgörs av de som var 19 till 25 år gamla åren 1979–1981. Hon följer upp denna grupp vid ytterligare två tillfällen: 1986–1989 respektive 1994–1997.⁸ Resultaten visar att de som blev arbetslösa under ungdomsåren hade lägre inkomster, och detsamma gällde även för de som bodde kvar hemma hos föräldrarna. Arbetarklassungdomar hade generellt högre inkomster än ungdomar med tjänstemannabakgrund, vilket troligen förklaras av att väsentligt fler i den senare gruppen var studerande. När ungdomsgruppen följdes upp åtta år senare hade inkomstmönstren emellertid kastats om. De ungdomar som tidigare studerade (och

---

⁷ I *Social rapport 1997* redovisades också en fördjupad analys av ungdomars etableringsproblem.

⁸ Det datamaterial som använts är den s.k. paneldelen i ULF.

då hade låga inkomster) hade högre inkomster än de som valt att börja arbeta tidigt. Resultaten pekar också på att de ungdomar som hade ekonomiska problem i ungdomsåren i högre grad än andra var ekonomiskt utsatta också som vuxna – de ekonomiska problemen tenderade m.a.o. att "följa" ungdomarna i takt med att de blev äldre. Vid sidan av de empiriska resultaten illustrerar Westbergs studie hur det vore möjligt att undersöka de långsiktiga konsekvenserna av villkoren under ungdomsåren. För att se till vilken betydelse förändringarna under 1990-talet haft vore det dock angeläget att också jämföra olika ungdomskullars villkor.

I anslutning till frågan om de framtida konsekvenserna av ungdomars villkor under 1990-talet, framstår det också som relevant att ställa frågan huruvida krisen under 1990-talet kan visa sig ha fått följder för unga människors familjebildning och barnafödande. Demografiska studier har visat att svenska förstföderskor kommit att bli allt äldre, och data från dessa studier talar också för att kvinnor tycks skjuta upp barnafödandet tills de skaffat sig en stabil förankring på arbetsmarknaden (se t.ex. Hoem 2000). Dessa frågor behandlas för närvarande (sommaren 2001) av en av regeringen tillsatt arbetsgrupp som skall analysera vilka faktorer som påverkar barnafödandet (se Bilaga till regeringssammanträde 2000-12-07), och inom ramen för deras arbete genomförs flera studier med relevans för dessa frågor. Mot bakgrund av de data vi redovisat i detta kapitel, och som visat att framför allt unga kvinnors etablering på arbetsmarknaden kommit att förskjutas uppåt i åldrarna framstår detta som ett ytterst angeläget område. Eller, som det formuleras i slutsatserna i en rapport från Riksförsäkringsverket:

En påtaglig risk är att en del av de unga – främst de som är lågutbildade och som har svårt att etablera sig på arbetsmarknaden – inte kommer att hinna skaffa de barn tidigare generationer visat sig vilja ha, det vill säga ungefär två. Detta skulle i så fall vara ett bestående pris för krisen och kanske det högsta. (Riksförsäkringsverket 2000:23)

3.4 Sammanfattning och avslutande kommentarer

Avslutningsvis skall vi i punktform försöka sammanfatta den bild av ungdomars villkor, och hur dessa förändrats under 1990-talet, som vi försökt teckna i kapitlet.

- Vi kan se en långsiktig utveckling som inneburit att allt fler ungdomar genomgår längre utbildningar och att deras etablering på arbetsmarknaden sker allt högre upp i åldrarna. Denna utveckling inleddes redan under 1970- och 1980-talet, och den har fortsatt under 1990-talet.
- Under 1990-talet förstärktes emellertid denna utveckling i och med att det försämrade arbetsmarknadsläget påverkade ungdomarna på ett påtagligt sätt. Fram till och med 1997/1998 fördröjdes ungdomarnas inträde respektive etablering på arbetsmarknaden ytterligare. Under åren 1997/1998–2000 har dock utvecklingen vänt så att ungdomars inträdes- respektive etableringsålder sjunkit något, men den var år 2000 fortfarande klart högre än vid 1990-talets början.
- Förskjutningen av tidpunkten för etableringen i arbetslivet var särskilt påtaglig bland unga kvinnor. Under mitten/slutet av decenniet steg etableringsåldern från cirka 21 år till omkring 30 år, vilket innebär att den sammanträffade med den ålder då många har små barn hemma. Även arbetslöshetsproblemen var vanligare bland kvinnor i 25–29-årsåldern än i andra grupper.
- Ungdomars försvagade anknytning till arbetsmarknaden under 1990-talet hade direkta konsekvenser i form av minskade inkomster inom ungdomsgruppen och en ökad andel ungdomar som uppbar socialbidrag. Även på andra välfärdsområden som kan förväntas hänga samman med den enskildes ekonomiska situation, som t.ex. boendet, var det möjligt att iaktta försämringar. Andelen ungdomar som bodde kvar hos föräldrarna ökade, liksom andelen som var trångbodda.
- Förändringarna av ungdomars fysiska välbefinnande under decenniet har varit små, och det är inte heller möjligt att påvisa några direkta orsakssamband mellan ökningen av arbetslösheten och/eller försämringen av ungdomars ekonomiska situation å ena sidan, och deras hälsotillstånd å den andra. När det gäller deras psykiska välbefinnande har det dock skett en relativt kraftig ökning under 1990-talet av antalet som uppger att de känner ångslan, oro eller ångest. Denna ökning (som påvisats i flera studier) är särskilt påtaglig bland unga kvinnor, och framför allt bland kvinnor i 20–24-årsåldern.
- Tillgängliga studier talar för att den ekonomiska krisen i hög grad drabbade olika grupper av ungdomar i olika hög grad.

Skillnaderna mellan olika ungdomsgrupper följde ett liknande mönster som för befolkningen i stort: ungdomar med arbetarbakgrund blev i högre grad arbetslösa jämfört med ungdomar som vuxit upp i familjer där föräldrarna var högre tjänstemän, och de var i högre grad beroende av socialbidrag för sin försörjning. Samma mönster gällde för ungdomars utbildningsnivå respektive födelse-land, där de med kortare utbildning och/eller utländsk bakgrund var mer utsatta än övriga grupper.

- När det gäller de långsiktiga konsekvenserna för ungdomarna av den ekonomiska krisen under 1990-talets början är vår kunskap emellertid starkt begränsad. Resultaten från olika studier pekar på att ungdomars välfärd försämrades under början och mitten av 1990-talet, och att den återhämtning som skett under decenniets sista år inte inneburit att man nått tillbaka till de nivåer som rådde innan krisen. I vilken mån försämringen av ungdomars levnadsförhållanden under 1990-talet kommer att visa sig ha konsekvenser för ungdomarnas levnadsförhållanden senare i livet är ännu inte möjligt att bedöma.

Frågor för framtida kunskapsuppbyggnad

Den genomgång av tillgänglig statistik och befintlig forskning som redovisats i kapitlet pekar på att den långsiktiga utveckling som inneburit att ungdomars etablering i vuxenlivet kommit att bli alltmer utdragen fortsatt – och rent av förstärkts – under 1990-talet. Detta konstaterande leder vidare till frågan i vilken mån 1990-talsutvecklingen på något mer grundläggande sätt förändrat ungdomars livsvillkor?

I *Ungdomars välfärd och värderingar* (SOU 1994:73) skisserar Joachim Vogel en modell som beskriver hur utformningen av samhällets olika försörjningssystem (sociala nätverk, marknaden, den offentliga sektorn) påverkar villkoren på de olika arenor där etableringsprocessen sker. Med utgångspunkt från denna modell hävdar han att vi under de senaste årtiondena kunnat se en utveckling som inneburit att de olika försörjningssystemen kommit att bära ett mindre ansvar för ungdomars övergång till vuxenlivets olika arenor. Framför allt ungdomars möjligheter att genom arbetsmarknaden skapa sig en självständig ekonomi (och därmed ett eget boende, en egen familj osv.) har begränsats. Detta har i sin tur inneburit att etableringsprocessen blivit långsammare och utsträckt

över en längre tidsperiod. Vogel (SOU:1994:73, s.19) beskriver de konsekvenser detta kommer att få för ungdomarna på följande sätt:

Flera ungdomar kommer att befinna sig i en mellanställning mellan barn- dom och ett självständigt vuxenliv, där man t.ex. bor kvar hos föräldrarna, eller drar sig fram med tillfälligt arbete varvat med utbildning, fastnar i långtidsarbetslöshet, väntar med familjebildning och barnafödande, lånar till uppehälle och studier osv. (a.a., s.19, fetstil i original)

Bland annat de studier som Hörnqvist (1994) genomfört (se avsnitt 3.3.1) tyder emellertid på att förändringarna av ungdomars etableringsmönster under de senaste årtiondena inte varit entydiga. I vilken mån de förändringar vi kunnat påvisa när det gäller ungdomars utbildnings- respektive arbetsmarknadsdeltagande under 1990-talet också kommer att få konsekvenser på andra områden är ännu en i huvudsak obesvarad fråga. Det framstår dock som rimligt att utgå från att dessa förändringar påverkar olika grupper av ungdomar i olika hög grad, och på olika sätt.

Inom den samhällsvetenskapliga forskning som under decennierna efter andra världskriget ägnats ungdomars etablering på arbetsmarknaden har man utgått från att ungdomar i regel följt en av två vägar, en snabb ('accelerated') och en långsam ('protracted') (Roberts 1968). De ungdomar som tidigt etablerade sig på arbetsmarknaden blev tidigt ekonomiskt självständiga, och kunde snabbt skaffa sig en position som vuxen också inom andra arenor. För de ungdomar som eftersträvade mer kvalificerade arbeten var det nödvändigt att genomgå en längre utbildning, vilket också innebar att deras etablering i vuxenlivet fördröjdes.

Mycket talar för att detta mönster förändrats, så att möjligheterna att genomgå en snabb övergång till vuxenlivet avsevärt begränsats. Med utgångspunkt från data från de norska levnadsnivåundersökningarna har Fauske (1996:57-58) hävdats att den minskade efterfrågan på arbetskraft i praktiken inneburit att möjligheterna att få en fast anställning utan längre utbildning än grundskola mer eller mindre försvunnit, och de data vi redovisat i denna uppsats pekar i samma riktning. Denna utveckling, menar Fauske, skapar nya möjligheter för vissa grupper av ungdomar, samtidigt som andra gruppers möjligheter begränsas.

Det faktum att vi i detta kapitel lyft fram de långsiktiga utvecklingstendenser som påverkat ungdomars livsvillkor, gör inte att de i vissa avseenden dramatiska förändringarna under 1990-talet

blir mindre viktiga. Tvärtom framstår det som viktigt att se till hur de långsiktiga utvecklingstendenser som inneburit en alltmer utdragen etableringsprocess för allt fler ungdomar påverkats under 1990-talet. För att ge en bättre grund att belysa dessa frågor är det viktigt att genomföra studier som följer ungdomar över tid, och där det är möjligt att jämföra villkoren för olika ungdomskullar. Detta understryker att frågan om ungdomars villkor måste göras till föremål för en långsiktigt inriktad kunskapsuppbyggnad.

Referenser

- Blomskog, S. & L. Schröder, 1999. "Vilka ungdomar blir arbetslösa?", i Gullberg, A. & M. Börjeson (red.), *I vuxenlivets väntrum*. Umeå: Boréa.
- Fauske, H. 1996. "Changing youth: transition to adulthood in Norway", *Young* 4:1:47–63.
- Fritzell, J. & O. Lundberg, 2000. *Välfärd, ofärd och ojämlikhet*. Kommittén Välfärdsbokslut, SOU 2000:41. Stockholm: Fritzes.
- Furlong, A. & T. Hammer (red.), 2000. *Youth Unemployment and Marginalisation in Northern Europe*. NOVA Rapport 18. Oslo: NOVA.
- Furlong, A. & F. Cartmel, 1997. *Young People and Social Change. Individualization and risk in late modernity*. Buckingham and Philadelphia: Open University Press.
- Hagquist, C. 1997. *The living conditions of young people in Sweden. On the crisis, social conditions and health*. Skriftserien 1997:3. Göteborg: Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.
- Hagquist, C., S.R. Silburn, S.R. Zubrick, G. Lindberg & G. Ringbäck-Weitof, 2000. "Suicide and mental health problems among Swedish youth in the wake of the 1990s recession", *International Journal of Social Welfare* 2000:9:211-219.
- Hagquist, C. 2001. *Ung i Värmland 1988-1998. En undersökning bland niondeklassare*. Karlstad University Studies 2001:9. Karlstad: Institutionen för samhällsvetenskap, Karlstads universitet.
- Hoem, B. 2000. "Utan jobb – inga barn?", i Fritzell, J. (red.), *Välfärdens förutsättningar. Arbetsmarknad, demografi och segregation*. Kommittén Välfärdsbokslut, SOU 2000:37. Stockholm: Fritzes.
- Hultin, M. 2001. "Förändringar av ungdomars etableringsprocess under 90-talet i Sverige. Några resultat från en kohortstudie baserad på svenska longitudinella registerdata", i Dokumentation från Nordiska seminariet om arbetsmarknadsstatistik i Loka Brunn hösten 2000.
- Hyresgästernas Riksförbund, 1997. *Ungdom och boende. En studie av boendet för ungdomar i åldern 20–27 år*. Stockholm: Boinstitutet.
- Hörnqvist, M. 1994. "Att bli vuxen i olika generationer", i Fritzell, J. & O. Lundberg (red.), *Vardagens villkor*. Stockholm: Brombergs.

- Kieselbach, T. (red.), 2000. *Youth Unemployment and Health. A Comparison of Six European Countries*. Opladen: Leske, Budrich.
- Riksförsäkringsverket, 2000. *Varför föds det inte fler barn i Sverige?* Riksförsäkringsverket redovisar 2000:9. Stockholm: Riksförsäkringsverket.
- Roberts, K. 1968. "The entry into employment: an approach towards a general theory", *Sociological Review* 16:168-84.
- Salonen, T. 2000. "Ungdomars socialbidragstagande och försörjningssvårigheter under 1990-talet", i Bergmark, Å. (red.), *Välfärd och försörjning*. Kommittén Välfärdsbokslut, SOU 2000:40. Stockholm: Fritzes.
- Schröder, L. 1991. *Springpojkar och sprängbräddor. Om orsaker till och åtgärder mot ungdomars arbetslöshet*. Dissertation Series 18. Stockholm: Institutet för social forskning, Stockholms universitet.
- Socialstyrelsen, 1994. *Social rapport 1994*. SoS-rapport 1994:10. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen, 1997. *Social rapport 1997*. SoS-rapport 1997:14. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen, 1999. *Långvarigt socialbidragstagande under 1990-talet*. Socialstyrelsen följer upp och utvärderar 1999:5. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen, 2001a. *Folkhälsorapport 2001*. Tematisk översikt och analys. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen, 2001b. *Social rapport 2001*. Tematisk översikt och analys. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Soidre, T. 1999. "Kön, generation och arbetslöshet", i Gullberg, A. & M. Börjeson (red.), *I vuxenlivets väntrum*. Umeå: Boréa.
- SOU 1994:73. *Ungdomars välfärd och värderingar*. Rapport till Barn- och ungdomsdelegationen och Generationsutredningen. Stockholm: Fritzes.
- Ungdomsstyrelsen, 1997. *Svensk ungdomsstatistik*. Ungdomsstyrelsens utredningar nr 9. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Ungdomsstyrelsen, 1998. *Vid sidan av – Om ungas inträde på arbetsmarknaden*. Ungdomsstyrelsens utredningar nr 13. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Ungdomsstyrelsen, 1999. *Svensk ungdomsstatistik*. Ungdomsstyrelsens utredningar nr 17. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

- Westberg, A. 2001. "Patterns of income, nest leaving and economic problems among Swedish young people in a longitudinal perspective", opublicerat manus. Umeå: Sociologiska institutionen vid Umeå universitet.
- Wyn, J. & Dwyer, P. 1999. "New Directions in Research on Youth in Transition", *Journal of Youth Studies*, 2:1:5–21.
- Åberg, R. & M. Nordenmark, 2000. "Arbetslöshet och levnadsvillkor under 1990-talets krisår", i Fritzell, J. (red.), *Välfärdens förutsättningar. Arbetsmarknad, demografi och segregation*. Kommittén Välfärdsbokslut, SOU 2000:37. Stockholm: Fritzes.

4 Mot självförsörjning? Om avslutat långvarigt socialbidragstagande under 1990-talet

Åke Bergmark och Olof Bäckman

4.1 Inledning

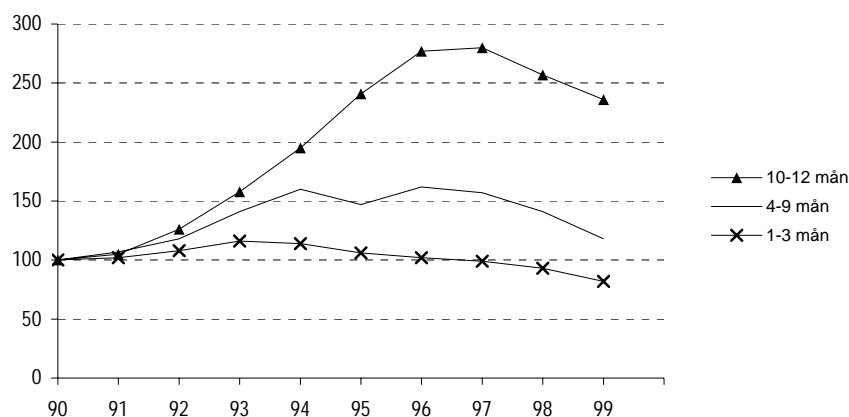
Socialbidragen är ett av de områden där utvecklingen varit mest dramatisk under 1990-talet. Fram till 1997 handlar det utan undantag om en mycket kraftig ökning, med stigande bidragskostnader, längre bidragstider och allt fler i behov av hjälp. I takt med den förbättrade samhällsekonomi sjunker sedan såväl kostnader som andel bidragstagare i befolkningen under decenniets två avslutande år, medan längden på bidragstiderna däremot fortsätter att öka. Vid ingången av 2000-talet befinner vi oss i ett läge där nivåerna för bidragstagandet i befolkningen är i stort sett jämförbara med de som registrerades runt 1992–1993, samtidigt som de som är kvar i socialbidragstagande i genomsnitt har längre hjälpperioder än någon gång tidigare under det gångna årtiondet (SOU 2000:3; Socialstyrelsen 2000).

Välfärdspolitiskt finns det en uppenbar logik i att betrakta långvarigt, omfattande eller sammanhängande socialbidragstagande som mer problematiskt än de hjälpbehov som uppstår på grund av mer tillfälliga svårigheter. Detta gäller oavsett om man ser bidragstagandet som en indikator på hur väl övriga välfärdssystem fungerar eller om man beaktar den grad av marginalisering eller utanförskap som drabbar den enskilde. Den slutsats man kan dra av utvecklingen under 1990-talets sista år blir därför att det – trots det kraftigt sjunkande bidragstagandet i befolkningen – saknas skäl att avskriva socialbidragen från listan över angelägna socialpolitiska frågor.

Med detta också sagt att det finns anledning att mer ingående rikta uppmärksamheten mot varaktighetsaspekten i bidragstagandet och de omständigheter som beskriver utvecklingen för individer och hushåll med mer långvariga behov. För att närmare förstå hur ökningen av de genomsnittliga hjälpperiodernas längd gått till, kan det inledningsvis finnas skäl att studera hur omfattningen av

bidragstagandet utvecklats i olika varaktighetsintervall. I Figur 1 beskrivs hur antalet individer med socialbidrag under olika antal månader under året utvecklats under 1990-talet. Figuren beskriver indexerade förändringar, vilket gör det möjligt att jämföra den relativa ökningen för olika grupper.

Figur 1. Antal vuxna (18 år och äldre) med socialbidrag uppdelat på hjälpperiodens längd under året, 1990–1999. Indexerade förändringar (1990=100)¹

Med en uppdelning av ovanstående slag får vi en tydlig bild av det ökande socialbidragstagandets faktiska karaktär. Kortvariga perioder, här definierat som en till tre månader, beskriver en mycket måttlig ökning under decenniets inledande år, minskar därefter kontinuerligt under hela perioden och avslutar på en nivå som till och med är lägre än i periodens början. Den mest dramatiska ökningen finner vi i gruppen med bidrag mellan tio och tolv månader under året, där antalet individer närapå tredubblas under loppet av sex år. Uttryckt i faktiskt antal handlar det här om en uppgång från knappt 36 000 personer 1990 till cirka 97 000 personer 1996. Denna ökning upphör 1997 och vänds till en tydlig nedgång under de två avslutande åren. Det ”medellånga” bidragstagandet – här fyra till nio månader – uppvisar som förväntat en utveckling någonstans emellan det lång- och kortvariga. Noterbart

¹ I den ordinarie statistik som Socialstyrelsen redovisar ändrades mätmetoderna 1999, vilket där minskar uppgifternas jämförbarhet över tid. I figuren ovan är dock grunddata omräknade så att 1999 års redovisningssätt tillämpats över hela perioden.

här är dock att den nedgång som kan iakttas för samtliga kurvor mellan 1997 och 1998, det vill säga då samhällsekonomin på allvar börjar vända till det bättre, ger tydligast utslag för de långa och medellånga perioderna. Inom ramen för socialbidragens generella expansion finner vi med andra ord en mängd olika förlopp, där det blir tydligt att uppgången i mer långvarigt bidragstagande haft en stor betydelse för utvecklingen i sin helhet.

4.2 Tidigare kunskaper om långvarigt socialbidragstagande

I takt med att forskningen på socialbidragsområdet utvecklats och att ovanstående mönster blivit uppmärksammat, har intresset för det långvariga socialbidragstagandet ökat. Vanligtvis riktas uppmärksamheten mot vilka förhållanden som kännetecknar de långvariga bidragstagarna i jämförelse med andra bidragstagare eller med icke-bidragstagare. Generellt kan man säga att långvariga bidragstagare, hur än gruppen avgränsas, skiljer sig från de med mer kortvariga behov på samma sätt som socialbidragstagare totalt sett skiljer sig från befolkningen i övrigt. Det vill säga: samma typ av utsatthet och resursbrister som samvarierar med socialbidragstagande totalt återfinns hos långvariga bidragstagare, men i ännu högre omfattning. Av tidiga studier på området framgår att bidragstagandets varaktighet samvarierar med sådant som sämre arbetsmarknadsförankring, lägre utbildning, sämre politiska och ekonomiska resurser, flyktingstatus samt sämre fysisk och psykisk ohälsa (Inghe 1960; Korpi 1971; SCB 1987; Isaksson & Svedberg 1989; Halleröd 1991; Bergmark 1991; Jonasson 1996). Genomgående tecknas bilden av en relativt marginaliserad grupp där resursproblemen accentueras i takt med bidragsperiodernas längd. Relativt litet uppmärksamhet har ägnats åt vilka omständigheter som har betydelse för möjligheterna att bryta det långvariga bidragstagandet eller etablera annan typ av försörjning. I Isakssons och Svedbergs klientstudie från slutet av 1980-talet (a.a.) utpekades dock upplevd arbetsförmåga och psykisk hälsa som betydelsefulla faktorer.

Mer aktuella analyser har nyligen genomförts för Socialstyrelsens räkning (Socialstyrelsen 1999). I en bred översikt över långvariga socialbidragstagares villkor bekräftas i många avseenden tidigare beskrivningar, samtidigt som ett antal iakttagelser om

förhållanden mer specifika för 1990-talet görs. Ett dominerande tema i framställningen är de tydliga spår som flyktinginvandringen avsatt i det långvariga bidragstagandet under decenniet. Bland annat framgår att antalet utländska medborgare med långvarigt socialbidrag blev drygt fem gånger fler under perioden 1990 till 1998, att jämföras med svenska medborgare där motsvarande ökning var ungefär hälften så stor. En avgörande faktor då det gällde invandras risk att hamna i långvarigt bidragstagande var vistelsetid i Sverige – ju kortare perioder desto högre risk (samma sak gäller för socialbidragstagande generellt i gruppen). Utomeuropeiska invandrare uppvisade också en högre risk än de som anlänt från europeiska länder. I övrigt var långvarigt socialbidragstagande vanligt bland unga föräldrar och särskilt bland unga ensamstående kvinnor med barn. Av materialet framkommer också, som förväntat, att ju fler månader man haft socialbidrag under ett visst år, desto större var risken att man behövde bidrag under de år som följde därefter.

I en jämförelse mellan Sverige och Tyskland konstaterar Gustafsson och Voges (1998) att socialbidragstagandets varaktighet sammanhänger med delvis olika omständigheter i de bägge länderna. I Tyskland har t.ex. ensamstående kvinnor markant längre perioder än män, så ej i Sverige. Däremot har invandrare i Sverige ett relativt sett mer ogynnsamt utfall i förhållande till infödda än vad invandrare i Tyskland har. Mönstren för ålder är mer likartade, även om svårigheterna för mycket unga personer (upp till 20 år) är större i Tyskland.

4.3 Långvarigt socialbidragstagande – definitioner och dynamik

En iakttagelse man oundvikligen gör vid en genomgång av det som skrivits om långvarigt socialbidragstagande är att själva avgränsningsproblematiken – det vill säga vad som är att betrakta som "långvarigt" i sammanhanget – hanterats mycket olika av olika författare. Utgångspunkt för de operationella definitioner som tillämpas är vanligtvis antingen ett visst antal bidragsmånader under ett år (eller en längre tidsperiod) eller frekvensen av återkommande bidragstagande under en flerårsperiod.² Till båda dessa sätt att mäta

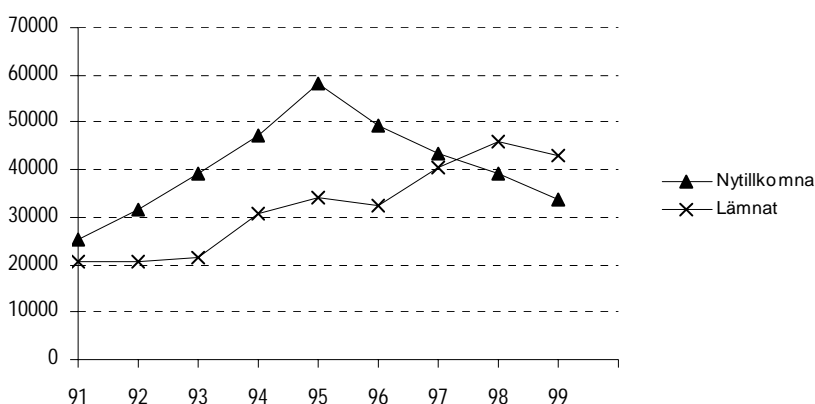
---

² Ett alternativt sätt att hantera frågan utan att behöva bestämma någon gräns är att hantera antalet bidragsmånader under en given tidsperiod som en kontinuerlig variabel, och därigenom fokusera mer mot "varaktighet" än "långvarighet" operationaliserat på ett visst sätt.

kan sedan olika aspekter på kontinuitet och periodicitet läggas (Bergmark a.a.; Salonen 1993). Uppenbart är emellertid att någon enhetlighet i sättet att operationalisera begreppet inte föreligger. Inte heller hittar man något övertygande teoretiskt stöd för en viss typ av definition, de avgränsningar som görs är i de flesta förekommande fall godtyckliga och avhängiga de sammanhang inom vilka de formuleras. Med detta inte sagt att det är likgiltigt hur definitionen görs. Olika sätt att mäta leder oundvikligen till att gruppen kommer att variera med avseende på storlek, sammansättning och grad av utsatthet. Strängare kriterier (med avseende på hur många månader som bidrag måste ha utgått eller under hur många år som ett hushåll skall ha varit aktuellt) leder till mindre och mer marginaliserade grupper, medan man med mildare gränsdragningar fångar in större och i regel mer heterogena grupper.

Oavsett hur bestämningen görs så kan omfattningen och variationen av långvariga bidragstagare under en given tidsperiod förstås som ett resultat av två processer: å ena sidan inflöde, det vill säga vilka som tillkommer i gruppen och å andra sidan utflöde, det vill säga vilka som lämnar den. Den första processen korresponderar mot frågan om varför människor initialt sett hamnar i långvarigt bidragstagande, den senare mot hur man lämnar det. I det senare ligger också, indirekt, frågan om varför vissa tenderar att bli kvar. I Figur 2 beskrivs hur inflöde i och utflöde ur långvarigt socialbidragstagande (här definierat som minst tio månaders socialbidrag under ett kalenderår) utvecklats åren 1991 till 1999.

Figur 2. Årligen nytillkomna i gruppen långvariga socialbidragstagare (≥ 10 mån/år) samt de som lämnat gruppen från föregående år. 1991–1999. Kvinnor och män 16-w år. Ej kvarboende barn. Antal

Av figuren framgår att antalet nytillkomna långvariga bidragstagare under större delen av perioden överstiger det antal som lämnar gruppen. Detta är förstås i enlighet med vad man kan vänta sig när det långvariga bidragstagandet totalt sett ökar i omfattning. Att lägga märke till är också att ökningstakten i inflödet är markant större än den för utflödet fram till 1995, varefter de bägge kurvorna utvecklas i olika riktning. Vad figuren ovan beskriver är också en mycket tydlig ökning av omsättningen i det långvariga bidragstagandet över tid. Ett alternativt sätt att beskriva utvecklingen är att istället för antal räkna på andelar som tillkommer eller lämnar gruppen. Detta ger betydligt mindre kraftiga svängningar, där andelen nytillkomna endast ökar fram till 1993 och där utflödet minskar påtagligt fram till 1996–1997. Det sistnämnda kan också beskrivas som att en större andel blir kvar i långvarigt bidragstagande under denna period (vilket också illustreras, uppdelat på kön, i Figur 3 och 4 längre fram i detta kapitel).

I det följande skall vi med utgångspunkt i uppgifter närmare beskrivna nedan studera vilka försörjningsvägar de personer som vid olika tillfällen varit långvariga socialbidragstagare tar under de år som följer och, vidare, hur dessa mönster förändras över tid. Vi skall också rikta närmare uppmärksamhet mot utflödet ur gruppen. Detta gör vi genom att för varje år under den aktuella perioden

analysera vilka faktorer som samvarierar med möjligheterna att utträda ur gruppen. Också här är tidsfaktorn central, det vill säga möjligheterna att studera hur olika faktorer förklaringsvärde förändras under den aktuella perioden. När utflöde ur långvarigt socialbidragstagande undersöks, är det dock viktigt att vara medveten om att detta inte bara är en effekt av vad som händer i samhällsekonomin, på arbetsmarknaden eller inom socialförsäkrings-systemet i övrigt. Såväl in- som utflöde påverkas också av förändringar i socialbidragets regelverk och praxis. Generellt innebär detta att större svårigheter att komma in (det vill säga skärpta kvalifikationskrav) på sikt kan följas av ökade svårigheter att ta sig ut. Detta beroende på att en socioekonomiskt mer utsatt grupp selekteras och att kategorier med jämförelsevis bättre möjligheter på t.ex. arbetsmarknaden hindras från att komma in. Detta sker dock inte med automatik, och skärpta krav behöver inte heller nödvändigtvis innebära att möjligheterna att lämna det långvariga bidragstagandet totalt sett påverkas, men kan ändå medföra att de omständigheter som möjliggör ett utträde blir annorlunda. Mot bakgrund av att 1990-talet kan beskrivas som en period av i huvudsak skärpta krav (Bergmark 2000) finns det dock anledning att hålla denna mekanism i minnet.

I våra analyser kommer långvarigt bidragstagande genomgående att definieras som ”minst tio månaders socialbidrag under ett kalenderår”. Avgörande för denna avgränsning är att den typ av processer och successiva förskjutningar av olika mönster vi söker belysa, bäst fångas om man kan jämföra relativt sammanhållna och avgränsade perioder av långvarigt/omfattande socialbidragstagande med varandra. Med ett vidare tidsspann för definitionen skulle vi få färre möjliga hållpunkter och sämre möjligheter att beskriva förändringar över tid. Definitionen har också utnyttjats i andra sammanhang. Den var t.ex. det dominerade måttet i Socialstyrelsens ovan refererade studie från 1999. Kortare tidsspann än kalenderår är inte möjligt att använda eftersom socialbidragsregistret endast innehåller årsbaserade uppgifter.

Det faktum att vi genomgående opererar med kalenderår som tidsmässig enhet gör att bidragsperioder som under 12-månadersperioder uppgår till tio månader eller mer, men som faller över två kalenderår (så att t.ex. fem månaders bidrag utgår ett år och fem månader nästa år) inte genomgående fångas upp i vårt material. I förhållande till en sådan alternativ, ”flytande”, definition blir med andra ord nivåerna på det långvariga bidragstagandet i vårt material

något lägre. Fördelen med kopplingen till kalenderår ligger dock i att periodiseringen förenklas, vilket för vårt syfte är centralt, och även om en flytande definition har en högre precision, så påverkas sannolikt inte de huvudsakliga resultaten på något avgörande sätt.

4.4 Data – avgränsningar och definitioner

I de analyser som följer nedan används den s.k. Socialmedicinska databasen (SMDB) som hålls vid Epidemiologiskt Centrum, Socialstyrelsen. SMDB täcker hela befolkningen 16 år och äldre 1990–1998 och består av registeruppgifter från ett antal olika källor. Materialets bas är Statistiska centralbyråns longitudinella databas LOUISE. LOUISE är en samkörning av uppgifter från RAMS (Registerbaserad arbetsmarknadsstatistik), Utbildningsregistret, RTB (Register över totalbefolkningen), IoF (Inkomst- och förmögenhetsregistret) samt FoB90 (Folk- och Bostadsräkningen 1990). Detta material har i sin tur samkörts med flera av Socialstyrelsens register, bl.a. Socialbidragsregistret och det är framför allt denna samkörning som utnyttjas här. LOUISE täcker i nuläget perioden 1990–1998, de socialbidragsuppgifter som finns i SMDB täcker perioden 1990–1999. Det innebär att vi har tillgång till inkomst-, utbildnings- och arbetsmarknadsuppgifter för 1990–1998 och socialbidragsuppgifter t.o.m. 1999. Därutöver finns givetvis uppgifter om kön, ålder och familj. I SMDB:s nuvarande skick finns tyvärr ingen uppgift om ursprungsland för invandrare, endast invandringsår. Uppgifter om datum för dödsfall har hämtats från dödsorsaksregistret.³

För analyserna i detta kapitel har vi valt ut de personer som någon gång under perioden 1990–1998 tillhörde ett folkbokföringshushåll (se nedan) med socialbidrag. De som saknar personnummer har inte inkluderats i analyserna eftersom samkörning då inte är möjlig. I vissa fall har ett hushålls sammanlagda antal socialbidragsmånader under ett år summerat till orimliga tal. I de fallen har värdet för individerna i hushållet räknats som bortfall för det aktuella året (det rör sig dock om mycket få fall, som mest 0,01 procent av bidragstagarna under ett enskilt år). Med dessa restriktioner får vi ett material med 1 208 091 individer (varav 597 432 män och 610 659 kvinnor). I de flesta analyser behandlas

³ För 1999 hämtas uppgiften från "dödsaviregisteret", ett register där endast dödsdatum finns registrerat.

emellertid kvarboende barn över 18 år på samma sätt som yngre barn, dvs. de inkluderas inte i analyserna, vilket renderar ett dataset om 1 194 070 individer (varav 587 180 män och 606 890 kvinnor). Genom att analyserna i allmänhet görs separat för män och kvinnor undviker vi på detta sätt de statistiska problem det skulle innebära om samma hushållsuppgifter förekommer flera gånger i samma analys. Det finns ändå fall kvar då detta kan förekomma, nämligen personer av samma kön i registrerade partnerskap. Dessa fall är dock så få att det inte kan påverka resultaten. År 1998 levde t.ex. 255 av personerna i materialet i registrerade partnerskap.

I de multivariata analyserna används ett tioprocentigt urval av materialet, vilket beskrivs närmare i anslutning till redovisningen av dem.

Hushållsbegreppet

Att skapa ett tillförlitligt hushållsbegrepp utifrån uppgifter i offentliga register har sedan Folk- och Bostadsräkningarnas upphörande varit ett stort problem. Längre var s.k. taxeringshushåll det enda tillgängliga alternativet. Med detta hushållsbegrepp räknas ungdomar över 18 år som egna hushåll, oavsett om de bor kvar hemma eller inte. Dessutom kan inte ogifta samboende som inte registrerats som samtaxerade identifieras. I den version av LOUISE som SMDB baseras på har hushållsbegreppet förbättrats på flera punkter med hjälp av uppgifter bl.a. från det så kallade flergenerationsregistret och uppgifter om på vilken fastighet en person är folkbokförd. Kvarboende ungdomar över 18 år räknas inte längre som egna hushåll om de är skrivna på samma fastighet som någon förälder. Samboende som har eller har haft gemensamma barn och som är folkbokförda på samma fastighet räknas som tillhörande samma hushåll oavsett om de är samtaxerade eller ej. Däremot går det inte att identifiera samboende som inte har eller har haft gemensamma barn. Det gör att det inte framgår i materialet om exempelvis en ensamstående mamma flyttar ihop (utan att gifta sig) med en man som hon aldrig haft gemensamma barn med. Detta gör att vi överskattar antalet ensamstående såväl med som utan barn, om än inte i samma utsträckning som är fallet med definitioner utifrån taxeringshushåll. Att flytta ihop med någon är ju dessutom en händelse som kan innebära att ett socialbidragstagande upphör

och detta går oss alltså förbi. Resultat rörande ensamstående bör därför tolkas med viss försiktighet.⁴

Definitioner

Den definition av långvarigt socialbidragstagande som vi använder oss av återfinns ovan. I de följande, beskrivande, delarna av kapitlet ingår en överblick över till vilken typ av försörjning de som är långvariga socialbidragstagare ett år övergår till under påföljande år. I dessa analyser används en kategorisering av individerna efter försörjningskälla, bygger på inkomstuppgifter från LOUISE. Följande kategorier har skapats: Omfattande socialbidragstagande, kärnarbetskraft, studerande, förtidspensionärer, ålderspensionärer, arbetslösa med "arbetslöshetsinkomst", avlidna och övriga. Definitionerna framgår av Tabell 1.

Tabell 1. Operationalisering av försörjningsstatus

Kategori	Definition
Avliden	En person som avlidit under året räknas som avliden under hela året.
Omfattande socialbidrag	Personer som inte hör till ovanstående kategori och som under året har haft socialbidrag i minst tio månader.
Kärnarbetskraft	Personer som inte tillhör någon av ovanstående kategorier och som under året haft en arbetsinkomst motsvarande minst 3,5 basbelopp.
Ålderspensionär	Personer som inte tillhör någon av ovanstående kategorier och som under året haft inkomst från allmän folkpension eller tilläggspension motsvarande minst folkpensionsnivån för ensamstående.
Arbetslöshetsförsörjda	Personer som inte tillhör någon av ovanstående kategorier och som under året haft någon form av arbetslöshetsrelaterad inkomst.

⁴ Vi kan inte använda det hushållsbegrepp som finns i Socialbidragsregistret eftersom vi är intresserade av uppgifter även från "bidragsfria" år.

Kategori	Definition
Förtidspensionärer	Personer som inte tillhör någon av ovanstående kategorier och som under året haft inkomster från förtidspension motsvarande minst folkpensionsnivån för ensamstående.*
Studerande	Personer som inte tillhör någon av ovanstående kategorier och som haft inkomster från studier motsvarande minst 0,87 basbelopp, vilket ungefär motsvarar fullt studiemedel från CSN för en termins helfartsstudier. Som inkomster här räknas studiemedel från CSN, utbildningsbidrag för doktorander och svenska för invandrare (SFI).
Övriga	Hit förs de som inte tillhör någon av ovanstående kategorier.

* I dess nuvarande skick innehåller SMDB inga uppgifter om sjukbidrag.

4.5 Mot egen försörjning?

Tidigare har vi kunnat se att det antal som årligen lämnade det långvariga bidragstagandet under större delen av decenniet inte ökade i samma takt som inflödet i gruppen. Under dessa år minskade således den relativa andel som årligen lämnade gruppen. Att personer upphör att vara långvariga socialbidragstagare är dock ingen entydig indikator på att försörjningssvårigheterna upphört eller att man på andra sätt uppnått en bättre socioekonomisk integrering än tidigare. Vägen ut ur långvarigt socialbidragstagande leder inte enbart till självförsörjning via arbete eller till möjlig kompetensutveckling genom studier, utan också mot andra former av mer eller mindre tillfälligt samhälleligt stöd. Ett avslutat långvarigt bidragstagande kan också följas av perioder där socialbidrag under kortare tider blandas med diverse andra inkomstkällor.

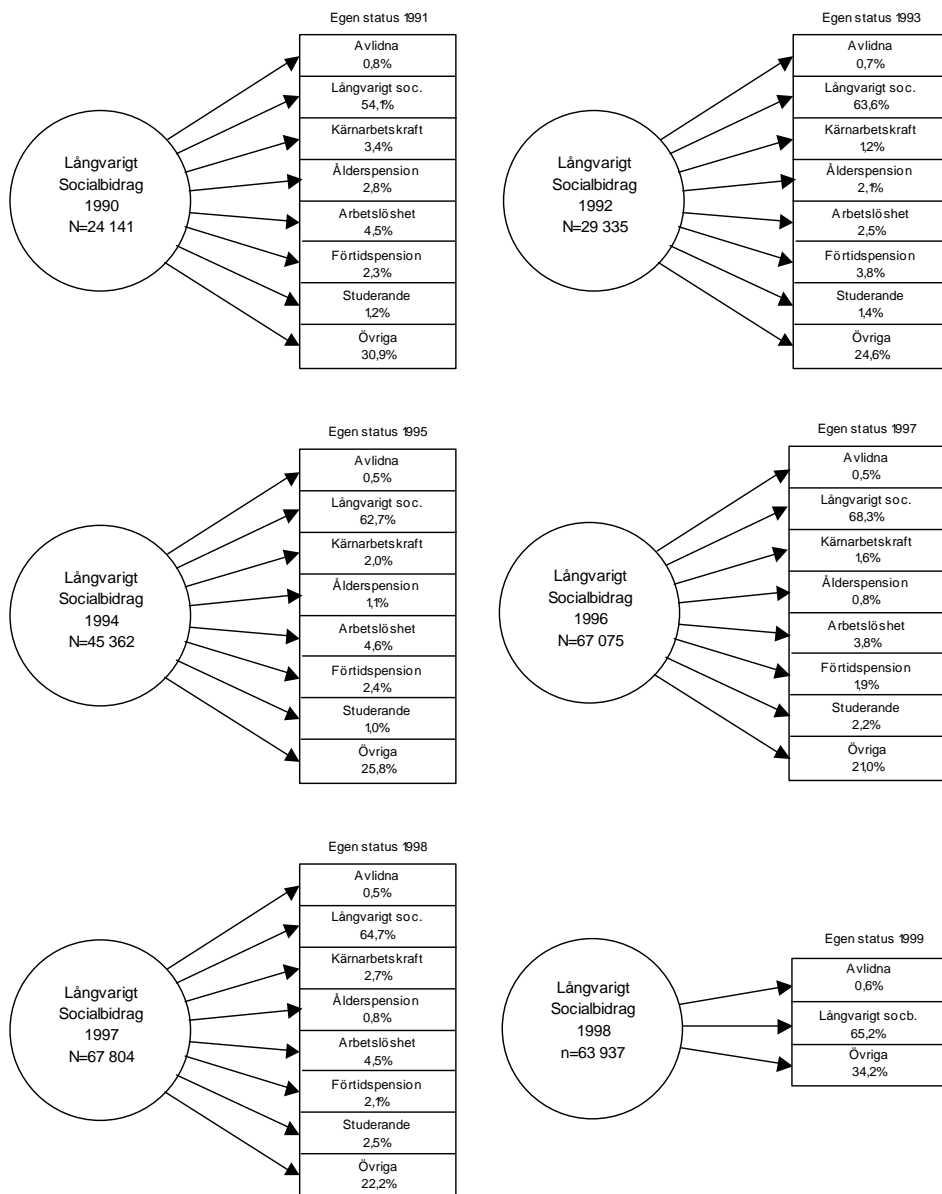
I syfte att beskriva hur situationen utvecklats från ett år till ett annat för de långvariga socialbidragstagarna, har vi studerat vilken typ av försörjning de som tillhört gruppen under ett givet år etablerar under påföljande år. Vi har valt att redovisa detta för sex⁵ möjliga övergångar under decenniet, varav den sista inte innehåller annan information än uppgifter om hur stor andel som haft fortsatt

⁵ Symmetrin i figuren bryts genom att övergången 1997–1998 lagts in. Skälet till detta är dels att inkomstuppgifter saknas för år 1999 och dels att vi anser det viktigt att få med den del av decenniet när den ekonomiska utvecklingen är mer godartad.

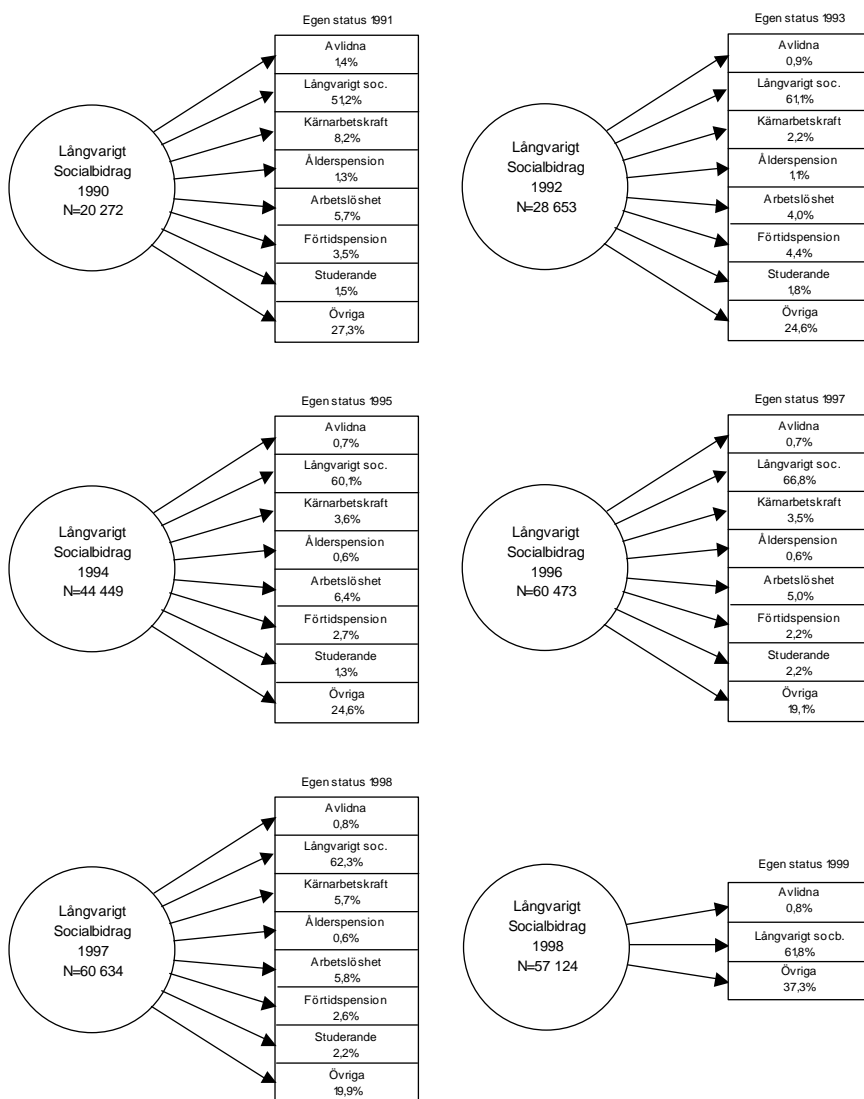
långvarigt socialbidragstagande respektive hur många som avlidit. Resultatet redovisas i Figur 3 och 4.

Som tidigare framgått så ökar andelarna som blir kvar gruppen från ett år till ett annat under huvuddelen av decenniet. Den lägsta noteringen finner vi här i början, då drygt hälften bland männen och något fler bland kvinnorna blev kvar i långvarigt bidragstagande, att jämföras med de högsta noteringarna vid övergången mellan 1996 till 1997 då det rörde sig om ungefär två tredjedelar i bägge grupperna. I slutet av perioden ligger dock siffrorna på lägre nivåer (ca 65 procent för kvinnorna och ca 62 procent för männen). Ser vi till andelen som går från långvarigt bidragstagande till deltagande i kärnarbetskraften så är andelarna mycket låga under hela 1990-talet. Som högst uppgår de, vid det första mättillfället, till 8,2 procent för männen och 3,4 procent för kvinnorna, för att därefter omedelbart falla till 2,2 respektive 1,2 procent och sedan etableras på en något högre nivå. Mönstret för män och kvinnor är här relativt likartat (bortsett från det faktum att kvinnorna genomgående ligger på en väsentligt lägre nivå), med undantag för övergången mellan 1996 och 1997 där kvinnorna visar en minskning jämfört med föregående mättillfälle medan männen i princip ligger kvar på samma nivå. Värt att notera är dock att om vi ser på övergången från 1997 till 1998, då uppgången i den svenska ekonomin på allvar börjat göra sig gällande, så ökar andelarna som lämnar det långvariga bidragstagandet för kärnarbetskraften mycket påtagligt. Siffrorna här är sex procent för männen och 3,1 procent för kvinnorna. Även om detta är rörelser på mycket låga nivåer så illustrerar de att arbetsmarknaden har en klar betydelse också för jämförelsevis marginaliserade grupper.

Figur 3. Flöde från långvarigt socialbidragstagande (≥10 månader/år). Kvinnor 16-w år, ej kvarboende barn

Figur 4. Flöde från långvarigt socialbidragstagande (≥ 10 månader/år). Män 16-70 år, ej kvarboende barn

När det gäller arbetslösheten finner vi såväl upp- som nedgångar under perioden, dock utan att några tydliga trender kan avläsas i utvecklingen. Vi bör dock komma ihåg att arbetslöshet här endast fångar in dem som haft någon form av arbetslöshetsrelaterad inkomst, och att många som i realiteten är arbetslösa återfinns i kategorierna "övrigt" och i fortsatt omfattande socialbidragstagande. Det är inte heller alldeles enkelt att värdera vad en övergång från långvarigt bidragstagande till arbetslöshet betyder i sammanhanget. Å ena sidan har man uppenbarligen inte tagit steget ut på arbetsmarknaden, men å andra sidan har man dels kvalificerat sig för någon form av arbetslöshetsersättning, dels definierats som stående till arbetsmarknadens förfogande (omedelbart eller på sikt för de som befunnit sig i åtgärder), vilket antyder en mindre marginell position än många andra i gruppen sannolikt har. Då är övergången till förtidspensionering i de flesta fall ett mer entydigt utfall, som innebär att man i regel inte kommer att återvända till vare sig arbetsmarknad eller långvarigt bidragstagande. Det generella mönstret här är en ökning 1992-1993, följt av en nedgång de två påföljande mättillfällena och en försiktig uppgång i övergången mellan 1997 och 1998.⁶ Utvecklingen för könen är grovt sett likartad, även om vi kan notera att kvinnorna närmast sig männen sett till perioden som helhet.

Inte heller för studier finner vi något entydigt mönster. Visserligen kan en viss ökning totalt sett iakttas, men knappast i den omfattning man möjligen skulle kunna förvänta sig mot bakgrund av den uppgång av och satsning på högre studier och vuxenutbildning som i övrigt kännetecknat decenniet (SOU 2000:3). Uppenbart är att denna inte lyckats absorbera långvariga socialbidragstagare i någon större omfattning.⁷ En nedgång kan avläsas i andelen som blir ålderspensionärer eller avlider – ett utfall som till viss del kan tillskrivas det faktum att åldersstrukturen i gruppen förändras (såtillvida att andelen i åldrarna 60-64 år minskar i början av perioden, se Tabell A1 i appendix) och möjligen (när det gäller det senare) att den psykosociala belastningen för gruppen som

⁶ Detta mönster följer relativt väl de som kan iaktas för befolkningen som helhet (Lidwall & Skogman Thoursie 2000). Åtgärden har också genomgått en hel del regelförändringar under decenniet. Bl.a. skärptes reglerna för att bevilja förtidspension 1995 på så sätt att grunden för pension skulle finnas endast i medicinsk ohälsa, och 1997 togs de s.k. äldrereglerna bort, medan kriterierna för att bevilja full förtidspension mildrades 1998 (Palme 2000).

⁷ Observeras bör dock att inkomster från det s.k. Kunskapslyftet här räknas som arbetslöshetsinkomst. Utvecklingen för arbetslöshet beskriver dock inte heller, som vi kunnat se, någon trendmässig ökning.

helhet minskar när antalet med långvariga behov ökar (se t.ex. Bergmark 2000). Minskningen i ålderspensionering är tydligast bland kvinnorna, medan nedgången i dödlighet i stort sett är jämförbar könen emellan och för bägge grupperna sker den i huvudsak under 1990-talets första hälft.

Avslutningsvis finns en relativt stor kategori ”övriga”, som inte infångas av någon av de kategorier vi utnyttjat och som är större för kvinnor än för män. Beskrivningen i figurerna 3 och 4 är på individnivå och fångar därför inte in försörjningssituationen hos eventuell maka/make eller sammanboende. I syfte att något bättre kunna förstå förutsättningarna i övrigt-kategorin granskade vi därför försörjningsstatusen för samtliga vuxna i de hushåll som ingår i gruppen, samt hur många som bytt familjestatus från det år de tillhörde de långvariga bidragstagarna till det år de lämnade gruppen (Tabell A2 och A3 i appendix). Bland kvinnorna i övrigt-kategorin sammanlevde mellan fyra och elva procent med någon annan vuxen som ingick i kärnarbetskraften under perioden (den högsta siffran avser 1991, den senare 1993) och mellan 14 och 16 procent hade bytt familjestatus. För männen var motsvarande siffror en till tre procent för maka/sammanboende i kärnarbetskraft och mellan 10 och 13 procent som bytt familjestatus. Dessa siffror är svåra att värdera fullt ut, men åtminstone för kvinnorna kan det handla om händelser som under lågkonjunkturen storleksmässigt motsvarar effekterna av att själv komma ut i arbetslivet.

Det finns goda skäl att tro att det bland de som lämnat gruppen långvariga bidragstagare, såsom vi definierat den, finns många som fortsatt fått socialbidrag under jämförelsevis kortare perioder. Vi har därför också granskat hur många av de som avslutat sitt långvariga bidragstagande från ett år till ett annat som under det senare året fått socialbidrag i en till tre respektive fyra till nio månader. Resultaten redovisas i Tabell 2.

Tabell 2. Andelar av de som lämnat det långvariga socialbidragstagandet från ett år till ett annat som övergått till kortare perioder av socialbidrag: 1–3 respektive 4–9 månader/år. Kvinnor och män 16-w år, ej kvarboende barn. Procent

År	1-3 månader	4-9 månader	Totalt	N
1991	21,0	64,6	85,6	20 489
1992	20,3	64,8	85,1	20 762
1993	17,4	69,0	86,4	21 347
1994	18,0	69,9	87,9	30 598
1995	17,5	69,7	87,2	34 120
1996	15,4	72,6	88,0	32 625
1997	15,8	70,7	86,5	40 621
1998	18,5	68,3	86,8	45 975
1999	20,6	65,3	85,9	43 773

Kring 85 procent av dem som årligen lämnar det långvariga bidragstagandet går vidare till socialbidrag under kortare perioder.⁸ Sett över perioden som helhet och mot bakgrund av de kraftiga svängningar som skett i övrigt (dvs. i socialbidragstagandet generellt), är nivån här anmärkningsvärt stabil. Vissa förskjutningar äger dock rum när det gäller fördelningen över 1–3 respektive 4–9 månader där andelarna som hamnar i den förra kategorin minskar till förmån för den senare fram till 1996. Under 1998 och 1999 vänds emellertid denna trend på allvar, och proportionerna i decenniets slutskede har närmat sig de som förelåg vid dess början. En fråga som infinner sig när man tar del av dessa siffror är i vilken utsträckning den s. k. övrigt-kategorin i Figur 3 och 4 innehåller individer som övergår till kortare bidragsperioder. En närmare granskning av data visar att man i gruppen, i jämförelse med andra som lämnar det långvariga bidragstagandet, mer ofta har fortsatt socialbidrag under kortare perioder och i synnerhet i intervallet 4–9 månader där nivåerna varierar mellan 70 och 77 procent under perioden (se Tabell A4 i appendix). Det underliggande antagandet man kan göra om att socialbidrag här har en fortsatt stor/större betydelse för försörjningen bekräftas med andra ord.

Två grupper som bägge haft en negativ utveckling i form av ökat socialbidragstagande under stora delar av 1990-talet är ungdomar

⁸ Omräknat på alla som haft långvarigt socialbidrag under ett år innebär detta att i runda tal 95 procent fortsätter med någon form av socialbidragstagande påföljande år.

och invandrare (SOU 2000:3).⁹ De senare är också, som tidigare framgått, en av de grupper som mer än andra tvingats lita till socialbidrag under långa perioder (Socialstyrelsen 1999). Invandrare är emellertid ingen homogen grupp. Såväl vistelsetid i Sverige som ursprungsland har visat sig ha en många gånger avgörande betydelse inte bara för socialbidragstagande, utan för social och ekonomisk etablering överhuvudtaget (Franzén 2000; Edin & Åslund i denna volym). Ursprungsland har vi av ovan angivna skäl inga möjligheter att identifiera i vårt material. Däremot har vi uppgifter om vistelsetid i Sverige och i Tabellerna 3 respektive 4 redovisas försörjningsövergångarna för invandrare som befunnit sig i Sverige i fem år eller mindre samt sex till tolv år.

Tabell 3. Status uppföljningsåret. Nyanlända invandrare (vistelsetid ≤5 år). Män och kvinnor 16-w år. Ej kvarboende barn. Procent

	1991	1993	1995	1997	1998	1999
Övriga	29,6	23,8	22,1	16,1	16,2	-
Studera	2,1	2,0	1,2	2,2	2,2	-
Förtidspension	0,3	0,6	0,3	0,2	2,1	-
Arbetslöshet	5,7	2,3	4,1	3,2	4,0	-
Ålderspension	0,5	0,4	0,1	0,1	0,1	-
Kärnarbetskraft	4,8	0,6	1,4	1,9	3,6	-
Långvarigt socialbidrag	56,2	69,8	70,3	75,9	73,3	72,5
Avliden	0,7	0,4	0,4	0,5	0,5	0,6
Socialbidrag 1-9 mån ¹⁰	36,6	25,8	26,1	19,9	22,0	23,3
N	19 593	26 837	44 808	64 106	57 624	51 215

⁹ Ungdomar och invandrare är också grupper vars socialbidragsbehov i högre grad än andras är avhängigt arbetslöshet och arbetsmarknadssvårigheter (Gustafsson 1998).

¹⁰ Medan övriga kategorier i tabellen är ömsesidigt uteslutande kan socialbidrag 1-9 månader förekomma samtidigt med andra utom, givetvis, långvarigt socialbidragstagande.

Tabell 4. Status uppföljningsåret. Invandrare som vistats 6–12 år i landet. Män och kvinnor 16-w år. Ej kvarboende barn. Procent

	1991	1993	1995	1997	1998	1999
Övriga	25,8	23,6	24,8	20,8	21,5	-
Studerande	0,4	1,7	1,2	1,7	1,8	-
Förtidspension	3,0	4,5	2,3	1,4	1,3	-
Arbetslöshet	2,9	2,6	4,5	3,5	3,8	-
Ålderspension	5,7	3,6	1,7	1,7	1,7	-
Kärnarbetskraft	5,2	1,6	2,5	1,8	3,0	-
Långvarigt socialbidrag	55,6	61,5	62,2	68,3	66,2	65,3
Avliden	1,4	0,9	0,7	0,7	0,6	0,7
Socialbidrag 1–9 mån	35,3	31,1	32,1	26,6	29,2	29,4
N	3 433	4 766	9 266	19 082	24 055	26 265

Vid ingången till 1990-talet har bägge invandrargrupperna ett jämförbart utflöde ur långvarigt bidragstagande och andelarna som blir kvar ligger endast marginellt högre än för samtliga (jfr Figur 3 och 4). Utvecklingen därefter är dock avsevärt mindre gynnsam för dem som vistats i Sverige under kortare tid, med kraftigt ökande andelar som fortsätter sitt långvariga bidragstagande fram till 1997, i likhet med andra följt av en nedgång 1998 och 1999, men totalt sett har situationen i förhållande till andra grupper försämrats i detta avseende under decenniet.¹¹ Gruppen som vistats i Sverige jämförelsevis längre har i allt väsentligt en utveckling som påminner om den vi såg ovan i Figur 3 och 4. Av tabellerna framgår också hur små andelar i de bägge grupperna som lyckats ta steget ut i kärnarbetskraften. Också här är situationen under framförallt första delen av decenniet minst gynnsam för dem med kortare vistelsetider. Noterbart är dock att denna grupp snabbare tycks tillgodogöra sig den förbättrade arbetsmarknaden under de avslutande åren. Av siffrorna i övrigt märks framförallt de jämförelsevis höga siffrorna för ålderspension bland invandrare som vistats i landet 6–12 år. Detta beror givetvis i hög grad på skillnader i ålderssammansättning mellan grupperna. När det gäller nivåerna för studier kan vi konstatera att de är genomgående låga.

¹¹ Vi har gjort en närmare granskning av data för att se i vilken utsträckning detta möjligheten skulle kunna förklaras av att gruppens sammansättning förändrats såtillvida att relativt sett fler har kortare vistelsetider inom ramen för femårsperioden. Så visar sig dock inte vara fallet. Faktum är att den genomsnittliga vistelsetiden vid övergången 1996–1997, då utflödet är som lägst, är längre än någon gång tidigare under decenniet.

Tabell 5. Status uppföljningsåret. Ungdomar 16–24 år. Ej kvarboende barn. Procent

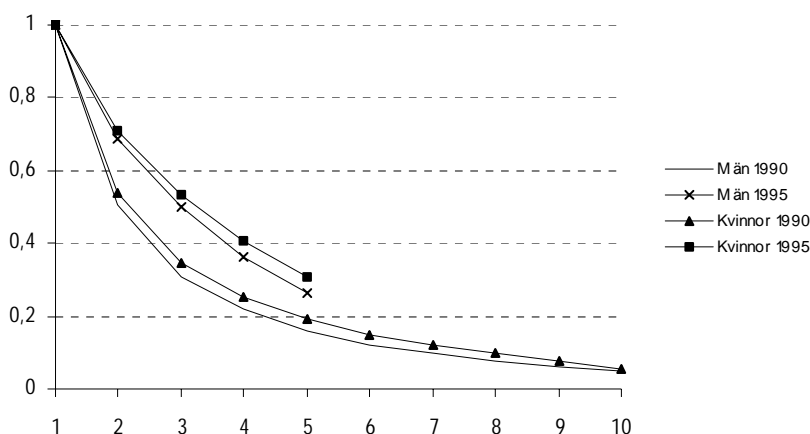
	1991	1993	1995	1997	1998	1999
Övriga	43,7	39,4	35,7	31,1	32,3	-
Studerande	4,3	4,0	3,8	7,0	7,5	-
Förtidspension	0,1	0,7	0,4	0,6	0,8	-
Arbetslöshet	7,8	3,7	7,4	6,3	9,0	-
Kärnarbetskraft	4,5	0,7	2,3	1,9	4,3	-
Långvarigt socialbidrag	43,7	51,3	50,3	52,9	46,0	45,5
Avliden	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
Socialbidrag 1–9 mån	47,0	42,9	44,2	42,1	48,2	47,7
N	5 659	7 757	13 412	17 712	17 139	15 558

Ungdomar har ett mönster för utflödet som på några punkter avviker från övriga grupper. För det första så är det relativt sett klart färre som tenderar att bli kvar i långvarigt bidragstagande. Även om också ungdomarna får vidkännas en minskning av utflödet fram till 1997, så rör man sig genomgående på en lägre nivå än andra grupper. Att de inte helt försvinner ut ur systemet framgår dock av att högre andelar fortsätter till kortare bidragsperioder, och summerar vi långt och kort bidragstagande så blir nivåerna mer i överensstämmelse med övriga grupper. Det är också vanligare bland de yngre att, i enlighet med vad man kan vänta sig, lämna långvarigt bidragstagande för studier. Framförallt ser vi här under de sista åren andelar ingen hittills redovisad grupp varit i närheten av, även om det bör påpekas att talen i sig inte kan betraktas som särskilt höga. Jämförelsevis många av de yngre går också över till någon form av ersatt arbetslöshet och vi kan notera att siffran här är som högst år 1998, det vill säga i ett skede där arbetsmarknaden börjat vända till det bättre. En anledning till detta kan vara de särskilda satsningar som initierats i form av aktiva arbetsmarknadsåtgärder och program för kompetenshöjning, som mer uttalat riktats mot ungdomar. Det är möjligen också ett uttryck för det tidigare framförda antagandet om att övergångar till arbetslöshet i någon mening kan ses som ett positivt utfall i detta sammanhang och att grupper som tidigare ej var aktuella på arbetsmarknaden i högre grad blir detta när efterfrågan på arbetskraft ökar.

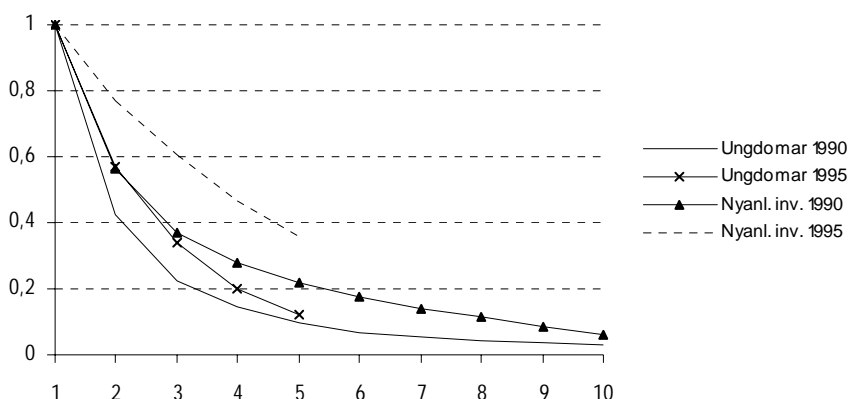
4.6 Utträdet långsiktiga mönster

När de årsvisa övergångarna från långvarigt bidragstagande till annan typ av försörjning granskas är huvudintrycket relativt nedslående. Ytterst få förefaller etablera någon form av stabil försörjning via arbete eller studier och påfallande höga andelar blir kvar i socialbidragssystemet, antingen för fortsatt långa perioder eller för kortare tider. Detta är en tydlig indikation på de svårigheter som man möter inom gruppen och ett uttryck för den marginella position individerna trots allt befinner sig i här. Frågan blir då hur bestående dessa mönster är över tid och hur möjligheterna till självförsörjning ser ut i ett längre perspektiv. I Figur 5 och 6 visas hur många som är kvar i långvarigt bidragstagande över en längre tidsperiod. Utvecklingen för sammanlagt åtta olika grupper redovisas: samtliga män respektive kvinnor som ingick i gruppen långvariga bidragstagare 1990 och 1995, nyanlända invandrare i gruppen (vistelsetid till och med 5 år) 1990 och 1995, samt ungdomar 16–24 år 1990 och 1995. För 1990 års långvariga bidragstagare kan vi följa utvecklingen över tio år, för de senare grupperna över fem.

Figur 5. Andel kvarvarande långvariga socialbidragstagare över tid för män och kvinnor med ursprungsår 1990 respektive 1995

Figur 6. Andel kvarvarande långvariga socialbidragstagare över tid för ungdomar och nyanlända invandrare (≤ 5 år) med ursprungsår 1990 respektive 1995

Vad dessa kurvor visar är för det första att de som var långvariga bidragstagare 1990 inledningsvis lämnade gruppen snabbare än de som ingick i den 1995.¹² Detta gäller dock endast de första två åren efter ursprungsåret, de två åren därefter närmar sig kurvorna åter varandra. Mönstret är tämligen rimligt sett i ljuset av hur konjunkturen och arbetsmarknaden utvecklats över tid. År 1991 och 1992 hade inte nedgången i den svenska ekonomin på allvar inletts, när så sker 1993 och 1994 beskriver också kurvan för 1990-gruppen en utplaning. För 1995 års långvariga bidragstagare utgör däremot de första åren en period där det ogynnsamma läget på arbetsmarknaden var mycket påtagligt och relativt stabilt, medan de sista åren sammanfaller med den positiva vändningen i samhällsekonomin. Av Figur 5 framgår också att kvinnor lämnar gruppen i en något långsammare takt än män, men att mönstren totalt sett är relativt likartade. Könsskillnaderna är aningen större för 1995 års långvariga bidragstagare. Sett i ett längre tidsperspektiv kan det också vara värt att notera att könen närmar sig varandra i slutet av tioårskurvan.

¹² Kurvornas generella mönster – med ett brant fall i början och utplaning över tid – illustrerar också det faktum att sannolikheten att lämna bidragstagandet minskar ju mer omfattande och sammanhängande bidragsperioder man har bakom sig. Liknande iakttagelser har tidigare gjorts i bl.a. Tyskland (Voges & Rohwer 1992).

I Figur 6 illustreras den mindre gynnsamma utveckling som nyanlända invandrare haft. Skillnaden mellan grupperna från 1990 respektive 1995 är dock betydande och under de inledande åren klart större än motsvarande differenser för gruppen som helhet (jämför Figur 5). Detta hindrar inte att vi också här finner en tendens till konvergens i det skede där kurvan för 1995-årsgruppen upphör, och sannolikt av samma skäl som de ovan berörda. I Figur 6 redovisas också utvecklingen för ungdomar. Mönstren här är väsentligt annorlunda: man lämnar det långvariga bidragstagandet betydligt snabbare än någon annan här redovisad grupp och skillnaderna mellan de bägge årsgrupperna är jämförelsevis mindre. Ungdomar är på det hel taget en mer rörlig grupp där utgångar via studier eller olika arbetsmarknadsprogram är mer tillgängliga än för andra grupper. Generellt sett kan man också föreställa sig att perioden med långvarigt bidragstagande på ett mer uttalat sätt än för andra utgör en tillfällig "fas", betingad av de omställningar som följer av inträdet i vuxenlivet (Salonen 2000).

Vad man bör ha i åtanke när man tolkar dessa kurvor är att de speglar en social och ekonomisk marginalisering som, hur man än väljer att definiera detta, måste betraktas som avsevärd. För dem som är långvariga socialbidragstagare över sammanhängande perioder på tre–fyra år och därutöver, är sannolikt steget till en mer stabil självförsörjning i regel mycket långt. Med detta också sagt att de som "försvinner" i Figurerna 5 och 6 inte självklart är på väg till någon form av socioekonomisk etablering. Som vi sett tidigare är det betydande andelar som fortsätter med kortare perioder av socialbidrag, och vi kan på goda grunder också anta att många också efter en tid återkommer som långvariga bidragstagare.

I syfte att fånga upp hur försörjningssituationen mer i detalj utvecklats över tid för de som varit långvariga socialbidragstagare vid olika tillfällen, har vi tagit fram uppgifter avseende detta för tre respektive fem år efter bidragsåret. Detta redovisas i Tabell 6.

Tabell 6. Status för personer med långvarigt socialbidrag (≥ 10 mån/år) 1990 och 1993 tre respektive fem år senare. Män och kvinnor 16-w år (ej kvarboende barn). Procent*

	Långvarigt socialbidrag 1990		Långvarigt socialbidrag 1993	
	Status 1993	Status 1995	Status 1996	Status 1998
Övrigt	32,6	32,3	29,4	30,6
Studerande	2,7	1,9	3,1	3,3
Förtidspens.	10,7	13,5	5,8	8,0
Arbetslöshet	5,9	7,2	6,2	6,3
Ålderspens.	4,6	6,0	2,4	3,8
Kärnarb.	6,1	9,2	7,2	11,5
Långv. socb.	37,4	30,0	45,8	36,5
Socb. 1-9 mån	35,7	31,4	31,7	28,0
N	42 848	41 874	72 542	73 206

* Avlidna ej med i materialet.

Andelen som vid ett givet år i uppföljningsperioden har långvarigt socialbidrag minskar som väntat över tid, men takten måste generellt betraktas som förhållandevis låg. Jämför vi grupperna med olika ursprungsår, här 1990 och 1993, framkommer att vi bland de senare återfinner väsentligt fler med långvarigt socialbidrag såväl tre som fem år senare. Vi kan också konstatera att detta sätt att mäta ger väsentligt högre nivåer för "fortsatt" långvarigt bidragstagande än de överlevnadskurvor som presenterades tidigare. I tabellen framkommer att 30 procent av 1990-gruppen hade långvarigt socialbidrag 1995, att jämföras med de knappa 15 procent som är kvar år 6 i Figur 5 – det vill säga att ungefär hälften av de förra består av individer som "återvänt". Nivåerna för kortare bidragsperioder minskar endast marginellt över tid och andelen som efter fem år får socialbidrag (oavsett antal månader) uppgår för bägge grupperna till över 60 procent, vilket måste betraktas som ytterligare en indikator på svårigheterna att etablera en mer stabil försörjning över tid.¹³

¹³ Kortare perioder med socialbidrag förekommer i stor utsträckning i samtliga grupper. Vanligast är det bland de studerande där mellan 75 och 80 procent har socialbidrag i 1-9 månader efter tre år och 63-69 procent efter fem år. Lägsta andelarna finner vi bland ålderspensionärer och kärnarbetskraften, men även där ligger nivåerna så pass högt som mellan 28 och 37 procent efter tre år och 19-24 procent efter fem år.

För båda grupperna sker det en tydlig ökning när det gäller andelar i "kärnarbetskraften". Nivån är högre i den senare gruppen, men den relativa ökningen mellan tre och fem år är, relativt sett, av jämförbar storlek. Möjligen kan man tycka att det mest anmärkningsvärda här (vid sidan av det faktum att nivåerna i detta avseende generellt är så låga) är att skillnaden i status 1995 respektive 1998 inte är större, sett mot bakgrund av att arbetsmarknaden 1998 var väsentligt bättre än tre år tidigare. Siffrorna för arbetslöshet ligger aningen högre än de gör det första året efter ursprungsåret (jämför Figur 3 och 4), men förändras inte dramatiskt över tid.

Andelen ålderspensionärer ökar, som sig bör, över tid och är också som väntat högre för 1990-gruppen. Mer intressant är då kanske nivån för förtidspensionering som här uppträder på nivåer väsentligt högre än de vi kunde urskilja med ett ettårsperspektiv. Uppenbart är att förtidspensionering på sikt är en utväg av substantiell betydelse i sammanhanget.¹⁴ Skillnaderna mellan de bägge grupperna är här betydande – ett faktum som dels kan tolkas som uttryck för förändringar i gruppernas sammansättning (gruppen från 1993 är större, yngre och från ett år när de strukturella omständigheterna är mindre gynnsamma) och dels som en effekt av den större återhållsamhet som utvecklats under perioden när det gäller att bevilja förtidspensioner (se not 6 ovan). Noterbart i övrigt är att något större utflöde till studier inte sker och att kategorin "övrigt" förblir omfattande.

---

¹⁴ Andelen av de som var långvariga bidragstagare 1990 som är förtidspensionerade 1998, det vill säga efter den längsta möjliga tidsrymd vi kan omfatta i materialet, uppgår till 15,6 procent, dvs. en fortsatt ökning men en minskande ökningstakt.

Tabell 7. Status för personer med långvarigt socialbidrag (≥ 10 mån/år) 1990 och 1993 tre respektive fem år senare. Nyanlända invandrare (vistelsetid ≤ 5 år) 16-år (ej kvarboende barn). Procent*

	Långvarigt socialbidrag 1990		Långvarigt socialbidrag 1993	
	Status 1993	Status 1995	Status 1996	Status 1998
Övrigt	36,9	38,5	28,3	32,2
Studerande	4,4	3,0	3,4	3,4
Förtidspens.	2,5	3,6	1,0	1,7
Arbetslöshet	7,0	8,4	5,4	5,7
Ålderspens.	2,8	4,1	0,7	2,1
Kärnarb.	5,7	9,1	5,1	9,5
Långv. socb.	40,9	33,4	56,0	45,6
Socb. 1-9 mån	32,4	27,7	26,8	24,8
N	19 228	18 980	32 494	32 204

* Avlidna ej med i materialet.

Nivåerna på de nyanlända invandrarnas fortsatta långvariga bidragstagande är genomgående högre än genomsnittet, i synnerhet för den senare gruppen där närmare hälften fortfarande är kvar efter fem år. Detta överensstämmer med det mönster vi kunnat iaktta redan i Tabell 3, men här får vi en bekräftelse på att svårigheterna kvarstår också på längre sikt. Utflödet till kärnarbetskraft förbättras inte för 1993-gruppen, vilket kunde avläsas för motsvarande grupp för samtliga i Tabell 6. Nivåerna för förtidspensionering är stabilt lägre än för andra grupper, medan siffrorna för studier har övergått från att vara högre (för 1990-gruppen) till att vara i nivå med samtligas (1993-gruppen).

Tabell 8. Status för personer med långvarigt socialbidrag (≥ 10 mån/år) 1990 och 1993 tre respektive fem år senare. Män och kvinnor 16-24 år (ej kvarboende barn). Procent*

	Långvarigt socialbidrag 1990		Långvarigt socialbidrag 1993	
	Status 1993	Status 1995	Status 1996	Status 1998
Övrigt	48,5	45,9	36,6	36,9
Studerande	7,9	6,0	10,6	10,3
Förtidspens.	2,5	3,6	1,2	2,2
Arbetslöshet	7,5	11,0	9,3	10,5
Kärnarb.	4,7	8,9	7,0	13,8
Långv. socb.	29,0	24,6	35,3	26,2
Socb. 1-9 mån	44,4	39,3	41,9	36,1
N	5 599	5 608	10 161	10 236

* Avlidna ej med i materialet.

Den relativt sett mer godartade utveckling vi kunde iaktta redan i Figur 6 med avseende på de ungas fortsatta långvariga bidragstagande bekräftas ytterligare i Tabell 8. Nivåerna är genomgående lägre och efter fem år är ungefär var fjärde i de bägge grupperna kvar. Utträdet håller inledningsvis en något högre takt i 1990-gruppen, men efter fem år är det endast marginellt fler som är kvar bland 1993 års långvariga bidragstagare (t.o.m. färre om vi räknar allt bidragstagande, oavsett tid). När det gäller arbete så ökar ungdomarnas andel i kärnarbetskraften mellan tre respektive fem år efter ursprungsåret snabbare än för andra: från en jämförelsevis låg till en normal nivå för 1990-gruppen och från en normal till en hög nivå för 1993-gruppen. Generellt sett förefaller bilden av ungdomarnas möjligheter till arbete bli mer gynnsam i förhållande till övriga ju längre tidsperspektiv vi anlägger. I ett större sammanhang är dock nivåerna här allt annat än goda eller tillfredsställande, utan vittnar i första hand om betydande problem att nå en förankring. Studier är uppenbarligen också ett alternativ endast för en mindre grupp, även om siffrorna här genomgående är högre för den senare kohorten.

4.7 Mot olika grad av förankring

Så här långt har vi begränsat redovisningen till ett mindre antal grupper och till förhållanden som relativt konkret beskriver den försörjningsstatus som följer på perioder av långvarigt socialbidragstagande. Vi har också sökt illustrera förskjutningar över tid i dessa mönster under 1990-talet. Vad vi inte behandlat är vad ett antal andra i sammanhanget potentiellt viktiga egenskaper betyder. Det gäller för såväl mer grundläggande sociala kategorier – som t.ex. hushållstillhörighet – som för andra värden inom ramen för variabler som vi faktiskt har berört – exempelvis åldersgrupper utöver ungdomar. Att vi så här långt utelämnat detta har dels att göra med själva framställningen, som lätt kan bli överlastad om man försöker täcka in en mängd olika aspekter samtidigt, och dels med att ungdomar och nyanlända invandrare är identifierade som viktiga grupper i sammanhanget.

Vi ämnar dock nu gå vidare med analyser där vi både kan inkludera fler variabler och dessutom värdera vilken självständig betydelse olika variabler har för möjligheterna till utträde. Detta gör vi med hjälp av multivariat analys. Vår avsikt är vidare att inte bara studera möjligheterna att lämna det långvariga bidragstagandet överhuvudtaget, utan också genom att pröva ett antal olika modeller se i vilken utsträckning de avgörande faktorerna är desamma för utträde med olika grad av (antagen) självförsörjning. Med detta söker vi rikta uppmärksamheten inte bara mot tillhörighet i gruppen långvariga socialbidragstagare över tid, utan också mot indikatorer på en i sammanhanget mer stabil socioekonomisk förankring.

För att åstadkomma detta använder vi oss av en analysteknik som kallas för intensitetsregression. I en sådan regressionsansats analyseras sannolikheten att en viss händelse ska inträffa över tid, i detta fall händelsen att lämna långvarigt socialbidragstagande. Vad som kvalificerar för att räknas som händelsen att lämna varierar mellan de olika modellerna och framgår i anslutning till respektive tabell. I en statisk regressionsmodell, t.ex. logistisk regression, där sannolikhet för en händelse eller att tillhöra en viss kategori analyseras, beräknas risk som antalet händelser per individ (eller någon annan analysenhet) i olika analyskategorier. I en intensitetsregression beräknas risk som en kvot av händelser och ackumulerad risktid. Den risk över tid som man då får fram brukar kallas för basintensitet. Risktid är den tid en individ befinner sig under risk

för den studerade händelsen. I vårt fall är risktiden lika med det antal år individen har långvarigt socialbidragstagande. För de långvariga socialbidragsfall som pågick under 1990 känner vi inte till risktiden. I dessa fall har vi låtit risktiden börja med 1, vilket låter sig göras som man, som vi gör här, använder en konstant basintensitet (se Allison 1984:56-57). Det finns flera olika sätt att modellera risktiden inom ramen för modellen. Ofta finns det anledning att anta att sannolikheten för en händelse att inträffa är beroende av risktid på olika sätt (se Blossfeldt och Rohwer 1995). I samhällsvetenskapliga sammanhang sjunker ofta sannolikheten för den studerade händelsen över tid.¹⁵ Ett sådant mönster finns det anledning att förvänta sig även här. Vi har dock ändå valt att inte modellera detta inom modellen. Det beror dels på att vi eftersträvat en så enkel modell som möjligt (ju mer detaljerat man försöker ta hänsyn till detta desto mer komplicerad blir modellen) och dels på att vi just i dessa analyser inte är intresserade av vad tid i socialbidragstagande i sig betyder för sannolikheten att lämna detsamma utan snarare av effekterna av de variabler som inkluderats i modellerna. Variabeleffekterna påverkas endast marginellt av vilken typ av basintensitet som väljs. I de följande analyserna har en s.k. konstant basintensitet använts, vilket innebär ett antagande om att risken är oförändrad över tid under risk. De estimat som redovisas i tabellerna är att betrakta som relativrisker.

När en individ inte befinner sig under risk är denne censurerad från analysen, vilket innebär att en person som under en period inte har långvarigt socialbidrag inte påverkar sannolikhetsberäkningen i modellen. Individer kan lämna och återkomma till gruppen som befinner sig under risk flera gånger. I analyserna nedan har ett 10-procentigt urval av det material som hittills analyserats använts. Kvarboende barn har uteslutits. Antal personer som då någon gång befinner sig under risk är ca 15 000 av vardera kön, vilka analyseras separat i regressionsmodellerna.

Trots de problem med att korrekt kunna kategorisera ensamstående hushåll som redogjordes för ovan, har vi valt att inkludera en indikator på hushållstyp i analyserna. Detta för att vi vill kunna få en ungefärlig bild av situationen för gruppen ensamstående kvinnor med barn, som i ett antal studier visat sig särskilt utsatta

---

¹⁵ Detta kan då antingen bero på att tiden i bidragstagande i sig är av betydelse eller på s.k. icke-observerad heterogenitet, vilket innebär att sker en selektion av individer på så sätt att de som blir kvar längre skiljer sig från de som lämnar tillståndet i avseenden som inte fångas upp av de variabler som inkluderats i modellen.

under 1990-talet (t.ex. SOU 2000:3; Socialstyrelsen 2000; Socialstyrelsen 2001). Estimaten för denna grupp bör dock tolkas med försiktighet. I den ingår ett okänt antal personer som i verkligheten inte är ensamstående. Eftersom dessa troligtvis har en högre sannolikhet att lämna socialbidragstagande kommer effekterna av att vara ensamstående antagligen att underskattas i analyserna. Med detta sagt kan vi konstatera att även om estimaten kan vara något oprecisa så bör rangordningen mellan hushållskategorier stämma.

I Tabell 9 presenteras den första av dessa analyser. Här är det utträde utan några villkor i övrigt som prövas, det vill säga att under uppföljningsåret inte längre ha socialbidrag i tio månader eller mer.

Tabell 9. Resultat från intensitetsregressioner på sannolikheten att lämna långvarigt socialbidragstagande till annan status 1991–1998. Män och kvinnor 16-w år. Relativrisker

	Män	Kvinnor
<i>Period:</i>		
1991-92	1	1
1993-94	0,79***	0,75***
1995-96	0,62***	0,60***
1997-98	0,55***	0,55***
<i>Ålder:</i>		
16-24 år	1,36***	1,31***
25-34 år	1,20***	1,15***
35-44 år	1	1
45-54 år	0,95	0,83***
55-64 år	0,67***	0,57***
65-74 år	0,57***	0,66***
75-w år	0,49***	0,83**
<i>Vistelsetid:</i>		
Svenskfödda	1	1
1-5 år	0,57***	0,45***
6-12 år	0,69***	0,52***
13-20 år	0,82***	0,79***
21-w år	0,85***	0,84***
<i>Utbildning:</i>		
Ej uppgift/ej grundsk.	0,82***	0,74***
Endast grundsk./kort gymn.	1	1
Gymnasium ≥ 3 år	1,16***	1,27***
Kort eftergymnasial	1,21***	1,23***
Lång eftergymnasial	1,20***	1,33***
<i>Hushållstyp:</i>		
Sambo/gift utan barn	1	1
Sambo/gift med barn	1,00	0,98
Ensamst. med barn	1,41***	0,99
Ensamst. utan barn	1,22***	0,98
Konstant	0,22***	0,29***
N	14 519	15 030
Antal övergångar	11 427	11 552

*** p < 0,001; ** p < 0,01; * p < 0,05

Av tabellen framgår att ungdomsgruppen 16–24 år, helt i enlighet med våra tidigare iakttagelser, i högre grad lyckas lämna långvarigt bidragstagande från ett år till ett annat. Likaså har individer i

åldrarna 25–34 år också ett mer omfattande utträde än högre åldrar. I själva verket så finns det en klar tendens i materialet som visar att risken att bli kvar i långvarigt socialbidragstagande successivt ökar med stigande ålder. Så är fallet för männen i gruppen, medan det för kvinnorna sker en vändning vid pensionsåldern. Det faktum att de äldre generellt sett har större svårigheter att bryta de sammanhängande bidragsperioderna är för gruppen 55–64 år särskilt anmärkningsvärt då det där sker en ”naturlig” utströmning genom dem som ålderspensioneras från ett år till ett annat. I övrigt vittnar resultatet om att kombinationen hög ålder och längre perioder utanför arbetsmarknaden gör steget tillbaka till densamma mycket långt. De kvarstående svårigheterna bland dem som är äldre än 65 år kan till viss grad sammanhånga med äldre invandrare som saknar rätt till full folkpension.

När det gäller invandrares vistelsetid i Sverige är mönstret i allt väsentligt det väntade, med i huvudsak högre koefficienter för längre tider. Två iakttagelser kan dock vara värda att kommentera. För det första att skillnaderna mellan de som vistats i landet 1–5 år respektive 6–12 år inte är påfallande stora, åtminstone inte för kvinnor. För det andra att invandrare med jämförelsevis långa vistelsetider (här 13 år eller mer), allt annat konstant, har en sannolikhet att bryta det långvariga bidragstagandet som närmar sig den för infödda svenskar. Utfallet för utbildning följer också det ett väntat mönster. Skiljelinjerna går här mellan att ej ha en fullföljd grundskoleutbildning, att enbart ha grundskola/kort gymnasieutbildning respektive att ha utbildning högre än detta. Några större skillnader mellan enbart gymnasial utbildning och eftergymnasial utbildning av olika omfattning kan inte utläsas. Indelning i hushållstyp ger för männens del ett förhållandevis tydligt mönster där vi för ensamstående, med och utan barn, kan notera ett större utflöde i jämförelse med män som är gifta eller sammanboende. För kvinnorna finns inga skillnader mellan olika hushållstyper. Tabellen innehåller också indikatorer på period, vilka speglar ett mönster vi kunde förvänta oss utifrån bl.a. Figur 3 och 4, nämligen det att sannolikheten att lämna gruppen sjunker över perioden.

Som vi tidigare kunnat se så kan dock det faktum att man lämnar kategorin långvariga bidragstagare på intet sätt tas som intäkt för att en etableringsfas har inletts. Tvärtom fortsätter många med socialbidrag och andelen som når självförsörjning via arbete eller studier är genomgående låg. Av detta skäl finns det anledning att analytiskt skärpa kraven på vad som skall betraktas som ett, för-

sörjningsmässigt, godartat utfall. I Tabell 10 tittar vi därför närmare på sannolikheten att lämna det långvariga bidragstagandet till försörjning helt utan socialbidrag. Som framgår längst ned i tabellen är antalet övergångar väsentligt färre här.

Ett antal förändringar i förhållande till den förra tabellen kan iakttas. Ser vi till utfallet för ålder så bekräftas ungdomarnas mer gynnsamma förutsättningar. Framför allt gäller detta de unga männen. För kvinnorna försvagas detta samband jämfört med det som redovisas i Tabell 9. I övrigt förändras mönstret påtagligt såtillvida att det samband som tidigare förelåg mellan högre ålder och lägre sannolikheter för utträde nu har försvunnit. För kvinnornas del har detta mönster till och med till vissa delar förbytts till det motsatta och den högsta sannolikheten att bli oberoende av socialbidrag hittar vi nu där bland de äldsta. Går vi över till vistelse-tid för invandrare kan vi notera att det generella mönstret, med högre sannolikheter för längre tider, framträder än en gång, men att det här är väsentligt tydligare än i Tabell 9. De som vistats i landet 21 år eller längre har här en sannolikhet att lämna det långvariga socialbidragstagandet som står i paritet med de svenskföddas. För männen gäller detta även de som vistats i landet 13–20 år. Vi har med andra ord en indikation på att vistelsetidens betydelse ökar ju högre grad av socioekonomisk förankring det handlar om. Det-samma gäller i någon mån också för utbildning där koefficienterna för gymnasial och postgymnasial utbildning genomgående är markant högre än tidigare. De mest anmärkningsvärda förändringarna finner vi dock för hushållstyp, där de ensamståendes relativa sannolikheter att lämna det långvariga bidragstagande påtagligt reducerats. För kvinnorna hittar vi den största förändringen bland de ensamstående med barn som från att ha legat i nivå med referens-kategorin (sammanboende/gifta utan barn) här har den lägsta sannolikheten av samtliga. Även ensamstående kvinnor utan barn har sämre möjligheter när vi studerar det här utfallet. För männen är det ensamstående utan barn som försämrar sin relativa position, medan den lilla gruppen ensamstående män med barn bibehåller sina relativt sett större sannolikheter.

Resultatet utifrån uppdelning på period ger en likartad bild som den i Tabell 9, med lägre sannolikheter mot slutet av årtiondet. Här planar dock nedgången ut och det framkommer inga skillnader mellan de två sista perioderna. När det gäller övergångar till att vara helt socialbidragsfri har vi emellertid också testat interaktions-effekter mellan olika perioder och grupp-tillhörighet. Den enda av

dessa interaktionstermer som ger signifikanta förbättringar av modellernas förklaringskraft är den mellan ålder och period (dessa resultat redovisas ej). De mest intressanta resultaten av dessa analyser är en mycket markant uppgång av ungdomars sannolikheter att lämna bidragstagandet under framför allt 1997–1998, det vill säga de år den svenska ekonomin och arbetsmarknaden på allvar börjar förbättras. Detta gäller för såväl män som kvinnor. För äldre och medelålders män däremot (i stort sett alla från 55 år och uppåt) finner vi en motsatt tendens med sjunkande sannolikheter under årtiondets slut.

Tabell 10. Resultat från intensitetsregressioner på sannolikheten att lämna långvarigt socialbidragstagande till helt socialbidragsfri 1991–1998. Män och kvinnor 16-w år

	Män	Kvinnor
<i>Period:</i>		
1991-92	1	1
1993-94	0,59***	0,63***
1995-96	0,44***	0,48***
1997-98	0,44***	0,43***
<i>Ålder:</i>		
16-24 år	1,32**	1,22*
25-34 år	1,22**	1,07
35-44 år	1	1
45-54 år	1,15	1,09
55-64 år	0,98	0,93
65-74 år	0,94	1,41**
75-w år	0,77	1,71***
<i>Vistelsetid:</i>		
Svenskfödda	1	1
1-5 år	0,47***	0,29***
6-12 år	0,61***	0,36***
13-20 år	0,84	0,65**
21-w år	0,97	0,83
<i>Utbildning:</i>		
Ej uppgift/ej grundsk.	0,89	0,77**
Endast grundsk./kort gymn.	1	1
Gymnasium ≥ 3 år	1,46***	1,47***
Kort eftergymnasial	1,38**	1,73***
Lång eftergymnasial	1,37**	1,71***
<i>Hushållstyp:</i>		
Sambo/gift utan barn	1	1
Sambo/gift med barn	0,95	0,98
Ensamst. med barn	1,45*	0,64***
Ensamst. utan barn	1,00	0,74**
Konstant	0,03***	0,06***
N	14 519	15 030
Antal övergångar	1 327	1 429

Inte heller iakttagelsen att försörjning sker utan socialbidrag kan emellertid betraktas som någon entydig indikator på att en ökad förankring eller tilltagande självförsörjning är för handen. Bland de bidragsfria hittar vi till exempel sådana som fått förtidspension,

ålderspension eller tillhör den svårbestämbara kategorin med ”övrig” försörjning. I syfte att ytterligare skärpa kraven i utfallsvariabeln lät vi analysen omfatta sannolikheter att lämna det långvariga bidragstagandet för ”kärnarbetskraft”, det vill säga för arbetsinkomster motsvarande minst 3,5 basbelopp under uppföljningsåret. Resultatet redovisas i tabell 11.

Med utträde till kärnarbetskraften som beroende variabel minskar de yngres relativt sett större sannolikheter i jämförelse med föregående analys. Den avgörande förklaringen är att ungdomar i högre utsträckning än andra går vidare till studier (se Tabell A5 i appendix). För de unga kvinnorna är skillnaden påtaglig och här har vi för första gången ett resultat där ungdomarnas sannolikheter är lägre än för referenskategorin. Övergången till studier är dock inte den enda förklaringen till utfallet för de unga kvinnorna. Som vi sett tidigare så är byte av familjestatus vanligare bland kvinnor. En närmare granskning av data visar att detta är särskilt vanligt bland kvinnor i de två yngsta åldersgrupperna. Effekterna av indikatorerna på period i Tabell 11 avviker till viss del från dem i Tabell 9 och 10, på så sätt att de i högre utsträckning följer arbetsmarknadens variationer. Sannolikheten att lämna det långvariga socialbidragstagandet är här lägst under 1993–1994. Därefter stiger sannolikheten, dock utan att nå upp till den som gällde vid decenniets första år.

Tabell 11. Resultat från intensitetsregressioner på sannolikheten att lämna långvarigt socialbidragstagande till ”Kärnarbetskraft” 1991–1998. Män och kvinnor 16-64 år. Relativrisker

	Män	Kvinnor
<i>Period:</i>		
1991-92	1	1
1993-94	0,39***	0,35***
1995-96	0,41***	0,44***
1997-98	0,51***	0,50***
<i>Ålder:</i>		
16-24 år	0,85	0,46***
25-34 år	1,08	0,73**
35-44 år	1	1
45-54 år	1,08	0,87
55-64 år	0,50***	0,52**
<i>Vistelsetid:</i>		
Svenskfödda	1	1
1-5 år	0,30***	0,24***
6-12 år	0,31***	0,28***
13-20 år	0,52***	0,82
21-w år	0,54***	0,86
<i>Utbildning:</i>		
Ej uppgift/ej grundsk.	0,76**	0,43***
Endast grundsk./kort gymn.	1	1
Gymnasium ≥ 3 år	1,59***	1,60***
Kort eftergymnasial	1,45***	1,90***
Lång eftergymnasial	1,79***	2,66***
<i>Hushållstyp:</i>		
Sambo/gift utan barn	1	1
Sambo/gift med barn	1,36*	1,00
Ensamst. med barn	1,38	0,81
Ensamst. utan barn	0,62**	0,78
Konstant	0,06***	0,04***
N	13 946	13 945
Antal övergångar	1 249	614

En annan tydlig förändring ser vi under vistelsetid där invandrargruppen som helhet, men mer uttalat bland männen än bland kvinnorna, försämrar sin position i förhållande till de svenskfödda. Mönstret för utbildning förändras inte nämnvärt, men när det gäller hushållstyp så sker än en gång betydande positionsföränd-

ringar. För kvinnornas del innebär detta att ensamstående kvinnor med barn (och i viss utsträckning också ensamstående kvinnor utan barn) så att säga återtar förlorad mark och nu har en sannolikhet att lämna gruppen som närmast sig referenskategori. Detta mönster beror till viss del på att ensamstående kvinnor med barn i högre utsträckning än andra kombinerar arbetsinkomster med kortare perioder av socialbidragstagande.¹⁶ För männen ser vi att ensamstående män utan barn tar ett steg tillbaka och här helt klart utgör den kategori som har de sämsta förutsättningarna. Det kan inte uteslutas att detta är ett uttryck för en högre grad av psykosociala problem med bl. a. missbruk som ett allvarligt hinder för steget ut i arbetslivet.¹⁷

För periodeffekterna framträder här ett mönster som föga förvånande i högre grad än i de tidigare modellerna följer den ekonomiska konjunkturen. Den lägsta sannolikheten för övergång till kärnarbetskraft finner vi framför allt för perioden 1993–1994 då arbetslösheten var som högst. För männen ligger sannolikheten kvar på samma nivå under 1995–1996, medan kvinnornas ökar något. Under åren 1997–98 ökar sannolikheten för båda könen, dock utan att komma i närheten av den nivå som rådde 1991–1992.

4.8 Diskussion och sammanfattning

Den bild som framträder genom våra analyser beskriver en grupp med mycket påtagliga svårigheter att etablera självförsörjning. Ytterst få tar steget ut på den öppna arbetsmarknaden och socialbidrag utgör en viktig inkomstkälla för påfallande många också under perioder över många år. Studier och aktiva arbetsmarknadsåtgärder erbjuder utvägar för vissa, medan den höga andelen förtidspensioneringar tydligt indikerar att försörjning via lönearbete är någonting avlägset för andra. Huvudintrycket är också att dessa uttryck för socioekonomisk marginalisering gäller för alla tänkbara grupper i materialet även om vissa, framförallt ungdomar, i olika avseenden uppvisar en mer godartad utveckling.

Ser vi till mönstret över decenniet som helhet kan tre iakttagelser göras. För det första, att den ovan beskrivna utsattheten inte

¹⁶ Detta visar sig i kompletterande analyser som inte redovisas här.

¹⁷ I specialbearbetningar av data från det s.k. Socialtjänstprojektet (avseende 1980-talets första hälft) framkommer att alkoholproblem är väsentligt vanligare bland ensamstående män utan barn än bland andra grupper av socialbidragstagare (se Pettersson 1986; Bergmark 1991).

förändrats på något avgörande sätt under perioden. Även under i sammanhanget ”goda” år är det endast mindre grupp som förefaller vara på väg mot förankring. Detta innebär emellertid inte, för det andra, att möjligheterna är oberoende av hur konjunkturen och arbetsmarknaden utvecklas. Tvärtom finns det i vårt material mönster som i sina huvuddrag relativt väl följer samhällsekonomin variationer. Det gäller inte minst för själva omfattningen av långvarigt bidragstagande, som i termer av upp- respektive nedgång och med viss eftersläpning återspeglar konjunkturernas fluktuationer. Samma mönster finner vi i andelarna av långvariga bidragstagare som blir kvar i gruppen, i utträdet till lönearbete (det vi kallar ”kärnarbetskraft”) och i hur de långsiktiga försörjningsmönstren utvecklats för olika kohorter under olika delar av decenniet. För det tredje, att den återhämtning som inletts under decenniets avslutande år inte är av en sådan omfattning att förhållandena är jämförbara med dess inledning. Det gäller antalet långvariga bidragstagare och proportionerna avseende antal bidragstagare med hjälpperioder av olika längd som är väsentligt annorlunda 1999 i jämförelse med 1990 – en skillnad som inte kan hänföras till sämre samhällsekonomiska förutsättningar.¹⁸ Också sett till andelarna som blir kvar i långvarigt bidragstagande från ett år till ett annat är skillnaden mellan decenniets början och dess slut anmärkningsvärt stora.

Genom uppdelning på kön framkommer att kvinnor och män årsvis lämnar det långvariga bidragstagandet i jämförbar omfattning, men att kvinnorna med ett längre tidsperspektiv har en något mindre gynnsam utveckling. Den tydligaste könsskillnaden finner vi annars i övergångar till kärnarbetskraften, där nivån för männen genomgående är avsevärt högre. Denna skillnad har heller inte på något avgörande sätt förändrats under årtiondet, utan upp- och nedgångar har följt ett relativt likartat mönster för bägge grupperna. Vidare framkommer att kvinnors utträde från långvarigt bidragstagande mer ofta än mäns sammanfaller med byte av familjestatus och att de utträdesåret oftare sammanbor med någon annan vuxen som tillhör kärnarbetskraften. Vi kan inte fullt ut värdera vad detta i sak egentligen betyder, men sannolikt kan bägge omständigheterna i många fall vara direkta orsaker till att det

---

¹⁸ Vi kan kontrastera detta mot andelen bidragstagare i befolkningen som helhet, där det faktiskt skett en återhämtning som innebär att nivåerna 1999 är mycket nära de som förelåg 1990.

långvariga bidragstagandet upphör och i vissa perioder lika betydelsefulla som övergångar till lönearbete.

En av de grupper vi ägnat särskilt intresse är ungdomar i åldrarna 16–24 år. Anledningen är att ungdomarna stått för en stor del av socialbidragets generella expansion under decenniet och att andelen bidragstagare i denna grupp ökat mer än för de flesta andra (SOU 2000:3, Salonen 2000) – en utsatthet som sammanhänger med att man sökte tillträde till en allt sämre arbetsmarknad samtidigt som man saknade den förankring som kvalificerade till arbetslöshetsersättning. Ungdomarnas behov av socialbidrag var med andra ord i hög grad strukturellt betingade, ett faktum som väcker förväntningar om en större rörlighet och en bättre responsivitet i förhållande till arbetsmarknadens återhämtning. Sådana mönster finns också i vårt material. Ungdomar har ett större utflöde än äldre grupper, såväl årsvis som över längre perioder. De försvinner av uppenbara skäl i högre utsträckning till studier, de övergår jämförelsevis ofta till ersatt arbetslöshet (vilket i detta sammanhang närmast kan ses som ett steg mot etablering) och det lägre årsvisa utflöde de uppvisar till lönearbete förbyts med ett flerårsperspektiv till, i sammanhanget, mer normala siffror och i den uppåtgående konjunkturen till och med bättre nivåer än för andra. Allt detta är dock i relation till andra grupper av långvariga bidragstagare. Ser vi till vilka nivåer det i sak handlar om finns det istället anledning att känna oro över att efter en femårig uppföljning har mindre än femton procent annat än obetydliga inkomster från arbete, endast tio procent studerar och att mer än 60 procent fortfarande uppbär socialbidrag. Dessa siffror gäller dessutom för 1998, då tiderna allmänt sett började bli bättre. Vi ser också tecken på att unga kvinnor jämförelsevis sällan bryter sitt långvariga bidragstagande genom att få ett arbete.

För övriga åldersgrupper är, följaktligen, svårigheterna dock ännu större. För män ökar risken att bli kvar i långvarigt socialbidragstagande successivt med stigande ålder, och för kvinnorna gäller detsamma fram till pensionsåldern där det sker en vändning. Kombinationen av hög ålder och långa perioder utanför arbetsmarknaden framstår således som mycket ogynnsam. Detta gäller också för männen i materialet om vi ser till övergångar till kärnarbetskraft, medan kvinnorna i detta avseende har ett delvis omvänt åldersmönster (jämför ovan), där man i åldrarna 35–54 år har den högsta sannolikheten för en övergång. En möjlig förklaring till detta kan dels sökas i det faktum att unga kvinnor oftare lämnar

det långvariga bidragstagandet i samband med att man byter hushållsstatus och att de äldre kvinnornas försörjningsansvar för hemmavarande barn stegvis upphör.

En annan grupp vi studerat närmare är invandrare, som i likhet med ungdomar svarat för en avsevärd del av socialbidragets allmänna ökning under 1990-talet, men som också uppmärksammats som särskilt utsatt i termer av långvarigt bidragstagande (Socialstyrelsen 1999). Invandrargruppens årsvisa utflöde var i början av decenniet jämförbart med de svenskföddas, men i takt med samhällsekonomin försämring och den omfattande flyktinginvandringen under årtiondets mitt så försämrades läget för gruppen. Denna försämring var dock i allt väsentligt koncentrerad till invandrare med förhållandevis kortare vistelsetider i Sverige. Vidare framstår också kombinationen av korta vistelsetider och att ha varit långvarig socialbidragstagare under lågkonjunktens svåraste år som särskilt ogynnsam för möjligheterna att etablera självförsörjning. Här återfinns vi alltså närmare hälften som långvariga socialbidragstagare fem år efter ursprungsåret, och förmågan att tillgodogöra sig den förbättrade arbetsmarknaden genom övergångar till den s.k. kärnarbetskraften visar sig också sämre än andra grupper. Överhuvudtaget framkommer, i våra multivariata analyser, ett relativt tydligt samband mellan vistelsetid och möjligheterna till förankring – och i allt väsentligt oavsett hur de senare definieras.

I de multivariata analyserna har vi också studerat utträdesmöjligheterna för olika typer av hushåll. Ett mycket tydligt resultat av dessa är att, den i sammanhanget kvantitativt betydelsefulla, gruppen av ensamstående män utan barn försämrar sina möjligheter i relation till andra hushåll i takt med att kraven på vad som skall betraktas som ett utträde i riktning mot förankring skärps. De lämnar långvarigt bidragstagande lättare än de flesta andra, intar en mellanposition när det gäller övergångar till försörjning helt utan socialbidrag men har det lägsta utflödet till kärnarbetskraften. Vad dessa förskjutningar beror på har vi inte kunnat analysera i detalj, men en möjlig hypotes är att problem i form av t.ex. missbruk eller sämre social förankring kan spela en roll här. En annan förklaring skulle kunna vara en högre förekomst av svartjobb i gruppen, men något stöd för en sådan tolkning har vi heller inte. För ensamstående kvinnor är mönstret mer oregelbundet. Här har ensamstående kvinnor utan barn en något högre sannolikhet att lämna det långvariga bidragstagandet. Situationen försämras för gruppen

sett till utträde till försörjning utan socialbidrag, där dessutom ensamstående kvinnor med barn tar ett än mer påtagligt kliv bakåt och är den hushållstyp som har det klart sämsta utfallet. Bägge grupperna återtar sedan förlorad mark när det gäller utträde till kärnarbetskraften. Bakom dessa rörelser fram och tillbaka ligger bland annat det faktum att ensamstående kvinnor med barn oftare än andra kombinerar lönarbete med fortsatt, i huvudsak kortvarigt, socialbidragstagande.

Ett stabilt och enkelriktat mönster framträder i de multivariata analyserna med avseende på utbildning. Högre utbildning innebär för samtliga prövade utfallsmått större möjligheter till utträde, och skiljelinjerna går mellan att ha en ej fullföljd grundskoleutbildning, att enbart ha grundskola/kort gymnasieutbildning respektive utbildning högre än detta. Sambandet med utbildning bör dock tolkas med försiktighet. Det är inte självklart så att det är utbildningen i sig som möjliggör övergångar. Utbildningsnivån kan också vara ett uttryck för olika former av social etablering, och eftersom vi i vår modell inte har kontroll för sådant vet vi t.ex. inte i vilken utsträckning de lågutbildades svårigheter orsakas av mer omfattande psykosociala problem.

Hur skall då våra resultat förstås i ett vidare sammanhang? De stora svårigheterna för långvariga bidragstagare att etablera självförsörjning också på längre sikt är inte bara en återspeglning av gruppens marginella position, utan också ett faktum som vittnar om att de samhällsinsatser som syftar till att möjliggöra förankring inte tycks ha något betydande genomslag, åtminstone inte i kvantitativa termer. Långvariga socialbidragstagare är en högt prioriterad grupp när det gäller olika former av särskilda satsningar inom ramen för socialtjänstens individ- och familjeomsorg. Ofta är också det uttalade målet för dessa satsningar att klienterna skall uppnå självförsörjning genom arbete. Vi kan med utgångspunkt från vårt material inte yttra oss om hur ändamålsenliga eller effektiva enskilda satsningar av detta slag är, vad våra data dock indikerar är att förväntningarna på omfattande förändringar kanske inte alltid är helt realistiska. Omvänt innebär dock detta också att relativt blygsamma förändringar över tid kan vara tecken på att enskilda program faktiskt har effekter – en omständighet som kan vara viktig att beakta i de utvärderingar som efterfrågas på området.

En annan viktig iakttagelse, som mer har att göra med det gångna decenniet, är att arbetsmarknad och konjunkturläge trots allt har betydelse för gruppen. Även om det handlar om variationer

på relativt låga nivåer ifråga om t.ex. övergångar till lönearbete, så är effekterna tydliga och de relativa förändringarna betydande. Vissa grupper tycks dock inte på samma sätt som andra ha tillgodogjort sig uppgången i den svenska ekonomin under slutet av årtiondet. Det gäller framförallt invandrare med jämförelsevis korta vistelsetider i Sverige, varav många tillhör de stora flyktinggrupper som kom till landet i mitten av decenniet. Här finns utrymme för såväl vidare analyser som överväganden om vilka åtgärder som kan vara rimliga.

Referenser

- Allison, P.D. 1984. *Event history analysis. Regression for longitudinal event data*. Sage University Paper series on Quantitative Applications in the Social Sciences, 07-046. Beverly Hills och London: Sage Publications.
- Bergmark, Å. 1991. *Socialbidrag och försörjning. En studie av bidragstagande bland ensamstående utan barn*. Diss. Stockholms universitet, Institutionen för socialt arbete.
- Bergmark, Å. 2000. Socialbidragen under 1990-talet. I Bergmark, Å (red.), *Välfärd och försörjning*. SOU 2000:40. Stockholm, Fritzes.
- Blossfeld, H-P. and G. Rohwer. 1995. *Techniques of Event History Modeling. New Approaches to Causal Analysis*. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, New Jersey.
- Franzén, E. 2000. Socialbidrag bland invandrare. I Puide, A. (red.) *Socialbidrag i forskning och praktik*. Stockholm, Gothia.
- Gustafsson, B. & W. Voges. 1998. Contrasting welfare dynamics: Germany and Sweden. I Leisering, L. & R. Walker (red.). *The dynamics of modern society. Poverty, policy and welfare*. Bristol, The Policy Press.
- Gustafsson, B. 1998. From the employment office to the social welfare office: social assistance reciprocity among first-time unemployed in Sweden. *European Journal of Social Work*, 1, 203-220.
- Halleröd, B. 1991. *Den svenska fattigdomen*. Diss. Lund, Arkiv.
- Inghe, G. 1960. *Fattiga i folkhemmet – en studie av långvarigt understödda i Stockholm*. Stockholm, Almqvist & Wiksell.
- Isaksson, K & L. Svedberg. 1989. *Permanent tillfällighet – om arbete och socialbidragstagande i en klientgrupp*. Stockholms universitet, Institutionen för socialt arbetet.
- Jonasson, I. 1996. *Långvariga socialbidragstagare*. Stockholms universitet, Institutionen för socialt arbete.
- Korpi, W. 1971. *Fattigdom i välfärden*. Stockholm, Tiden.
- Lidvall, U. & P. Skogman Thoursie. 2000. *Sjukfrånvaro och förtidspension: en beskrivning och analys av utvecklingen under de senaste decennierna*. Stockholm, Riksförsäkringsverket.
- Palme, J. 2000. Socialförsäkringar och kontanta familjestöd. I Bergmark, Å (red.), *Välfärd och försörjning*. SOU 2000:40. Stockholm, Fritzes.

- Pettersson, U. 1986. *Socialtjänsten i praktiken*. Stockholm, Skeab
- Salonen, T. 1993. *Margins of welfare. A study of modern functions of social assistance*. Diss. Torna Hällestad, Hällestad Press.
- Salonen, T. 2000. Ungdomars socialbidragstagande och försörjningssvårigheter. I Bergmark, Å (red.), *Välfärd och försörjning*. SOU 2000:40. Stockholm, Fritzes.
- SCB 1987. *Socialbidragstagarna – levnadsförhållanden 1983-1985*. Stockholm, SCB.
- Socialstyrelsen 1999. *Långvarigt socialbidragstagande under 1990-talet*. Stockholm, Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen 2000. *Socialbidrag 1999*. Statistik, Socialtjänst 2000:8. Stockholm, Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen 2001. *Social rapport 2001*. Stockholm, Socialstyrelsen.
- SOU 2000:3. *Välfärd vid vägskäl*. Delbetänkande, Kommittén välfärdsbokslut. Stockholm, Fritzes.
- Voges, W. & G. Rohwer. 1992. Receiving social assistance in Germany: risk and duration. *Journal of European Social Policy*, 2, 175-191.

Appendix

Tabell A1. Åldersfördelning bland långvariga socialbidragstagare (≥ 10 mån/år) 1990–1998. Män och kvinnor 16-w år (ej kvarboende barn). Antal. Procent inom parentes

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
16-24	5 832 (13,0)	6 364 (13,1)	7 964 (13,6)	10 673 (14,2)	13 916 (15,4)	16 373 (14,5)	18 359 (14,3)	17 823 (13,8)	15 558 (12,9)
25-29	6 625 (14,8)	7 331 (15,1)	9 233 (15,8)	11 900 (15,8)	13 646 (15,1)	15 903 (14,1)	16 558 (12,9)	15 648 (12,1)	13 881 (11,5)
30-34	7 311 (16,3)	7 679 (15,8)	9 370 (16,0)	12 571 (16,7)	14 978 (16,5)	18 399 (16,3)	20 488 (15,9)	19 609 (15,2)	17 189 (14,2)
35-39	6 441 (14,4)	6 998 (14,4)	8 610 (14,7)	11 212 (14,9)	13 510 (14,9)	17 401 (15,4)	19 374 (15,1)	19 438 (15,0)	17 622 (14,6)
40-44	4 950 (11,1)	5 320 (11,0)	6 415 (11,0)	8 343 (11,1)	10 321 (11,4)	13 347 (11,8)	15 870 (12,3)	16 374 (12,7)	15 482 (12,8)
45-49	3 205 (7,2)	3 579 (7,4)	4 412 (7,6)	6 068 (8,1)	7 068 (7,8)	8 893 (7,9)	10 683 (8,3)	11 406 (8,8)	11 347 (9,4)
50-54	2 231 (5,0)	2 366 (4,9)	2 768 (4,7)	3 698 (4,9)	4 557 (5,0)	5 678 (5,0)	7 011 (5,5)	7 803 (6,0)	8 070 (6,7)
55-59	1 815 (4,1)	1 978 (4,1)	2 194 (3,8)	2 623 (3,5)	3 258 (3,6)	4 655 (4,1)	5 516 (4,3)	5 758 (4,4)	5 900 (4,9)
60-64	1 838 (4,1)	1 901 (3,9)	2 098 (3,6)	2 335 (3,1)	2 961 (3,3)	4 173 (3,7)	5 003 (3,9)	5 266 (4,1)	5 363 (4,4)
65-69	1 682 (3,8)	1 903 (3,9)	2 010 (3,4)	2 121 (2,8)	2 384 (2,6)	3 424 (3,0)	4 039 (3,1)	4 243 (3,3)	4 371 (3,6)
70-74	1 148 (2,6)	1 358 (2,8)	1 559 (2,7)	1 745 (2,3)	1 980 (2,2)	2 437 (2,2)	2 917 (2,3)	3 112 (2,4)	3 246 (2,7)
75-w	1 669 (3,7)	1 805 (3,7)	1 804 (3,1)	1 932 (2,6)	2 060 (2,3)	2 437 (2,2)	2 746 (2,1)	2 937 (2,3)	3 032 (2,5)

Tabell A2. Andel med kärnarbetskraft i familjen samt andel som bytt familjestatus (folkbokföringshushåll) för de som lämnat långvarigt socialbidragstagande (≥ 10 mån/år) och tillhör kategorin "Övriga" året därpå. Kvinnor 16-w år, ej kvarboende barn. Status uppföljningsåret

	1991	1993	1995	1997	1998
Kärnarbetskraft i familjen	11,2	3,9	5,5	6,7	9,4
Andel som bytt familjestatus	14,6	16,3	14,6	13,7	15,1
N	7 378	7 112	11 583	13 673	14 673

Tabell A3. Andel med kärnarbetskraft i familjen samt andel som bytt familjestatus (folkbokföringshushåll) för de som lämnat långvarigt socialbidragstagande (≥ 10 mån/år) och tillhör kategorin "Övriga" året därpå. Män 16-w år, ej kvarboende barn. Status uppföljningsåret

	1991	1993	1995	1997	1998
Kärnarbetskraft i familjen	2,4	1,3	1,8	2,1	3,0
Andel som bytt familjestatus	10,2	11,6	10,9	11,4	12,6
N	5 469	6 918	10 813	11 200	11 724

Tabell A4. Andelar av de som lämnat långvarigt socialbidragstagande (≥ 10 mån/år) och tillhör kategorin ”Övriga” året därpå som övergått till kortare socialbidragsperioder. Män och kvinnor 16-w år. Ej kvarboende barn. Procent

	1991	1993	1995	1997	1998
1-3 mån	17,5	13,8	13,1	11,2	12,8
4-9 mån	70,5	74,7	76,9	75,7	75,5
N	12 984	14 256	22 661	25 664	27 129

Tabell A5. Resultat från intensitetsregressioner på sannolikheten att lämna långvarigt socialbidragstagande till Studier 1991–1998. Män och kvinnor 16–64 år. Relativrisker

	Män	Kvinnor
<i>Period:</i>		
1991-92	1	1
1993-94	1,24	0,79
1995-96	1,24	0,84
1997-98	1,84 ^{**}	1,30
<i>Ålder:</i>		
16-24 år	7,24 ^{***}	4,22 ^{***}
25-34 år	2,12 ^{**}	2,08 ^{**}
35-44 år	1	1
45-64 år	0,21 ^{***}	0,16 ^{***}
<i>Vistelsetid:</i>		
Svenskfödda	1	1
1-5 år	1,92 ^{***}	0,96
6-12 år	1,81 ^{**}	1,07
13-20 år	1,08	0,69
21-w år	1,37	0,84
<i>Utbildning:</i>		
Ej uppgift/ej grundsk.	1,00	0,45 ^{***}
Endast grundsk./kort gymn.	1	1
Gymnasium ≥ 3 år	1,66 ^{***}	1,60 ^{***}
Kort eftergymnasial	3,29 ^{***}	2,69 ^{***}
Lång eftergymnasial	2,85 ^{***}	2,54 ^{***}

	Män	Kvinnor
<i>Hushållstyp:</i>		
Sambo/gift utan barn	1	1
Sambo/gift med barn	0,50***	0,34***
Ensamst. med barn	1,38	0,65*
Ensamst. utan barn	1,50*	0,88
Konstant	0,001***	0,006***
n	13 946	13 945
Antal övergångar	598	583

5 Brottslighet som välfärdsproblem – Utsatthet för brott och oro för brott 1988–1999

Felipe Estrada och Anders Nilsson

5.1 Inledning

Utsatthet för brott kan på flera sätt betraktas som ett välfärdsproblem. Att bli utsatt för brott innebär i sig ofärd för den drabbade individen och dennes omgivning. Brottsligheten får vidare inte bara välfärdskonsekvenser för dem som själva blir offer; otryggheten och rädslan kan öka även för övriga i befolkningen. Kännedom om brott som begås i det egna bostadsområdet, brott som drabbar bekanta och rapporteringen av brott i massmedia påverkar vår uppfattning av brott och upplevelse av trygghet. Förändringar i uppfattningen av brott som samhällsproblem och hur brottsligheten utvecklas behöver inte överensstämja med hur det faktiskt ser ut, likväl kan de vara av stor betydelse för välfärd och livskvalitet. Trygghet och utsatthet för brott ingår också som en av komponenterna, jämte ekonomi, hälsa, boendeförhållanden, sysselsättning etc. i levnadsnivåundersökningarnas mätningar av människors välfärd (Fritzell & Lundberg 2000:13). Utifrån detta perspektiv kan nivåskillnader mellan olika samhällsgrupper tolkas i termer av välfärdsskillnader och en ökad utsatthet för brott eller oro för brott ses som indikatorer på ökad ofärd eller ett tilltagande välfärdsproblem.

På individnivå sammanhänger olika välfärdsproblem som arbetslöshet och fattigdom med egen brottslighet (Nilsson 2000). Även utsatthet för brott har samband med ekonomiska problem på individnivå (Fritzell & Lundberg 2000:144). På områdesnivå finner man att brott och utsatthet för brott är vanligare i socialt utsatta bostadsområden (Wikström 1991). På samhällsnivå är däremot sambanden mellan ekonomiska svårigheter, arbetslöshet och brott inte lika entydiga. För stöldbrott är frågan särskilt komplicerad då motsatta effekter kan förväntas vid konjunkturförändring. Ökad arbetslöshet antas leda till fler brott i och med fler utslagna samtidigt som minskad privat konsumtion leder till färre brott i och

med minskade brottstillfällen (von Hofer & Tham 2000). Under efterkrigstiden ökade brottsligheten kraftigt i alla västeuropeiska länder, detta samtidigt med en växande ekonomi och utbyggd välfärd (Westfelt 2001). Utifrån tidsserieanalys har ökningen av stöldbrott i Sverige under efterkrigstiden förklarats med förändringar i tillfällesstrukturen och en ökad marginalisering på arbetsmarknaden (Norström 1988). Beträffande förklaringsfaktorer till variationer i våldsbrott så har komparativa tvärsnittstudier pekat på ett positivt samband med ojämlikhet, i de flesta fall mätt med skillnader i inkomst (Westfelt 2001). För den svenska våldsbrottsutvecklingen framstår dock variationer i alkoholkonsumtionen som den främsta förklaringsfaktorn (Lenke 1990).

Mot bakgrund av vad vi vet om utvecklingen av andra välfärdsproblem under 1990-talet är det naturligt att fråga sig vad man kan förvänta sig avseende utvecklingen av brottslighet och utsatthet för brott. Undersökningar har visat att den ökade arbetslösheten och de ekonomiska nedskärningarna under 1990-talets första hälft förde med sig försämrade levnadsförhållanden och en ökad ojämlikhet mellan olika samhällsgrupper. Kännetecknande för krisen under 1990-talet var att redan svaga grupper drabbades hårdare än andra. Det gäller t.ex. ungdomar, utrikes födda och ensamstående mammor (Fritzell & Lundberg 2000). Det finns även tendenser till ökad boendesegregering (Andersson 2000). Beträffande sociala och ekonomiska faktorer som inflytande på brottsligheten bör det noteras att även om problemen inte ökat sett till antalet drabbade personer, så kan situationen ha förvärrats för marginalgrupper och avståndet gentemot befolkningen i övrigt ha ökat. På individnivå kan en ökad ojämlikhet och tilltagande koncentration av sociala problem innebära en ökad utsatthet för svagare grupper i samhället medan utsattheten är stabil eller minskar för befolkningen i övrigt.

Det huvudsakliga syftet med detta kapitel är att mot bakgrund av den samhällsekonomiska utvecklingen under 1990-talet beskriva människors oro och utsatthet för brott. Det är framför allt omfattningen, fördelningen och utvecklingen av oro och utsatthet för brott som ska uppmärksammas. En utgångspunkt för analysen är att utsatthet för brott inte bör ses som isolerat från andra former av välfärdsproblem.

Brotts- och utsatthetsutvecklingen studeras utifrån kriminalstatistik samt Statistiska centralbyråns (SCB) undersökningar av levnadsförhållanden. Kapitlet fortsätter närmast med en presentation av dessa datamaterial. Därefter ges i avsnitt tre en beskrivning av

den generella utvecklingen av brottsligheten och utsattheten för brott. Efter denna beskrivning följer den närmare analysen av hur utsatthet och oro för brott hänger samman med andra välfärdsproblem. I avsnitt fyra jämförs utvecklingen av oro och utsatthet för brott under 1990-talet bland grupper med olika välfärdsutveckling och ekonomisk situation. I avsnitt fem följer en närmare analys där multivariata analyser används för att beskriva riskfaktorer för utsatthet och oro för brott vid ingången till respektive slutet av 1990-talet. Avslutningsvis diskuteras olika förklaringar till skillnader i utsatthet för brott och oro för brott.

5.2 Material

5.2.1 Kriminalstatistik

För att beskriva den generella brottsutvecklingen utgår vi från de polisanmälda brottsbalksbrotten 1975–2000 (BRÅ kriminalstatistik). Dessa domineras av stöldbrotten varför vi valt att redovisa våldsbrottsligheten separat.¹ Det är i detta sammanhang viktigt att komma ihåg att kriminalstatistiken inte är en direkt återspeglning av den verkliga brottsutvecklingen utan snarare kan karaktäriseras som en "social produkt" som skapas i flera steg (Estrada 1999). För det första måste ett brott *upptäckas* av någon. En handling som inte definieras eller uppfattas som brottslig kan aldrig hamna i kriminalstatistiken. För det andra måste en handling som upptäckts och definierats som brottslig *anmälas* till polisen. Anmälningsbenägenheten och eventuella förändringar i denna över tid är därför av stor vikt för tolkningen. Av alla de brotts handlingar som förekommer i samhället är det alltså en mer eller mindre obekant andel som upptäcks eller uppfattas som brott. Av de handlingar som upptäcks är det totalt sett endast en mindre andel som kommer till polisens kännedom. Av dessa registreras sedan huvuddelen, men inte alla, som brott i kriminalstatistiken. Sammantaget innebär denna selektionsprocess att vi inte på ett enkelt sätt kan använda oss av kriminalstatistiken för att beskriva den verkliga brottsligheten. Vi behöver därför komplettera den bild som ges av kriminalstatistiken med alternativa källor.

---

¹ År 2000 polisanmäldes ca 1 miljon brott. Av dessa utgjorde stöldbrotten 700 000 och våldsbrotten 60 000 (BRÅ kriminalstatistik).

5.2.2 ULF:s offerundersökningar

Beskrivningen och analysen av olika befolkningsgruppers utsatthet och oro för brott görs utifrån SCB:s undersökningar av levnadsförhållanden (ULF). Dessa bygger på personliga intervjuer med representativa urval av befolkningen i åldrarna 16–84 år. Årligen är det omkring 6 000 personer som intervjuas. Bortfallet ligger under 1990-talet kring 20 procent (Fritzell & Lundberg 2000:27). I intervjuerna ställs en rad frågor som rör olika välfärdsområden, som hälsa, boende, sociala relationer, politiska resurser, ekonomi, utbildning och sysselsättning. Sedan 1978 ingår frågor om trygghet och utsatthet för brott (för en närmare beskrivning av ULF se t.ex. SCB 1997). För analysen av hur utsatthet för brott och oro för brott är kopplat till andra former av ofärd har vi haft tillgång till ULF-data som täcker perioden 1988–1999. Sammanlagt rör det sig om 72 071 intervjuer.² De frågor som ställts om brott rör intervjupersonens utsatthet för våld och oro för att utsättas för brott samt hushållets utsatthet för stöld eller skadegörelse under de senaste tolv månaderna.³

Den stora fördelen med ULF är möjligheterna att studera utsatthetens sociala mönster. Genom undersökningarnas breda inriktning på att mäta välfärd är dessa möjligheter särskilt stora. En annan fördel är att offerundersökningar av den typ som ingår i ULF till skillnad från kriminalstatistiken inte på samma sätt påverkas av ändrad tolerans och förändringar av anmälningsbenägenheten. Undersökningarna har emellertid andra begränsningar. Det rör sig om bortfall, svårigheter att studera mer allvarliga brott samt under- och överrapportering (SCB 1995). Det senare gäller diskrepansen mellan faktisk och rapporterad utsatthet. Frågor om utsatthet för brott kan upplevas som känsliga. Detta gäller i synnerhet våld i hemmet och sexualbrott, händelser som därför antas underrapporteras (SCB 1995:35). Ytterligare ett problem är att de grupper som vi vet är särskilt utsatta – t.ex. hemlösa, straffade och missbrukare – i mindre utsträckning fångas upp av undersökningarna (Nilsson & Tham 1999). Det rör sig om grupper som relativt

² För att kontrollera för skillnader mellan population och intervjuade har materialet viktats för individens region, ålder, kön, nationalitet och civilstånd. Det antal observationer som redovisas har dock ej påverkats av detta.

³ De grundläggande frågorna om våld och egendomsbrott har ställts på ett likartat sätt under hela perioden. Vart åttonde år gör dessutom SCB fördjupningar för att ytterligare belysa brotten och dess konsekvenser. Fördjupningsstudierna har genomförts åren 1978, 1984–1985 och 1992–1993 (SCB 1995:32). För närvarande pågår datainsamlingen för fördjupningsstudien 2000–2001.

befolkningen i sin helhet är små, och i den mån de kommer med i urvalet hör de i större utsträckning till bortfallet. Detta förhållande torde dock inte påverka den generella bilden över befolkningens utsatthet just på grund av att dessa grupper relativt sett är små.

En mer generell invändning mot offerundersökningar av denna typ är att de indikatorer på utsatthet och oro för brott som används är begränsade till traditionell vålds- och egendomsbrottslighet. Utifrån ett välfärdsperspektiv kan man argumentera för att även andra former av brottslighet och utsatthet borde uppmärksammas. Konsekvenserna av ekonomisk brottslighet och miljöbrott kan även de innebära ofärd. För drabbade kan dessa brott bl.a. leda till direkt personlig skada genom försörjningssvårigheter och hälsorisker (Lindgren 1999). Offerundersökningarnas begränsning till traditionell brottslighet kan eventuellt bidra till att ge just denna typ av brottslighet tyngd som det väsentliga ”brottsproblemet” (Mawby & Walklate 1994). Det vore därför värdefullt om framtida studier försökte utveckla såväl de indikatorer som teoretiska perspektiv som används för att belysa människors oro och utsatthet för brott.

5.3 Utvecklingen av brottslighet och utsatthet för brott

I detta avsnitt redovisas dels den generella brottsutvecklingen utifrån kriminalstatistiken, dels utvecklingen av medborgarnas självrapporterade utsatthet utifrån ULF-undersökningarna. Avsnittet fungerar som bakgrund till de mer ingående analyser av olika befolkningsgruppers utsatthet som görs längre fram i kapitlet.

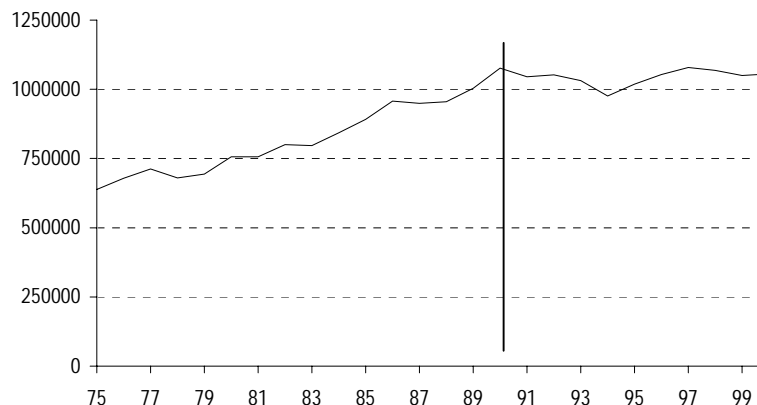
5.3.1 Brottsutvecklingen 1975–2000

Den generella utvecklingen

I Sverige, precis som i övriga västvärlden, ökade den registrerade brottsligheten kraftigt under efterkrigstiden (Westfelt 2001). Denna ökning kan i huvudsak hänföras till en kraftig ökning av stöldbrotten, vilka dominerar de polisanmälda brottsbalksbrotten. Sedan 1975 har brottsanmälningarna ökat med 65 procent (Figur 1). Hela ökningen ligger dock på perioden före år 1990. Under 1990-talet bryts efterkrigstidens mer eller mindre kontinuerliga ökning av de polisanmälda brotten. Krisåren förefaller

alltså inte ha inneburit någon ökning av den anmälda brottsligheten i stort.

Figur 1. Anmälda brottsbalksbrott 1975–2000 (referenslinje år 1990)⁴

En av de främsta förklaringarna till efterkrigstidens brottsutveckling hänger samman med tillfällesstrukturens och rutinaktiviteternas förändring i västvärlden, med ökad ekonomisk tillväxt har brottstillfällena blivit fler (Cohen & Felson 1979). Utifrån denna förklaringsmodell skulle man kunna förvänta sig att 1990-talets krisär leder till en minskning av framför allt stöldbrottsligheten och den ekonomiska återhämtningsperioden under 1990-talets andra hälft till en ökande stöldbrottslighet. Detta motsvaras delvis av vad som framkommer i Figur 1. Även om denna tolkning är möjlig bör några omständigheter noteras. För det första har tillväxten av Sveriges ekonomi åren 1997–2000 inte lett till en motsvarande ökning av brottsligheten. För det andra är det oklart i vilken mån brottstillfällena verkligen blivit färre i den utsträckning att det kan få genomslag på brottsutvecklingen från ett år till ett annat. För det tredje finns det tendenser till en avmattning av de anmälda brotten redan innan 1990-talet om man ser till hela efterkrigsperioden. Detta har tolkats som att avmattningen under 1990-talet hänger samman med en längre utvecklingstrend (von Hofer & Tham

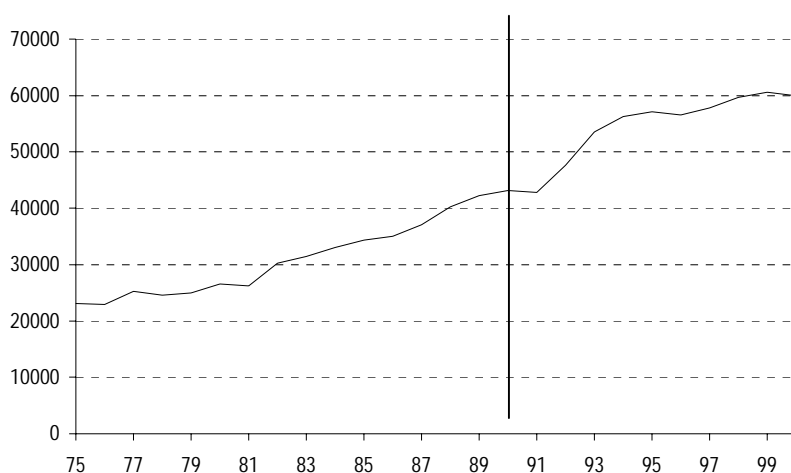
⁴ Siffrorna är inte standardiserade för befolkningsstorleken, 1999 har befolkningen ökat med 8 procent jämfört med 1975 och 3 procent jämfört med 1990.

2000). För tolkningen av brottsutvecklingen bör det även uppmärksammas att den svenska utvecklingen med en avmattning trendmässigt liknar den i andra västeuropeiska länder (Westfelt 2001).

Våldsbrott

Utvecklingen av de registrerade våldsbrotten, som domineras av misshandelsbrotten, skiljer sig från den generella brottsutvecklingen. Sedan början av 1980-talet har det skett en kraftig ökning (cirka 150 procent, se Figur 2). Ökningen är särskilt påtaglig under den första delen av 1990-talet.

Figur 2. Anmälda våldsbrott (BrB. kap. 3) 1975–2000 (referenslinje år 1990)⁵

Att tolka våldstutvecklingen utifrån kriminalstatistiken är mer problematiskt än stöldbrotten. Under perioden har det skett en toleransminskning gentemot våldshandlingar, vilket gör kriminalstatistikens utfall svårtolkat (BRÅ 1998:55). Ett exempel på detta är den kraftiga ökningen av polisanmält "skolvåld", vilken till stor

⁵ Siffrorna är inte standardiserade för befolkningsstorleken, 1999 har befolkningen ökat med 8 procent jämfört med 1975 och 3 procent jämfört med 1990.

del är ett resultat av en ökad anmälningsbenägenhet från skolans håll (Estrada 1999; se även BRÅ 2000b:10f; Lundström 2000). För att kunna avgöra hur våldsutvecklingen ser ut behöver man därför utnyttja andra källor som mer direkt beskriver befolkningens utsatthet och i mindre utsträckning påverkas av en ändrad anmälningsbenägenhet. SCB:s ULF-undersökningar uppfyller delvis detta krav.

5.3.2 Utsatthet för brott 1978–1999

Stöld eller skadegörelse

I Figur 3 redovisas utvecklingen beträffande utsatthet för stöld eller skadegörelse utifrån ULF-undersökningarna. Frågan är ställd på följande sätt: *Har Du eller någon i Ditt hushåll blivit utsatt för något eller några av följande brott under de senaste 12 månaderna?*⁶ Vi kan se en ökning sedan 1978 i andelen utsatta för stöld eller skadegörelse, men att denna, som indikerades av kriminalstatistiken ovan, sker före 1990. Utvecklingen av medborgarnas självrapporterade utsatthet för stöld eller skadegörelse kan därför sägas validera den utveckling som syns i kriminalstatistiken. Både kriminalstatistiken och offerundersökningarna tyder alltså på en stabil brottslighet under 1990-talet.

---

⁶ De brott som efterfrågas är stöld eller skadegörelse "i ordinarie bostad; på vind, i källare, i garage eller annat förvaringsutrymme; i fritidsbostad; av bild; av något från bilen; av cykel, moped, MC eller delar av dessa; annan stöld, t.ex. på arbetsplatsen, i samband med resor, av båt etc."

Figur 3. Personer som tillhör hushåll som under de senaste tolv månaderna utsatts för någon form av stöld eller skadegörelse. 16–74-åringar, 1978–1999 (referenslinje år 1990). Andel i procent

Våldsbrott

När det gäller utsattheten för våld innehåller ULF-undersökningarna fyra huvudfrågor om våld av olika allvarlighetsgrad. Den första gäller det allvarligaste våldet och lyder: *Har du själv under de senaste tolv månaderna varit utsatt för våld som ledde till sådana skador att det krävde besök hos läkare, tandläkare eller sjuksköterska?* Därefter frågas om våld som ledde till synliga märken eller kroppsskada, våld som inte ledde till synliga märken eller kroppsskada samt om man blivit utsatt för hot om våld som var så allvarligt att intervjupersonen blev rädd (Häll 1997:305). Oro för våld mäts genom frågan: *Har det under de senaste tolv månaderna hänt att Du avstått från att ge dig ut på kvällen av oro för att bli överfallen, rånad eller på annat sätt ofredad?* (ibid:313).

I Figur 4 beskrivs utvecklingen av utsatthet för våld eller hot och oro för våld.⁷ Den kontinuerliga och kraftiga ökningen av våldsbrottsligheten som antyds av kriminalstatistiken bekräftas inte av offerundersökningarna. Vad som istället framträder är två

⁷ Våld eller hot inberäknar alla som antingen svarar att de utsatts för våld som lett till skador som krävt någon form av läkarvård eller som fått synliga skador eller som inte fått synliga skador eller som utsatts för hot om våld som var så allvarligt att man blev rädd.

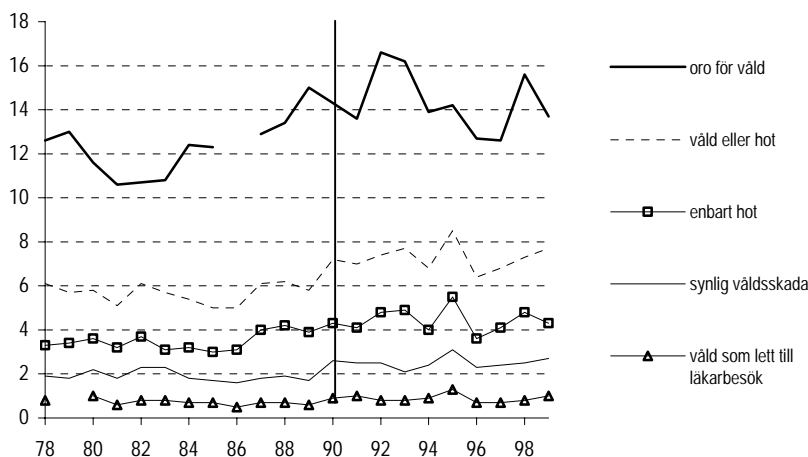

perioder där utsattheten ligger på något skilda nivåer. Åren 1978–1989 ligger den totala utsattheten mellan fem och sex procent och perioden 1990–1999 kring sju procent. Våld som resulterat i kroppsskada ligger på två procent under 1980-talet och kring 2,5 procent under 1990-talet. Andelen utsatta för så allvarligt våld att man uppsökt någon form av sjukvård är mer eller mindre stabil kring en procent under hela perioden 1978–1999. En förhållandevis stor andel av de rapporterade våldshändelserna utgörs av hot om våld. Utvecklingen skiljer sig här något från de övriga våldshändelserna såtillvida att ökningen inträffar tidigare. Redan 1987 ändras nivån från omkring tre till fyra procent. Därefter har ingen påtaglig ökning inträffat. Beträffande oro för våld så har det även här skett en nivåökning under perioden. I genomsnitt ligger nivån under 1990-talet ett par procentenheter högre än under 1980-talet. Det sker dock ingen ökning under 1990-talet. För befolkningen i stort går det alltså inte att utifrån offerundersökningarna påvisa någon ökning av vare sig utsattheten eller oron för våld under 1990-talet.⁸

---

⁸ Dödsorsaksstatistik är ytterligare en källa som ofta utnyttjas för att beskriva våldsutvecklingen. Dess fördel är dels ett minimalt mörkertal, det vill säga i princip alla händelser kommer till polisens kännedom, dels att det är en indikator på det mer allvarliga våld som förekommer bland utsatta grupper. Dödsorsaksstatistiken visar att det dödliga våldet inte ökat i Sverige de senaste decennierna (Ryding 2000).

Figur 4. Avstått från att gå ut på grund av oro för att utsättas för våld, utsatthet för våld eller hot, hot om våld, våld som lett till synlig kroppsskada respektive våld som lett till sjukvårdsbesök. 16–74-åringar, 1978–1999 (referenslinje år 1990). Andel i procent

5.4 Välfärdsproblem och utsatthet och oro för brott

Den genomgång som gjorts av den svenska brottsutvecklingen ovan antyder att 1990-talet karaktäriseras av en mer eller mindre stabil brottsnivå. Värt att påpeka är dock att detta inte betyder att vissa enskilda brottstyper inte kan ha haft en annorlunda utveckling. Det finns självfallet exempel på brott som ökat under perioden, men andra har samtidigt minskat. Utifrån ett välfärds-perspektiv är det relevant att studera ett annat förhållande, nämligen hur olika samhällsgrupper skiljer sig åt vad gäller utsatt-hetsnivåer och utveckling.

En utgångspunkt för vår analys av utsatthet och oro för brott är att de inte bör ses som isolerade från andra former av välfärds-problem. I de fall där det skett en polarisering mellan gynnande och missgynnade grupper i samhället kan även ökade skillnader i utsatthet för brott antas. Vi har i denna analys begränsat oss till fokus på ekonomiska problem och utsatthet för brott. Ekonomin har en central roll som indikator på levnadsnivå och välfärd. Tidigare studier har visat att problem inom olika välfärdsområden tydligt hänger samman och att ekonomiska resurser intar en central

ställning. Personer med ekonomiska svårigheter tenderar att i betydligt större utsträckning än övriga även ha andra välfärdsproblem (Erikson & Tählin 1984:370). Frågan om hur ekonomiska svårigheter och välfärdsproblem är kopplade till utsatthet för brott studeras i detta avsnitt dels genom att jämföra de grupper i samhället som man vet har haft en negativ utveckling i välfärds-hänseende med övriga, dels genom att jämföra dem som har ekonomiska problem eller låga inkomster med övriga. Hur skiljer sig grupperna åt med avseende på utsatthet och oro för brott? Har skillnaderna mellan grupperna ökat?

5.4.1 1990-talets förlorare och de övriga

Kommittén Välfärdsbokslut har i tidigare arbeten urskiljt tre befolkningsgrupper med en sämre välfärdsutveckling än andra under perioden 1989–1998 (SOU 2000:3:267). Det handlar om ensamstående föräldrar (främst mammor) med barn upp till 17 år (se också Gähler i denna volym), ungdomar (16–24 år) (se Börjesson i denna volym) samt utrikes födda (se Edin & Åslund i denna volym). I det följande skall utsattheten för dessa grupper redovisas och jämföras med övriga medborgares.

Operationaliseringar

För den närmare analysen av utsatthet har vi begränsat oss till tre indikatorer:

- våld eller hot som inträffat i bostad, nöjeslokal eller på offentlig plats,⁹
- stöld eller skadegörelse i anslutning till bostad eller av cykel och bil,
- oro för våldsbrott.

⁹ Man skulle kunna argumentera för att exkludera hoten eftersom det är en mer subjektiv kategori vilket skulle kunna ge en felaktig bild av våldsutvecklingen vid ökad känslighet för våld. Som visades ovan har dock hoten en likartad utveckling som övriga våldshändelser (Figur 4).

Det yrkesrelaterade våldet har exkluderats eftersom det är en kvalitativ skillnad på våld eller hot som inträffar på arbetsplatser och i övriga situationer. Poliserna, väktare och vårdpersonal är de grupper som är särskilt utsatta för våld eller hot i samband med yrkesutövning (SCB 1995:58f). Samtidigt är de medvetna om att de kan utsättas för hot eller våld i samband med sin yrkesutövning. I huvuddelen av de våldshändelser som inträffat under tjänsteutövning anger den intervjuade att händelsen inte polisanmälts då "våld kan förekomma som en del i arbetet" (SCB 1995:90ff; för en vidare diskussion se Åkerström 1997). Det yrkesrelaterade våldet, och särskilt hoten, är därför svårtolkat som indikator på ofärd eller social utsatthet.¹⁰ När det gäller stöldindikatorn har vi begränsat oss till frågorna som avser stöld eller skadegörelse i bostad, från källare, förråd, garage eller annat utrymme i anslutning till bostaden, stöld av cykel samt stöld av eller från bil. Vi har alltså exkluderat stöld från fritidshus och kategorin "annat" som bland annat täcker in stölder vid resor utomlands, en form av utsatthet som bara den som har tillgång till dessa resurser kan drabbas av. Bil- och cykelstöld har en nära koppling till bostaden och därtill är tillgången här mer utbredd. Som oroliga för våldsbrott har de intervjuade klassificerats som någon gång under senaste tolv månaderna *avstått från att ge sig ut på kvällen av oro för att bli överfallen, rånad eller på annat sätt ofredad*. Frågan gäller alltså inte endast om man är rädd eller orolig i allmänhet utan personen skall också ha handlat på ett visst sätt på grund av just denna oro.

Utsatthet för brott

Sett till hela perioden har 4,9 procent av befolkningen (16–84 år) under de senaste tolv månaderna utsatts för våld eller hot som inte skett i samband med yrkesutövning. 21,9 procent har utsatts för stöld eller skadegörelse enligt definitionen ovan och 15,8 procent har avhållit sig från att gå ut på grund av oro att utsättas för våld. I Figur 5a-c redovisas andelen utsatta för de tre grupperna med sämre välfärdsutveckling och övriga, dvs. de som varken är unga, ensamstående föräldrar eller utrikes födda. Figur 5a visar att nivå-

¹⁰ Andelen utsatta för yrkesrelaterat våld eller hot ligger under perioden 1988–1999 mellan 1,5–2,5 procent. Det sker en viss ökning under 1990-talet. Denna kan i huvudsak tillskrivas kvinnorna. Riskgrupperna för att drabbas av yrkesrelaterat våld eller hot är andra än för övrigt våld (Häll 1997). Något som även framgår av att det inte finns någon överlappning mellan yrkesrelaterat och andra former av våld eller hot.

skillnaden i utsatthet för våld eller hot mellan de olika grupperna är mycket stor. De utrikes födda är den grupp som mest liknar den övriga befolkningen beträffande både nivå och utveckling. Ungdomar och ensamstående föräldrar framstår som särskilt drabbade (se också Häll 1997). I slutet av perioden är andelen utsatta för våld eller hot mer än fyra gånger högre än i den övriga befolkningen. Vidare finns en viktig skillnad vad gäller utvecklingen. Gruppen övriga har haft en stabil utsatthetsnivå kring tre procent under hela perioden medan ungdomar och ensamstående föräldrar uppvisar en högre nivå på 1990-talet än vid 1980-talets slutår.¹¹ För de unga sker ökningen fram till 1993 och därefter inträffar en återgång till de nivåer som rådde vid början av 1990-talet (se även Estrada 2001).¹²

Figur 5b visar att andelen utsatta för stöld i de tre grupperna med sämre välfärdsutveckling ligger på en klart högre nivå än övriga. Vi ser att det handlar om höga nivåer för speciellt ungdomar och ensamstående föräldrar där ungefär en tredjedel tillhör ett hushåll som har utsatts för stöld eller skadegörelse under de senaste tolv månaderna. Nivåerna ligger generellt något högre vid periodens slut än vid dess början. Under 1990-talet går det dock inte att identifiera en entydig ökning för någon av grupperna.

Slutligen visar Figur 5c andelen som någon gång avstått från att gå ut på grund av oro för våldsbrott. Denna graf skiljer sig från de två graferna över utsatthet. Det finns när det gäller oro för brott inte lika markanta nivåskillnader. Vidare är relationen mellan grupperna här en annan. De utrikes födda är den grupp som uppvisar den högsta nivån (se även Martens 1998) och ungdomar den lägsta. Sett till hela perioden är det 23,1 procent av de utrikes födda och 11,8 procent av ungdomarna som är oroliga för våldsbrott. Gruppen övriga är alltså inte här den minst utsatta. Att ungdomar uttrycker minst oro, trots sin höga utsatthet, är ett återkommande resultat i såväl svenska som internationella offerundersökningar (se t.ex. Mawby & Walklate 1994; SCB 1995).¹³ Noterbart är dock att de unga är den enda grupp som kan sägas uppvisa en ökning av oron (se även Fritzell & Lundberg 2000:120f). Bland

¹¹ För ensamstående föräldrar är andelen utsatta 10,4 procent åren 1988–1993 och 13,4 procent 1994–1999 ($p < 0,05$). För unga är motsvarande andelar 12,9 och 14,9 procent ($p < 0,01$)

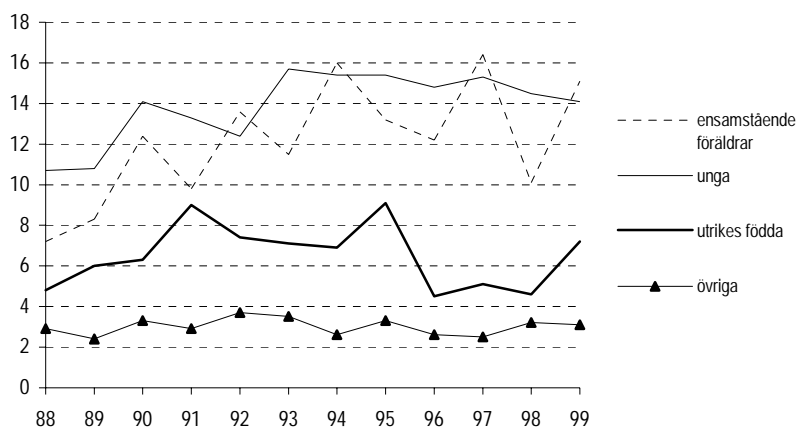
¹² Självrapportundersökningar där frågor ställs till skolungdomar (åk 9) åren 1995–1999 bekräftar att ungdomars utsatthet för våld legat tämligen stabilt under andra halvan av 1990-talet (BRÅ 2000a).

¹³ Tibys (1999) undersökning av hatbrott mot homosexuella visar dock att detta förhållande inte gäller i alla grupper.

personer födda utomlands är andelen som avstått från att gå ut stabil under i princip hela perioden. De ensamstående föräldrarnas oro ligger något lägre och visar inte heller någon ökande tendens, snarare tvärtom. Andelen oroliga i den övriga befolkningen ligger stabilt kring 15 procent under hela perioden.

Befolkningen har under perioden 1988–1999 rapporterat en mer eller mindre stabil utsatthet för brott. Samtidigt har förändringar skett för ett par av de grupper som identifierats som 1990-talets förlorare. Ensamstående föräldrar uppvisar en ökad utsatthet för våld eller hot under perioden. För ungdomar finns en tendens till ökad oro och utsatthet för våld eller hot. Hypotesen om en ojämlik utveckling av utsatthet för brott synes därför ha viss relevans och då främst för våld eller hot. I nästa avsnitt undersöker vi närmare hur inkomst och ekonomiska problem är kopplat till utsatthet och oro för brott.

Figur 5a-c. Utsatthet för våld eller hot som ej inträffat i samband med yrkesutövning, stöld eller skadegörelse, respektive oro för våld. Ungdomar (16–24 år), ensamstående föräldrar, utrikes födda samt övriga (25–84 år). ULF 1988–1999. Andel i procent

Figur 5a. Utsatthet för våld eller hot

Figur 5b. Utsatthet för stöld eller skadegörelse

Figur 5c. Oro för våld

5.4.2 Ekonomiska svårigheter och utsatthet för brott

Indikatorer på ekonomiska svårigheter eller problem har skapats utifrån de direkta frågor om ekonomiska förhållanden som ingår i SCB:s intervjuundersökningar. En sådan fråga rör om man under det senaste året haft *svårigheter att klara de löpande utgifterna för mat, hyra, räkningar m.m.* En annan indikator på ekonomiska problem är att sakna kontantmarginal. Denna fråga är ställd på följande sätt: *Om Du skulle hamna i en oförutsedd situation, där Du på en vecka måste skaffa fram 14 000 kronor, skulle Du klara av det?*¹⁴ Utöver dessa intervjufrågor finns även registeruppgifter om inkomster och bidrag. Som indikator på ekonomiska problem har vi här valt att använda uppgiften om hushållet under intervjuåret uppburit socialbidrag. Problemens förekomst kan ses som en indikator på dess svårighetsgrad, dvs. ju mindre vanligt desto allvarigare problem. Sett till andelar i befolkningen är då socialbidrag det svåraste problemet, följt av svårigheter med att klara de löpande utgifterna.¹⁵

Figur 6a-c visar utsatthet för våld eller hot som inte är arbetsplatsrelaterat, stöld eller skadegörelse samt oro för våldsbrott bland

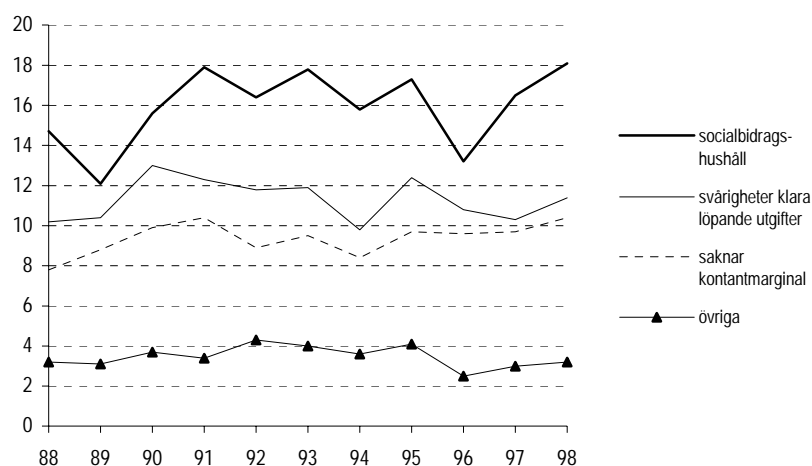
¹⁴ Beloppet avser 1997 års undersökning och har successivt räknats upp.

¹⁵ Över hela perioden (ULF-data 1988–1998) är det 4,7 procent per år som hör till hushåll som uppburit socialbidrag (denna andel är något lägre än i populationen, se Socialstyrelsen 2001:120), 14,6 procent som haft svårigheter med att klara de löpande utgifterna och 15,9 procent som saknar kontantmarginal. Problemen är delvis överlappande; det är 24,1 procent av intervjupersonerna som har åtminstone ett utav dem.

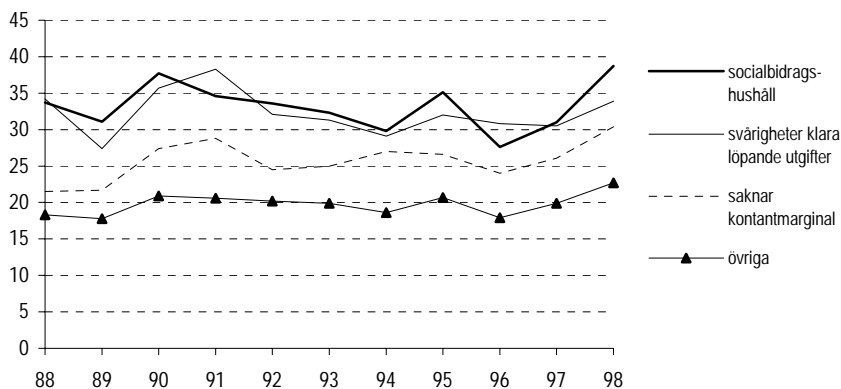
dem med respektive utan denna typ av ekonomiska problem.¹⁶ Nivåskillnaderna är mycket stora beträffande utsattheten för våld och varierar efter problemens svårighetsgrad (Figur 6a). Över hela perioden är det 16 procent av dem som hör till socialbidragshushåll, 11,3 procent av dem som haft svårigheter att klara de löpande utgifterna och 9,6 procent av dem som saknar kontantmarginal som varit utsatta för våld eller hot. Motsvarande andel bland övriga, dvs. de som inte har något av dessa problem, är 3,5 procent. Ser man till utvecklingen under perioden så är den övergripande bilden att det inte skett några entydiga förändringar. För våld eller hot respektive oro för våld gäller att andelen utsatta bland dem med ekonomiska problem är något större i slutet än i början av perioden. Denna ökning sker dock redan vid ingången till 1990-talet, därefter är nivåerna relativt stabila. De som saknar ekonomiska problem har däremot legat på i stort sett samma nivå under hela perioden.

Figur 6a-c. Ekonomiska problem och utsatthet för våld eller hot som ej inträffat i samband med yrkesutövning, stöld eller skadegörelse respektive oro för våld. 16–84-åringar, ULF 1988–1998. Andel i procent

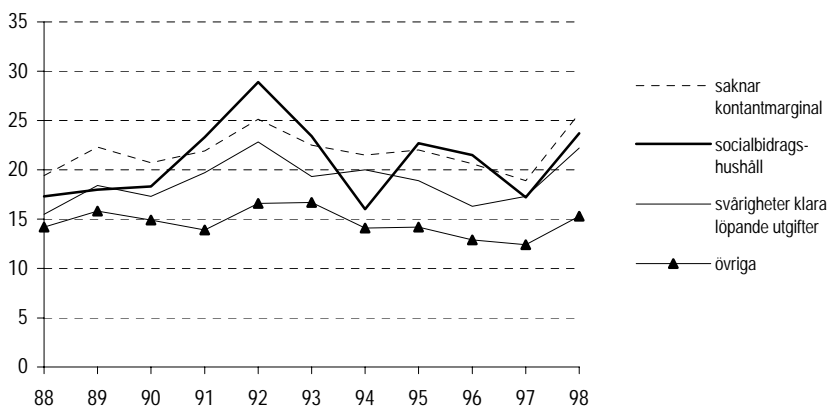

Figur 6a. Utsatthet för våld eller hot

¹⁶ Graferna går endast fram till 1998 eftersom frågan om svårigheter att klara löpande utgifter inte ställts 1999. Vidare saknar vi tillgång till registeruppgifter om bidrag och inkomster för år 1999.

Figur 6b. Utsatthet för stöld eller skadegörelse

Figur 6c. Oro för våldsbrott

Utsatthet för stöld eller skadegörelse ger en likartad bild beträffande nivåskillnader. De med svårast ekonomiska problem är mest utsatta; omkring en tredjedel har drabbats av stöld eller skadegörelse under det senaste året. Motsvarande andel för dem utan

ekonomiska problem är en femtedel.¹⁷ Med undantag för de första åren på 1990-talet är nivåerna relativt stabila. Den uppgång som syns 1998 är sannolikt tillfällig (jfr Figur 5b).

Vid tolkningen av såväl nivå- som trendmässiga skillnader bör man ha i minnet att indikatorerna på ekonomiska problem i hög grad varierar mellan olika befolkningsgrupper. Till exempel har ensamstående föräldrar och ungdomar avsevärt större problem än befolkningen i övrigt (Fritzell & Lundberg 2000; Gähler i denna volym; Vogel 1997:187). Detta är också grupper som har en större utsatthet för brott (se ovan; Häll 1997:310). Det faktum att andelen med ekonomiska problem förändrats under 1990-talet problematiserar tolkningen. Vid 1990-talets början är det till exempel 12,8 procent som haft svårigheter med att klara de löpande utgifterna och år 1998, när denna andel är som störst, är det 17 procent (se vidare Fritzell & Lundberg 2000:78ff). Med denna utveckling följer en ändrad selektion till och sammansättning av gruppen med ekonomiska problem. En effekt av 1990-talets krisår är att grupperna med ekonomiska problem och övriga kommit att likna varandra mer än före krisen (Bergmark 2000:159). Utifrån en sådan utveckling skulle det gå att anta en minskad andel utsatta för brott bland dem med ekonomiska problem eftersom det skett en "normalisering" av gruppen. Detta förefaller inte ha inträffat. En möjlighet är dock att denna "normalisering" snarare döljer en ökning av utsattheten bland de mest utsatta grupperna, det vill säga de som redan innan krisåren återfanns bland dem med ekonomiska problem.

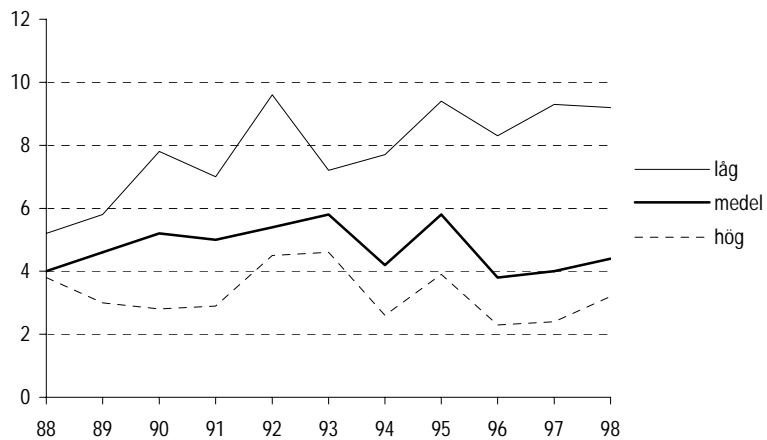
Inkomst och utsatthet för brott

Indikatorerna på ekonomiska problem skiljer enbart ut marginalgrupperna med ekonomiska svårigheter. Med inkomst som indikator är det möjligt att även se till ekonomiskt mer gynnade grupper. Ett relativt inkomstmått skiljer sig också genom att storleken på de olika inkomstgrupperna är konstant över tid, till skillnad från grupperna med ekonomiska problem som ju varierar med ekonomiska och strukturella förändringar.

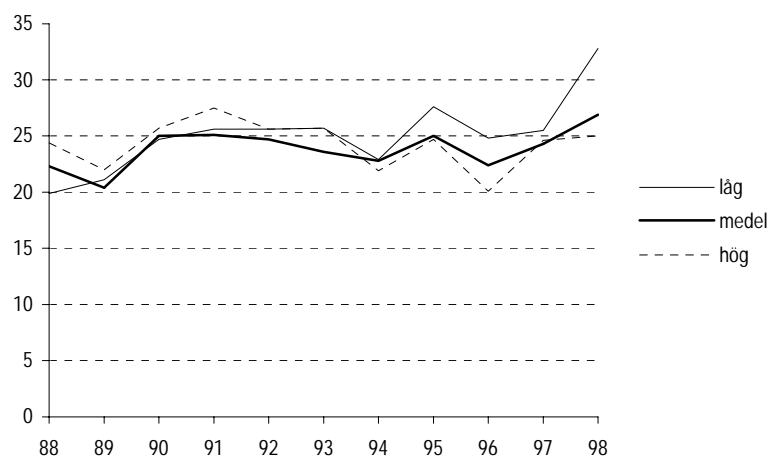
---

¹⁷ Över hela perioden rör det sig om 33 procent per år i genomsnitt för den förstnämnda gruppen och 20 procent för den senare.

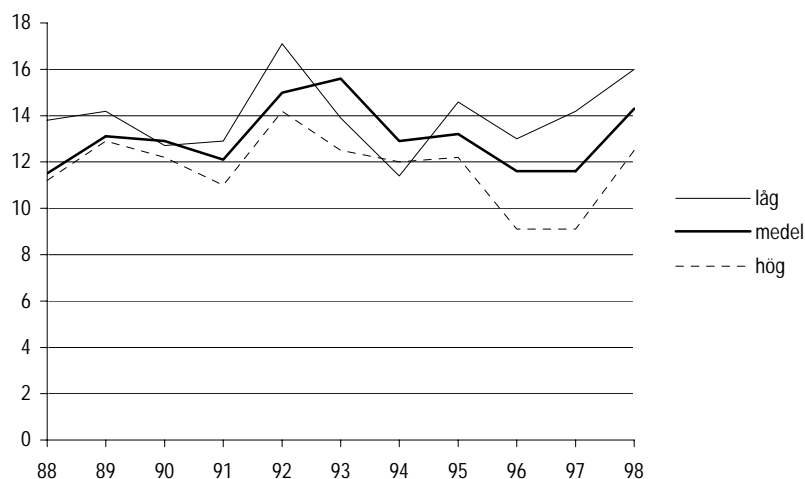
Figur 7a-c. Inkomstgrupp och utsatthet för våld eller hot som ej inträffat i samband med yrkesutövning, för stöld eller skadegörelse respektive oro för våld. 20–64-åringar, ULF 1988–1998. Procent

Figur 7a. Utsatthet för våld eller hot

Figur 7b. Utsatthet för stöld eller skadegörelse

Figur 7c. Oro för våld

Den inkomstvariabel vi använt avser hushållets disponibla inkomst per konsumtionsenhet (enligt Socialstyrelsen). Analysen är här begränsad till personer i yrkesverksam ålder, här 20–64-åringar. Vi har valt hushållets inkomst istället för individens eftersom denna kan ses som en bättre indikator på ekonomiska resurser. Individens inkomst kan ju vara låg, men för den skull behöver man inte ha små ekonomiska resurser.¹⁸ Inkomstvariabeln har kodats om till tre inkomstgrupper: låg-, medel- och höginkomsttagare. Som låginkomsttagare har räknats de 20 procent med lägsta inkomster och som höginkomsttagare de 20 procent med högsta inkomster. Alla däremellan har räknats som medelinkomsttagare.

Figur 7a-c visar utsatthet för brott och oro för våldsbrott efter inkomstgrupp. För våldsbrott är utfallet det förväntade, låginkomsttagare har högst utsatthet och höginkomsttagare lägst. I slutet av perioden är andelen utsatta bland låginkomsttagarna ungefär tre gånger större än bland höginkomsttagarna. Här finns även en tendens till polarisering; skillnaderna mellan grupperna ökar

¹⁸ Att kvinnor är underrepresenterade bland höginkomsttagare och överrepresenterade bland låginkomsttagare är ett exempel härpå men ger även ytterligare ett argument för att basera analysen på hushållets och inte individens inkomst. I annat fall skulle jämförelsen i större utsträckning återspegla de skillnader som finns i mäns och kvinnors utsatthet för brott. Skillnader i utsatthet för brott mellan könen är dock självfallet relevanta och kommer att beskrivas närmare längre fram i kapitlet.

under den studerade perioden. För stöld och skadegörelsebrotten respektive oro för våld är skillnaderna mellan inkomstgrupperna betydligt mindre. För stöld finns dock en tendens till ökad utsatthet för gruppen låginkomsttagare. Man kan också notera att de med lägst inkomster inte ligger på samma höga nivåer vad gäller utsatthet som grupperna med ekonomiska problem (se Figur 6a-c). Detta är också förväntat eftersom att ha låg inkomst inte mäter ekonomisk utsatthet på samma sätt som indikatorerna på ekonomiska problem (se Halleröd 1997). Vi har konstaterat att andelen utsatta för våld under 1990-talet är relativt stabil för grupperna med ekonomiska problem, samtidigt som utsattheten för gruppen låginkomsttagare har ökat. En möjlig förklaring, som återknyter till frågan om effekter av gruppernas sammansättning, är att de med ekonomiska problem blivit fler under perioden medan gruppen låginkomsttagare andelsmässigt per definition är lika stor under hela perioden.

5.5 Riskfaktorer för utsatthet och deras förändring

Som påtalats tidigare försvåras tolkningen av utvecklingen och sambandet mellan ekonomiska problem och utsatthet för brott av att gruppernas sammansättning förändrats under den studerade perioden. Samma reservation gäller till viss del även för inkomst; inkomstgrupperna skiljer sig åt bl.a. med avseende på ålder och denna skillnad har ökat under den studerade perioden.¹⁹ För att närmare studera frågan om risker för utsatthet kommer vi därför använda multivariata analyser. Fördelen är att vi då kan kontrollera för gruppernas sammansättning och effekten av andra faktorer av vikt för utsattheten, t.ex. kön, ålder och familjetyp.

5.5.1 Tillvägagångssätt och resultat

Analysmetod

För analysen av riskfaktorer och deras eventuella förändring har vi använt logistisk regression, vilket är en multivariat regressions-teknik där sannolikheten för att en händelse skall inträffa skattas (Menard 1995). Detta innebär att man kan jämföra sannolikheten

¹⁹ 1990/91 var medelåldern i de tre inkomstgrupperna 37, 40, respektive 46 år. 1998/99 var motsvarande åldrar 35, 41 respektive 48.

för utsatthet för brott hos olika grupper. Resultaten redovisas som oddskvoter för de olika riskfaktorerna eller oberoende variablerna.²⁰ Oddskvoterna anger inte styrkan i de oberoende variablerna utan skillnaden mellan olika kategorier då andra variabler är konstanthållna. Ett odds definieras som kvoten mellan sannolikheten för att en händelse skall inträffa och sannolikheten för att samma händelse inte skall inträffa. Oddskvoten är kvoten mellan olika gruppers odds, här uttryckt som avvikelser från en referenskategori. Referenskategori har värdet ett. En oddskvot större än ett innebär en förhöjd risk för utsatthet och ett värde mindre än ett innebär en lägre risk jämfört med referensgruppen. Oddskvoter är närbesläktade med relativrisker. De senare kan tolkas som procentuella skillnader i risk mellan grupper. I texten används stundtals begreppet risk för att beteckna oddset, och överrisk för att beteckna relationer mellan oddsen i olika grupper (oddskvoter).²¹

För att kunna jämföra situationen vid 1990-talets ingång med den i slutet av 1990-talet har vi skapat två tvärsnitt genom att slå samman årgångarna 1988–1990 samt 1997–1999.²² I tabellerna anges om de olika riskfaktorerna, exempelvis ålder, har signifikant betydelse för utsattheten. Vidare anges om skillnaden i risken för utsatthet mellan olika kategorier inom varje riskfaktor, exempelvis mellan ungdomar och medelålders, är signifikant. Eventuella förändringar mellan de två studerade perioderna, om risken för utsatthet ökar eller minskar för specifika grupper, t.ex. ungdomar, har slutligen testats i interaktionsmodeller där vi kombinerat period med riskfaktor. För denna prövning har de två tvärsnitten slagits samman så att interaktionsvariabler kunnat skapas mellan undersökningsperiod och de olika riskfaktorernas svars kategorier. Förändring uttrycks som oddskvoter med respektive grupp åren 1988–1990 som referenskategori. I regressionsmodellerna är det alltså två aspekter som studeras. Dels relationen mellan olika grupper och hur de skiljer sig i risk för utsatthet, dels om det skett förändringar i de specifika gruppernas risk för utsatthet.

²⁰ Beräkningarna har gjorts i statistikprogrammet SPSS med funktionen indicator. Konstant ingår i modellerna.

²¹ Oddskvoter anger den procentuella skillnaden i odds. Då oddskvoter används för att ange procentuella skillnader i risk överskattas den s.k. överrisken något. (Ju större skillnader det är mellan de ursprungliga riskerna för respektive grupp desto större relativ överskattning.)

²² Eftersom inkomstuppgifter för 1999 inte varit tillgängliga görs analysen på årgångarna 1996–1998 i de modeller där inkomst ingår.

Modellspecificering

I Tabell 1 och 2 presenteras resultaten av modeller som kombinerar variabler som identifierar befolkningsgrupper med olika risker för utsatthet (kön, ålder, utländsk bakgrund, familjetyp) med indikatorer på ekonomiska problem (kontantmarginal). I modellerna ingår även sysselsättningsstatus och boende. Indikatorn på sysselsättningsstatus avser om intervjupersonen var arbetsökande veckan före intervjun. För boende har två variabler utnyttjats: besittningsform, om man äger eller hyr sin bostad, och boenderegion. Den senare baseras på SCB:s indelning i homogenitetsregion, som kan sägas ange urbaniseringsgrad (Vogel & Häll 1997:16). Vi har här valt att skilja på storstadsområde (Stockholm, Göteborg, Malmö), stad respektive mindre tätbygd/glesbygd.²³ De beroende variablerna är desamma som redovisats ovan, dvs. utsatthet för våld eller hot som inte inträffat i samband med yrkesutövning, hushållets utsatthet för stöld eller skadegörelse samt om intervjupersonen avstått från att gå ut på grund av oro för våldsbrott. I Tabell 3 redovisas resultaten av modeller med inkomstgrupp som oberoende variabel. Fokus ligger här enbart på frågan hur skillnaderna mellan olika inkomstgrupper ser ut efter kontroll för ändrad sammansättning.

Utsatthet för våld

Beträffande utsatthet för våld eller hot görs analysen separat för män och kvinnor. Anledningen till detta är att män och kvinnor delvis kan förväntas skilja sig åt med avseende på riskfaktorer, något som bl.a. kan hänföras till att beroendevariabeln skiljer sig åt innehållsmässigt. Kvinnor drabbas i större utsträckning av våld i hemmet medan män främst utsätts för gatuvåld (inkl. nöjeslokal m.m.). Över hela perioden 1988–1999 är det 1,7 procent bland kvinnorna (16–84 år) som uppgett att de utsatts för våld i bostad och 2,0 procent som utsatts för gatuvåld. Motsvarande andelar för män är 1,0 och 5,1 procent. Eftersom analysen av utsatthet för våld eller hot gjorts separat för kvinnor och män framgår inte skillnaden i utsatthet mellan könen i Tabell 1. Män är mer utsatta under hela perioden, det är 6,3 procent av männen och 3,6 procent av kvinnor-

²³ Till stad räknas kommuner med mer än 90 000 invånare inom tre mils radie från kommuncentrum.

na som under det senaste året utsatts för våld eller hot som inte skett i samband med yrkesutövning.²⁴ Medan utsattheten för män legat relativt stabil har det för kvinnor skett en signifikant ökning ($p < 0,01$). Åren 1988–1990 var 2,9 procent av kvinnorna utsatta för våld eller hot och 1997–1999 var det 4,0 procent. Ökningen inträffar redan under perioden 1988–1993.

De två första kolumnerna för såväl kvinnor som män i Tabell 1 anger skillnader i risk att utsättas för våld eller hot mellan olika grupper efter kontroll för de variabler som ingår i modellen. Resultaten visar att flertalet av de oberoende variablerna har signifikant betydelse för såväl kvinnors som mäns utsatthet under bägge perioderna. Efter kontroll för övriga faktorer är det bara utländsk bakgrund som saknar signifikant effekt. Det vill säga givet att svenskfödda och utrikesfödda personer delas in på så sätt att de har samma kön, åldersgrupp, familjetyp, ekonomiska problem, bostadsort osv. så finns det inga skillnader i utsatthet för våld eller hot. Vi har tidigare sett (Figur 5a-c) att utlandsfödda har en större utsatthet än den övriga befolkningen. Ser vi till perioden i dess helhet är det 4,8 procent av de svenskfödda och 6,4 procent av de utlandsfödda (16–84 år) som utsatts för våld. Resultaten visar alltså att denna skillnad är avhängig andra förhållanden än utländsk bakgrund i sig.

Det finns som förväntat stora åldersskillnader i risken att utsättas för våld. Som tidigare forskning visat följer risken åldersstrukturen, dvs. ju äldre desto lägre utsatthet (Häll 1997; Mawby & Walklate 1994). Detta gäller båda könen även om överriskerna är speciellt stora för yngre män. Jämfört med män i åldern 45–54 år har exempelvis 16–24-åringar ett överodds på drygt 4,0. Tydliga skillnader finns även mellan olika familjetyper, vilket också är i linje med tidigare forskning (ibid). De ensamstående mammorna framstår åter som en grupp med mycket höga överrisker att utsättas för våld eller hot (se även Figur 5a). Jämfört med sammanboende föräldrar är oddskvoten större än sex vid periodens slut. Av tabellen framgår även att ensamstående är en riskgrupp bland både män och kvinnor.

Om vi ser till ekonomiska förhållanden finner vi att både män och kvinnor som uppger att de saknar kontantmarginal löper större

²⁴ Eftersom våld mot män och kvinnor delvis handlar om olika typer av våld finns det mycket som talar för att våldet mot kvinnor på grund av dess känsliga karaktär i större utsträckning underrapporteras i denna typ av undersökningar. Detta innebär i så fall alltså en viss överskattning av skillnaderna mellan könen.

risk att utsättas för våld vid bägge tidpunkterna (se också Socialstyrelsen 2001:158f). Arbetslöshet innebär en förhöjd risk först under den senare perioden. För män har riskfaktorerna boendeform och region betydelse vid bägge tidpunkterna. Män som bor i hyresrätt respektive storstad har en överrisk för utsatthet på omkring 50 procent. För kvinnors utsatthet gäller att boende i hyresrätt respektive i storstad innebär en överrisk enbart vid periodens början. Dessa grupper har dock ingen minskad risk för utsatthet, utan det som skett är att kvinnor som bor i mindre tätort/glesbygd och äger sin bostad ökat sina risker för att utsättas för våld eller hot.

När man jämför de två tvärsnitten kan man se en tendens till att skillnaderna mellan olika grupper ökar. Uttryckt som avvikelser från en referenskategori är oddskvoterna större 1997–1999 än 1988–1990 för både yngre män och kvinnor, för ensamstående föräldrar²⁵, för kvinnor som saknar kontantmarginal samt för kvinnor och män som är arbetslösa. Detta uttrycker dock endast skillnader i risk mellan olika grupper vid dessa två tidpunkter, och inte om det skett en förändring av dessa gruppers risk att utsättas över tid. I den kolumn som i tabellen benämns "förändring" redovisas risken att utsättas för våld eller hot för respektive grupp 1997–1999 med motsvarande grupp 1988–1990 som referenskategori. Den ökning av kvinnors utsatthet som påtalats ovan kan här specificeras. Ökningen gäller i första hand unga, ensamstående och dem utan kontantmarginal. Vidare har risken att utsättas för våld eller hot ökat för dem som inte bor i storstad, vilket innebär en utjämning av utsatthetsrisken. För ensamstående mammor och arbetslösa ser vi relativt stora ökning av riskerna. Dessa ökning är dock inte signifikanta, något som hänger samman med att grupperna är små och osäkerheten i estimaten därför större. För män har det inte skett några signifikanta förändringar av utsatthetsrisken.

---

²⁵ Ensamstående pappor förefaller uppvisa en tydlig förändring av risken att utsättas för våld eller hot. Ökningen av risken är dock inte signifikant. Denna grupp är mycket liten, 1988–1990 handlar det om 72 av 8 348 män och 1997–1999 om 112 av 7 661.

Utsatthet för stöld

De riskfaktorer som är av betydelse för hushållens utsatthet för stöld och skadegörelse är i första hand ålder, familjetyp, boendeform och region (Tabell 2). Yngre är mer utsatta för stöld och skadegörelse än äldre. Detta beror framför allt på de fordonsrelaterade brotten, i synnerhet stöld och skadegörelse av cyklar, mopeder och motorcyklar (SCB 1995:134). Hushåll med barn är mer utsatta än övriga, vilket brukar anses sammanhänga dels med tillgången på stöldbegärliga föremål, dels med boende och befolkningstäthet (SCB 1995:136). Individer som bor i hyreshus är mer utsatta än de som äger sin bostad. Överrisken ligger på omkring 60 procent. Den starkaste överrisken gäller inte oväntat dem som bor i storstad och stad gentemot dem som bor på landsbygden. Till skillnad från utsattheten för våld finns inga signifikanta skillnader med avseende på förekomst av ekonomiska problem efter kontroll för övriga faktorer (jfr Figur 6b). För de flesta grupper har det skett en liten men signifikant ökning av utsatthetsrisken under perioden (jfr Figur 5b).²⁶ Ökningen är särskilt påtaglig för arbetslösa och dem som inte bor i storstad.

---

²⁶ Notera att antalet observationer i modellen är dubbelt så många i jämförelse med Tabell 1 eftersom vi här inte har någon uppdelning på kön.

Tabell 1. Utsatthet för våld eller hot som ej inträffat i samband med yrkesutövning. Relativa skillnader (oddskvoter) efter ålder, födelseland, familjetyp, sysselsättningsstatus, kontantmarginal, boendeform samt region. 1988–1990 respektive 1997–1999. 16–74-åringar²⁷

	Kvinnor			Män		
	1988-1990	1997-1999	Förändring ^(a)	1988-1990	1997-1999	Förändring ^(a)
Ålder	p<0,01	p<0,01		p<0,01	p<0,01	
16-24	2,42**	3,06**	1,41	4,02**	4,92**	1,02
25-34	1,79*	2,50**	1,22	2,44**	2,59**	0,87
35-44	1,33	1,73**	1,17	1,52*	1,33	0,72(*)
45-54	1	1	0,87	1	1	0,81
55-64	0,72	0,72	1,00	0,57*	0,83	1,16
65-74	0,44*	0,82	1,88(*)	0,57*	0,59	0,82
Födelseland	Ej sign.	Ej sign.		Ej sign.	Ej sign.	
Sverige	1	1	1,33	1	1	0,93
Utlandet	1,33	0,91	0,86	0,99	0,82	0,74
Familjetyp	p<0,01	p<0,01		p<0,01	p<0,01	
Ensamstående	2,20**	3,54**	1,39	2,18**	2,41**	0,96
Ensamstående med barn	3,79**	6,56**	1,44(*)	1,32	4,04**	2,24
Sambo	1,24	1,77**	1,15	1,37*	1,42*	0,87
Sambo med barn	1	1	0,90	1	1	0,74(*)
Kontantmarginal	p<0,05	p<0,01		p<0,01	p<0,01	
Ja	1	1	1,12	1	1	0,92
Nej	1,40*	2,02**	1,58	1,64**	1,50**	0,89
Arbetslös	Ej sign.	p<0,05		Ej sign.	p<0,01	
Nej	1	1	1,24	1	1	0,89(*)
Ja	1,23	1,43*	1,55	1,17	1,66**	1,23
Boendeform	p<0,01	Ej sign.		p<0,01	p<0,01	
Äger	1	1	1,38	1	1	0,91
Hyr	1,63**	1,24	1,16	1,45**	1,50**	0,91
H-Region	p<0,01	Ej sign.		p<0,01	p<0,01	
Mindre tätort/glesbygd	1	1	1,65	1	1	1,03
Stad	1,20	1,11	1,49	1,12	0,97	0,89
Storstad	2,03**	1,29	0,99	1,55**	1,32*	0,86
N	8 523	7 895	16 418	8 348	7 661	16 009

** = p<0,01; * = p<0,05

^(a) Odds kvoter för utsatthet 1997-1999 med respektive grupp 1988-1990 som referenskategori.

Celler med fet och kursiverad stil i förändringskolumnen uttrycker att det skett en signifikant (p<0,05) förändring mellan perioderna medan (*) uttrycker en tendens till förändring (p<0,10).

²⁷ 75–84-åringar har exkluderats eftersom de inte blir tillfrågade om sysselsättningsstatus.

Tabell 2. Utsatthet stöld eller skadegörelse respektive oro för våldsbrott. Relativa skillnader (oddskvoter) efter kön, ålder, födelseland, familjetyp, sysselsättningsstatus, ekonomiska problem, boendeform samt h-region. 1988–1990 respektive 1997–1999. 16–74-åringar²⁸

	Utsatthet för stöld			Oro för våldsbrott		
	1988-1990	1997-1999	Förändring ^(a)	1988-1990	1997-1999	Förändring ^(a)
Kön	p<0,01	p<0,01		p<0,01	p<0,01	
Män	1	1	1,16	1	1	1,10
Kvinnor	0,88**	0,89*	1,16	5,79*	4,60*	0,89
Ålder	p<0,01	p<0,01		p<0,01	p<0,01	
16-24	1,69**	1,55**	1,13	0,68*	0,99	1,27
25-34	1,22**	1,18*	1,19	0,82	1,02	1,10
35-44	1,16*	1,07	1,16	1,01	0,97	0,88(*)
45-54	1	1	1,18	1	1	0,91
55-64	0,62**	0,72**	1,33	1,51*	1,42*	0,86
65-74	0,50**	0,41**	0,93	2,80*	2,31*	0,76
Födelseland	Ej sign.	Ej sign.		p<0,01	p<0,01	
Sverige	1	1	1,16	1	1	0,95
Utlandet	1,11	1,10	1,16	1,45*	1,32*	0,84
Familjetyp	p<0,01	p<0,01		Ej sign.	Ej sign.	
Ensamstående	0,81**	0,76**	1,17	1,18	1,05	0,93
Ensamstående med barn	1,31**	1,16	1,13	1,13	0,94	0,79
Sambo	0,94	0,80**	1,08(*)	1,03	1,01	0,91(*)
Sambo med barn	1	1	1,24	1	1	1,02
Kontakt-marginal	Ej sign.	Ej sign.		p<0,01	p<0,01	
Ja	1	1	1,15	1	1	0,91
Nej	0,95	0,99	1,22	1,30*	1,47*	1,04
Arbetslös	Ej sign.	Ej sign.		Ej sign.	Ej sign.	
Nej	1	1	1,16	1	1	0,93
Ja	0,97	1,10	1,37	0,99	1,15	1,20
Boendeform	p<0,01	p<0,01		p<0,01	p<0,01	
Åger	1	1	1,15	1	1	0,97
Hyr	1,61**	1,70**	1,18	1,59*	1,43*	0,89
H-region	p<0,01	p<0,01		p<0,01	p<0,01	
Mindre tät-ort/glesbygd	1	1	1,17	1	1	1,13(*)
Stad	1,48**	1,68**	1,33	1,82*	1,55*	0,98
Storstad	2,26**	1,98**	1,03	2,72*	1,96*	0,82
N	16 864	15 552	32 416	16 832	15 548	32 380

** = p<0,01; * = p<0,05

^(a) Odds kvoter för utsatthet 1997-1999 med respektive grupp 1988-1990 som referenskategori.

Celler med fet och kursiverad stil i förändringskolumnen uttrycker att det skett en signifikant (p<0,05) förändring mellan perioderna medan (*) uttrycker en tendens till förändring (p<0,10).

²⁸ 75–84-åringar har exkluderats eftersom de inte blir tillfrågade om sysselsättningsstatus.

Oro för våld

De främsta förklaringsfaktorerna till skillnader i oro för våld är kön och ålder. Åren 1988–1999 är det 25,2 procent av kvinnorna och 6,1 procent av männen som avstått från att gå ut under de senaste tolv månaderna på grund av oro för våld (16–84-åringar). I modellen (Tabell 2) ligger oddskvoten för kvinnor på omkring fem. För ålder gäller att äldre är mer oroliga än yngre. Åren 1988–1990 är ungdomar signifikant mindre oroliga än övriga åldersgrupper. Vid periodens slut kvarstår inte längre denna skillnad utan individer i åldersspannet 16–54 år rapporterar i stort sett samma nivåer av oro (se även Figur 5c). Detta hänger samman med att ungdomar uppvisar en signifikant ökad oro. Utrikes födda är mer oroliga att utsättas för våld än svenskfödda. Här kvarstår alltså utrikes född som en signifikant riskfaktor även efter kontroll för andra faktorer, till skillnad från vad som är fallet vid utsatthet för våld (se ovan). Även ekonomiska problem innebär en ökad risk för oro för våld. Den skillnad som vi tidigare redovisat (Figur 6c) förklaras således inte av sammansättning beträffande ålder och kön.

Tidigare undersökningar har visat att de grupper som uppger mest utsatthet för våld inte är desamma som redovisar den största oron för att bli utsatta (Häll 1997; Zedner 1994). I Tabell 2 framgår också detta mönster. Äldre kvinnor är den minst utsatta gruppen samtidigt som de är mest oroliga. Detta skulle kunna tolkas som obefogad oro. Mot ett sådant synsätt har dock argumentet rests att oro måste ses som avhängig den högre fysiska sårbarheten som finns hos denna grupp och att oron för våld alltså i viss mening kännetecknas av rationalitet (Wikström 1991:49f). Den större oron hos storstadsbor respektive hyresrättsinnehavare ligger mer i linje med de uppgivna utsatthetsnivåerna. Detsamma gäller den större oron hos de individer som saknar kontantmarginal. Resultaten ska också ses mot bakgrund av att oro för brott tenderar att hänga samman med andra former av otrygghet och oro (Pantazis 2000). Det senare framgår om man relaterar oro för andra välfärdsproblem till oro för våld. I ULF-undersökningarna frågar man inte bara om oro för våld utan även efter oro för andra välfärdsproblem, om man under den senaste tiden känt sig orolig för den egna hälsan, ekonomin eller för att bli arbetslös.²⁹ I Figur 8 redovisas oro för våld bland män respektive kvinnor efter ett additivt index över oro för andra välfärdsproblem. Resultatet visar dels på den ovan

²⁹ Dessa frågor har ställts åren 1988, 1989, 1993 och 1996–1999.

påtalade skillnaden mellan könen men även att oro för våld hänger samman med andra former av oro. Sambandet är dock svagare för kvinnor än för män.³⁰ Det bör noteras att den enda grupp som uppvisar en ökad oro för våld under perioden, ungdomar, också uppvisar tydliga ökningar av oro beträffande andra välfärdsproblem (Lundberg & Fritzell 2000:103). Det är också i denna åldersgrupp som sambandet mellan de olika typerna av oro är starkast.³¹

Att familjetyp inte har någon signifikant betydelse för oro för våld är anmärkningsvärt. Ensamstående föräldrar och sammanboende med barn uppvisar stora skillnader i utsatthet för våld eller hot. Ensamstående mammor upplever dessutom mer oro för andra välfärdsproblem än sammanboende med barn. Ändå skiljer sig inte dessa grupper åt med avseende på oro för våld. Här är det svårt att anföra argumentet om fysisk sårbarhet eftersom modellen kontrollerar för skillnader i ålder och kön. En delförklaring är sannolikt att ensamstående mammors utsatthet för våld eller hot i första hand utgörs av våld i bostad samtidigt som frågan om oro för våld avser våld utanför hemmet.³² Det framstår dock som nödvändigt att även söka andra förklaringar. I detta sammanhang är en problematisering av den uppmärksamhet som våldsföräldrar ges i samhällsdebatten och dess effekter för medborgarnas oro för brottsligheten befogad.

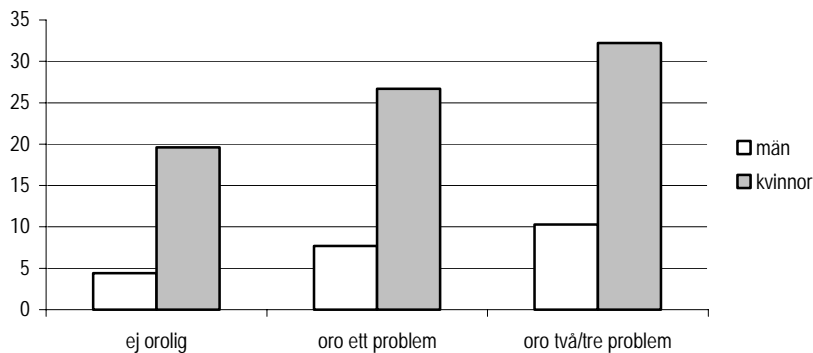
---

³⁰ Sambandet (gamma) mellan oro för våld och oro för andra välfärdsproblem är för män 0,31 och för kvinnor 0,22 ($p < 0,01$).

³¹ Sambandet (gamma) mellan oro för våld och oro för andra välfärdsproblem är för ungdomar 0,44 ($p < 0,01$).

³² Åren 1988–1999 var det 9 procent av de ensamstående mammorna som utsattes för våld eller hot i bostad och 3,9 procent på annan plats. För sammanboende kvinnor med barn är det 1 procent som utsatts för respektive brottstyp.

Figur 8. Oro för våld efter oro för andra välfärdsproblem (hälsa, ekonomi och arbetslöshet). Andel i procent. 1988–1989, 1993 och 1996–1999

5.5.2 Inkomstgrupper och utsatthetsrisk

I Tabell 3 redovisas den effekt som inkomstgrupp har efter kontroll för kön, ålder, utländsk bakgrund samt familjetyp. Det är två förhållanden som studeras, dels vilken effekt inkomstgrupp har efter kontroll för sammansättning, dels om det skett en förändring över tid. Tidigare har vi sett nivåskillnader och även en tendens till polarisering beträffande utsattheten för våld (Figur 7a).

Tabell 3. Inkomst och utsatthet för våld eller hot som ej inträffat i samband med yrkesutövning, stöld eller skadegörelse samt oro för våld. 20–64-åringar. 1988–1990 respektive 1996–1998. Oddskvoter med höginkomsttagare som referenskategori. I modellerna kontrolleras för kön, ålder, utländsk bakgrund samt familjetyp

	Våld eller hot			Stöld		
	1988-1990	1996-1998	Förändring ^(a)	1988-1990	1996-1998	Förändring ^(a)
Inkomst	Ej sign	p<0,01		p<0,01	P<0,05	
Låg	1,27	1,85**	1,26	0,63**	0,84*	1,28
Medel	1,09	1,12	0,90	0,74**	0,86**	1,15
Hög	1	1	0,92	1	1	1,04
N	13 158	12 893		13 154	12 888	

	Oro för våld		
	1988-1990	1996-1998	Förändring ^(a)
Inkomst	Ej sign	p<0,05	
Låg	1,14	1,30**	1,04
Medel	1,07	1,21**	0,99
Hög	1	1	0,80
N	13 047	12 783	

** = p<0,01; * = p<0,05

^(a) Oddskvoter för utsatthet 1997-1999 med respektive grupp 1988-1990 som referenskategori.

Celler med fet och kursiverad stil i förändringskolumnen uttrycker att det skett en signifikant (p<0,05) förändring mellan perioderna.

För våld eller hot bekräftar resultaten den bild som tidigare givits. Inkomst har en signifikant effekt enbart vid periodens slut. Risken att utsättas för våld eller hot är då närmare två gånger större för låginkomsttagare i jämförelse med höginkomsttagare, en överrisk som inte förklaras av sammansättningseffekter. För låginkomsttagare har risken att utsättas för våld eller hot ökat mellan de två perioderna. För stöldbrotten gäller att höginkomsttagare är den grupp som löper störst risk efter kontroll för övriga faktorer. Det har dock skett en utjämning av riskerna över tid då övriga inkomstgrupper erfarit en signifikant ökning av utsatthetsrisken. När det gäller oro att utsättas för våld fanns det inga skillnader mellan inkomstgrupperna 1988–1990. Under den senare perioden är dock höginkomsttagarna mindre oroliga än övriga.

5.6 Diskussion

Resultaten visar på stora skillnader mellan olika grupper i samhället, i synnerhet beträffande utsatthet och oro för våld. En fråga som uppkommer är hur skillnaderna skall förklaras. Beträffande utsatthet för brott dominerar två förklaringsmodeller.³³ Den ena utgår främst från individuella faktorer och brukar kallas för livsstilsteori. Denna förklarar skillnader i utsatthet mellan olika demografiska grupper (efter t.ex. ålder, kön och familjetyp) med skillnader i rutinaktiviteter. Det senare innebär olika exponering för risksituationer. Ungdomars högre utsatthet kan exempelvis förklaras med att de oftare deltar i nöjeslivet och därför riskerar att hamna i en riskfylld situation (Hindelang m.fl. 1978). Den andra förklaringsmodellen, social desorganisationsteori, utgår istället från strukturella förhållanden i framför allt människors närmiljö (Shaw & McKay 1942). Områdesfaktorer antas påverka områdets formella och informella sociala kontroll och därigenom risken att utsättas för brott. Enligt teorin är områdeskaraktäristika av större betydelse än individvariabler (Smith & Jarjoura 1989). Områdets genomsnittliga inkomst är till exempel viktigare än individens inkomst. Vid förklaringar av förändringar över tid framstår här segregering och koncentrationseffekter (Wilson 1987:58) som centrala.

De två förklaringsmodellerna avser olika analysnivåer: individ och område. Vi har studerat utsatthet och oro som välfärdsproblem ur ett individperspektiv. Syftet har i första hand varit att beskriva skillnader mellan olika grupper i samhället och belysa frågan om samband med andra välfärdsproblem. Om våra resultat relateras till de två förklaringsmodellerna framkommer, vilket oftast är fallet i offerundersökningar, att flera av livsstilsteorins förväntningar uppfylls. Det vill säga det finns stora skillnader i utsatthet för framför allt våld mellan unga och gamla, kvinnor och män, ensamstående och sammanboende. Problematiskt för tolkningen är dock att skillnaderna till viss del kan uttrycka skensamband orsakade av strukturella förhållanden som avgör var och hur dessa grupper lever sina liv.³⁴ Vår undersökning visar nämligen också att det finns stora skillnader mellan individer som har ekonomiska problem och

³³ Vad gäller oro för brott finns också två förklaringstyper: 1. Den "rationella" där individers oro hänförs till exponering och sårbarhet för brott. 2. Den "subjektiva" där oron snarare anses hänga samman med föreställningar om brott och individers utsatthet i andra sammanhang (för en utförligare diskussion, se Estrada 1999:19ff; Lupton & Tulloch 1999).

³⁴ Skensamband innebär inte att det inte föreligger något samband utan att tolkningen av sambandet är felaktigt.

övriga. Denna skillnad skulle kunna tolkas i termer av att människor med ekonomiska problem oftare bor i de mest problembelastade bostadsområdena där risken för utsatthet är större.

Tidigare analyser av utsatthet och oro för brott har i huvudsak stannat vid att identifiera riskgrupper. Frågan hur olika riskfaktorer samspelar med varandra har inte behandlats lika utförligt. Detta har samtidigt relevans för frågan om vad det är i olika riskgruppers situation som gör dem "sårbara". Man bör här skilja riskfaktorer som har med social position att göra från riskfaktorer som hänger samman med olika demografiska egenskaper. Sambandet mellan utsatthet för våld och ekonomiska svårigheter har tidigare hänförs till att gruppen med ekonomiska problem består av just de befolkningsgrupper som löper större risk för att bli utsatta, t.ex. ensamstående mammor och yngre män (Fritzell & Lundberg 2000:142). Är detta den främsta eller t.o.m. den enda förklaringen? Om det är så att betydelsen av ekonomiska problem kvarstår när man analyserar interaktionen eller samspelseffekten mellan demografiska faktorer och socioekonomisk situation blir tolkningen att det inte enbart, eller ens i första hand, är demografisk grupp-tillhörighet som påverkar utsattheten. Detta är ett resultat mer i linje med den betoning som social desorganisationsteori lägger vid strukturella förhållanden.

Tabell 4. Ensamstående föräldrar som utsatts för våld eller hot som ej inträffat i samband med yrkesutövning efter olika ekonomiska problem. Åren 1988–1999.³⁵ Andel i procent

Ekonomiska problem	Andel ensamstående föräldrar utsatta för våld eller hot	N
Kontantmarginal		
	Ja	7,9
	Nej	18,5
Socialbidrag		
	Nej	7,4
	Ja	25,9

p < 0,01

³⁵ Socialbidragssiffrorna gäller åren 1988–1998.

I Tabell 4 redovisas andelen utsatta för våld bland ensamstående föräldrar (främst mammor) uppdelat efter två indikatorer på ekonomiska problem: kontantmarginal och socialbidrag. Resultatet är entydigt. Det är en mycket stor skillnad i utsatthet mellan de ensamstående föräldrar som har respektive inte har ekonomiska problem.³⁶ Bland dem som hör till socialbidragshushåll har ungefär en fjärdedel varit utsatta för våld eller hot under det senaste året. Motsvarande andel bland övriga är cirka sju procent. När det gäller utsatthet för våld eller hot betyder detta att de ensamstående föräldrar som inte har ekonomiska problem liknar befolkningen i övrigt mer än vad de liknar ensamstående föräldrar med ekonomiska problem.

5.7 Slutsats

Den totala brottsligheten har legat på en mer eller mindre stabil nivå under 1990-talet, vilket innebär ett trendbrott vad gäller brottsutvecklingen. Här följer Sverige en trend som även syns i andra västeuropeiska länder. För våldsbrott har det skett en kraftig ökning av de polisanmälda misshandelsfallen. Utifrån offerundersökningar går det dock inte att påvisa någon generell ökning av oro eller utsatthet för våld bland befolkningen i stort. Denna motsägelse förklaras åtminstone till viss del av minskad tolerans och ökad anmälningsbenägenhet.

Vår utgångspunkt har i detta kapitel varit att utifrån ett välfärds-perspektiv beskriva såväl nivåskillnader som utvecklingen av utsatthet och oro för brott för olika grupper under perioden 1988–1999. Resultaten pekar på avsevärda nivåskillnader i synnerhet beträffande utsatthet för våld eller hot. Utsattheten varierar efter förekomst av ekonomiska problem och deras svårighetsgrad. De som är mer oroliga eller utsatta för brott tenderar också att ha ogynnsamma villkor i andra avseenden. Att olika välfärdsproblem hänger samman gör de totala skillnaderna mellan individer och grupper mer påtagliga (se Erikson 1991:54). Utsatthet och oro för brott bör därför inte ses som isolerat från andra former av välfärdsproblem.

Risikfaktorerna för utsatthet och oro för brott är i stort sett desamma oavsett period. Befolkningen i sin helhet har under

³⁶ Mönstret är likartat för samtliga ensamstående föräldrar (mammor) oavsett det yngsta barnets ålder. Ensamstående föräldrar med småbarn (0–6 år) är dock särskilt utsatta. För dem som har kontantmarginal är andelen utsatta här 12,6 procent mot 25,4 procent för dem som saknar kontantmarginal.

perioden 1988–1999 rapporterat en mer eller mindre stabil utsatthet för brott. Det har dock skett förändringar för vissa grupper. Bland kvinnor har det skett en ökning av utsatthet för våld eller hot. Vidare har ett par av de grupper som identifierats som 1990-talets förlorare, ensamstående mammor och låginkomsttagare, uppvisat en högre utsatthet vid 1990-talet slut än vid ingången till decenniet. Nivå- och trendskillnader förklaras till viss del av sammansättningseffekter, till exempel att grupperna med ekonomiska problem består av de befolkningsgrupper som löper störst risk för att bli utsatta. Det kvarstår dock väsentliga skillnader i risk för utsatthet även efter kontroll för sammansättning. Även om problemen med utsatthet och oro inte har ökat i stort så finns alltså tendenser till att situationen förvärrats för marginalgrupper och att avståndet gentemot befolkningen i övrigt ökat. Denna förändring inträffar dock i huvudsak redan vid ingången till 1990-talet.

En analys av interaktionen mellan familjetyp, ekonomiska problem och utsatthet för våld visar behovet av att ytterligare undersöka och problematisera förhållandet mellan demografiska faktorer och utsatthet eller oro för brott. En sådan analys bör kombinera indikatorer på utsatthet för brott med indikatorer på andra former av utsatthet – och detta på såväl individ- som områdesnivå.

Referenser

- Andersson, R. 2000. "Etnisk och socioekonomisk segregation i Sverige 1990–1998", i Fritzell, J. (red.), SOU 2000:37, *Välfärdens förutsättningar*. Stockholm: Fritzes.
- Bergmark, Å. 2000. "Socialbidragen under 1990-talet", i Bergmark, Å. (red.), SOU 2000:40, *Välfärd och försörjning*. Stockholm: Fritzes.
- BRÅ, 1998. *Brottsutvecklingen i Sverige 1995–1997*. BRÅ-rapport 1998:2. Stockholm: Fritzes.
- BRÅ, 2000a. *Stöld, våld och droger bland pojkar och flickor i årskurs nio*. BRÅ-rapport 2000:17. Stockholm: Fritzes.
- BRÅ, 2000b. *Barnmisshandel*. BRÅ-rapport 2000:15. Stockholm: Fritzes.
- Cohen, L. & M. Felson, 1979. "Social Change and Crime Rate Trends", *American Sociological Review*, 44:588–608.
- Erikson, R. 1991. "Den svenska levnadsnivåforskningen", i Björklund, A. & K-G. Mäler, (red.), *Välfärd och välfärds-mätning*, Ekonomiska Rådets årsbok 1990. Stockholm.
- Erikson, R. & M. Tählin, 1984. "Samgång mellan välfärdsproblem", i Erikson, R. & R. Åberg, (red.), *Välfärd i förändring. Levnads-villkor i Sverige 1968–1981*. Arlöv: Prisma.
- Estrada, F. 1999. *Ungdomsbrottslighet som samhällsproblem*. Av-handlingsserie nr 3. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms Universitet.
- Estrada, F. 2001. "Ungdomsbrottslighetens utveckling", i Estrada, F. & J. Flyghed, (red.), *Den svenska ungdomsbrottsligheten*. Lund: Studentlitteratur.
- Fritzell, J. & O. Lundberg, 2000. *Välfärd, ofärd och ojämlikhet*. SOU 2000:41, Delbetänkande från Kommittén Välfärdsbokslut. Stockholm: Fritzes.
- von Hofer, H. & H. Tham, 2000. "Stöld i Sverige 1831–1998", i Goldberg, T. (red.), *Samhällsproblem*. Lund: Studentlitteratur.
- Halleröd, B. 1997. "Forskning om fattigdom, relativ deprivation och social exkludering", i SCB, *Välfärd och ojämlikhet i 20-års-perspektiv 1975–1995*. Levnadsförhållanden, rapport 91. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Hindelang, M., M. Gottfredson & J. Garofalo, 1978. *Victims of personal crime*. Cambridge: Ballinger.

- Häll, L. 1997. "Offer för vålds- och egendomsbrott", i SCB, *Välfärd och ojämlikhet i 20-årsperspektiv 1975–1995*. Levnadsförhållanden, rapport 91. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Lenke, L. 1990. *Alcohol and criminal violence – Time series analyses in a comparative perspective*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Lindgren, S-Å. 1999. "Prioriterade och negligerade offer", *Nordisk Tidsskrift for kriminalvidenskab*, 86: 81-104.
- Lundström, T. 2000. "Om kommunernas sociala barnavård", i Szebehely, M. (red.), SOU 2000:38, *Välfärd, vård och omsorg*. Stockholm: Fritzes.
- Lupton, D. & J. Tulloch, 1999. "Theorizing fear of crime: beyond the rational/irrational opposition", *British Journal of Sociology*, 50:507-523.
- Martens, P. 1998. *Brottslighet och utsatthet för brott bland personer födda i Sverige och utlandet*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Mawby, R. & S. Walklate, 1994. *Critical Victimology*. London: Sage.
- Menard, S. 1995. *Applied logistic regression analysis*. London: Sage.
- Nilsson, A. 2000. "Gå direkt till fängelset utan att passera 'Gå'. Välfärdsproblem bland fångar", *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, 87:289-301.
- Nilsson, A. & H. Tham, 1999. *Fångars levnadsförhållanden*. Norrköping: Kriminalvårdsstyrelsen.
- Norström, T. 1988. "Theft Criminality and Economic Growth", *Social Science Research*, 17:48-65.
- Pantazis, C. 2000. "Fear of Crime, Vulnerability and Poverty", *British Journal of Criminology*, 40:414-436.
- Rying, M. 2000. *Dödligt våld i Sverige 1990–1996*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- SCB, 1995. *Offer för vålds- och egendomsbrott 1978-1993*. Rapport 88. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB, 1997. *Välfärd och ojämlikhet i 20-årsperspektiv 1975–1995*. Levnadsförhållanden, rapport 91. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Shaw, C.R. & H.D. McKay, 1942. *Juvenile Delinquency and Urban Areas*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Smith, D.A. & R.G. Jarjoura, 1989. "Household Characteristics, Neighborhood Composition and Victimization Risk", *Social Forces*, 68:621-640.

- Socialstyrelsen, 2001. *Social rapport 2001*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU 2000:3. *Välfärd vid vägskäl. Utvecklingen under 1990-talet*. Delbetänkande från Kommittén Välfärdsbokslut. Stockholm: Fritzes.
- Tiby, E. 1999. *Hatbrott? Homosexuella kvinnors och mäns berättelser om utsatthet för brott*. Avhandlingsserie nr 1. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Westfelt, L. 2001. *Brott och straff i Sverige och Europa. En studie i komparativ kriminologi*. Avhandlingsserie nr 5. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Wikström, P.O. 1991. *Sociala problem, brott och trygghet*. BRÅ-rapport 1991:5. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Wilson, W.J. 1987. *The Truly Disadvantaged. The inner city, the underclass and public policy*. Chicago: Chicago University Press.
- Vogel, J. 1997. "Ekonomiska problem", i SCB, *Välfärd och ojämlikhet i 20-årsperspektiv 1975–1995*. Levnadsförhållanden, rapport 91. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Vogel, J. & Häll, L. 1997. "Välfärdsmätning och social rapportering", i SCB, *Välfärd och ojämlikhet i 20-årsperspektiv 1975–1995*. Levnadsförhållanden, rapport 91. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Zedner, L. 1994. "Victims", i Maguire, M., Morgan, R. & Reiner, R. (red.), *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford: Clarendon Press.
- Åkerström, M. 1997. "Att anmäla våld – en praktik inom lokala kulturer", *Nordisk Tidsskrift för Kriminalvetenskap*, 84:125-132.

Författarna

Docent
Åke Bergmark
Institutionen för socialt arbete
Stockholms universitet
106 91 Stockholm
aakeb@socarb.su.se

Fil.dr.
Olof Bäckman
Institutet för social forskning
Stockholms universitet
106 91 Stockholm
olof.backman@social.ministry.se

Utredare
Martin Börjeson
Epidemiologiskt centrum
Socialstyrelsen
106 30 Stockholm
martin.borjeson@sos.se

Professor
Per-Anders Edin
Nationalekonomiska institutionen
Uppsala universitet
751 20 Uppsala
per-anders.edin@nek.uu.se

Fil.dr.
Felipe Estrada
Kriminologiska institutionen
Stockholms universitet
106 91 Stockholm
felipe.estrada@social.ministry.se

Fil.dr.
Michael Gähler
Institutet för social forskning
Stockholms universitet
106 91 Stockholm
michael.gahler@sofi.su.se

Doktorand
Anders Nilsson
Kriminologiska institutionen
Stockholms universitet
106 91 Stockholm
anders.nilsson@crim.su.se

Fil.dr.
Olof Åslund
Institutet för arbetsmarknadspolitisk
utvärdering
Box 513
751 20 Uppsala
olof.aslund@ifau.uu.se